

arshungarica

46. ÉVFOLYAM 2020 | 1

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata

Előszó	5
Tanulmányok	
Bodóczky István	
A rajztanítás speciális jellege és módszertana a Székesfővárosi Iparrajziskola elődintézményeiben (1778–1886)	7
Katona Júlia	
Minták után szabadon?	19
<i>Rajzoktatás a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskolában</i>	
Nagy Barbara	
Az iparrajzoktatás keretei	31
<i>A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola szervezete és épülete</i>	
Tóth Áron	
Mester, mérnök, építész	41
<i>A professzionális építészeti képzés kezdetei Magyarországon</i>	
Orbán János	
A marosvásárhelyi építőipari tanfolyam és a századforduló helyi építészeti fellendülése	51
Székely Miklós	
Az Arts and Craftstól a Bauhausig: új szempontok a századfordulás nemzeti iparoktatási mozgalmak értékeléséhez	67
Csepregi Noémi	
A Mű- és Iparmúzeum 1873-as bécsi vásárlásainak keretei	79
Ruzsa Bence–Szabó Zoltán András–Szalkay Csilla	
A budapesti Állami Felső Ipariskola megszervezése a 19. század második felében	89
Vörös Katalin	
„Az iskola embere [...] az iskolai közélet munkása”	99
<i>Szaktanárok a dualizmus kori középfokú iparoktatásban</i>	
Jurecskó László	
Növendék, tanár, mester: Mattis Teutsch János és a Brassói Állami Faipari Szakiskola	107

Előszó

Most megjelenő számunk anyaga a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola és a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar által 2020. március 5-én rendezett tudományos konferencia tanulmánykötete. A konferencia célja túlmutatott a dualizmus kori középfokú magyar iparoktatás kutatása legújabb eredményeinek bemutatásán, az előadások a modern iparoktatás történetét a gazdaság-, társadalom-, illetve művészettörténet eltérő diszciplináris megközelítései-nek helyt adva vizsgálták.

A 19. század második felében zajló magyarországi modernizáció és polgárosodás dinamizmusának és eredményességének legfőbb kifejezője a gyors ütemű gazdasági növekedés mellett elsősorban a kultúra és a kulturális intézményrendszer fejlődése. A létrejövő modern polgári oktatási rendszer az általános művelődési igények kielégítése mellett már konkrét társadalmi csoportok elvárásait tükrözte, illetve a gazdasági innováció és a fejlődés igénye hívta életre. Ennek a folyamatnak szerves részeként értelmezhető a modern iparoktatási rendszer kiépülése is, amelyben a 19. századot jellemző nemzetépítési, iparosodási és művészeti törekvések egyaránt összefonódtak. Az iparoktatás területe ekképpen a korszak széles körben csodált vizuális kultúrájának és ornamentikájának oktatását is magába foglalja.

Az ipariskolák jelentősége aligha túlbecsülhető, ezekben képezték a dualizmus kori építkezések tervezői ké-

pessséggel is bíró kivitelezőit: kőfaragókat, épület- és bútorasztalosokat, épületbádogosokat, műlakatosokat és építészeti díszítőkerámiák tervezőit. A dualizmus kori vizuális kultúrát, városképet, belsőépítészetet és tárgykultúrát alapvetően meghatározó történeti és modern formakincs oktatásmódszertana a nemzeti modernizáció programjába illeszkedett. Az ipari szakoktatás rajzi, mintázási kurzusainak mintái és a növendékek munkái, a szaktanárok tanultsága, a könyvtári állományok, a tervezői és művészi készségek érvényesülése mind olyan szempontok, amelyek nélkül a dualizmus kori magyar iparművészet jelenségei sem értelmezhetők árnyaltan.

A tanulmányok elsősorban a középfokú iparoktatás megszervezésének és működéskének (oktatás)politikai vonatkozásaira, helytörténeti összefüggéseire, valamint a képzéshez kötődő tárgyak művészettörténeti jelentőségére fókuszálva arra keresik a választ, hogy az adott képzési típus milyen pozíciót töltött be a dualizmus kori magyar iskolapiacon. Miként befolyásolták az országos politikai és a helyi gazdasági érdekek? Milyen mértékben támaszkodtak a helyi iparos hagyományokra és nyersanyagokra, illetve mennyiben igyekeztek új iparágakat meghonosítani? Milyen eszmék, ideológiai vagy pedagógiai koncepciók mentén szerveződtek az egyes intézmények? Milyen narratív és tárgyi emlékek alapján (re)konstruálható a történetük, értelmezhető a szerepük és a hatásuk?

Székely Miklós, Vörös Katalin

A rajztanítás speciális jellege és módszertana a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola elődintézményeiben (1778–1886)

Hazai vizuális művészeti nevelésünknek – legyen az közoktatás vagy szakképzés – számos kifogásolható vonása mellett van egy komoly érdeme: a szabadkézi rajzot ma is kardinális fontosságúnak tekinti. Rajztanításunk módszertana viszonylag egységesnek mondható, ennek 18. századi gyökerei, alakulása világosan nyomon követhető a Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium Művészeti Gyűjteményében. Az iskola elődje, a *Scola Graphidis Budensis* egyike volt a 18. század végén, 19. század elején országszerte alapított *rajzoló iskolák*-nak. Különleges jelentőségre azért tett szert, mert ez az egyetlen ilyen iskola, amelyik 1778-as alapítása óta folyamatosan – bár többszörösen átalakulva – máig is működik. Az iskola tanáraként és a grafikai archívum kezelőjeként lehetőségem nyílt az archívumban található dokumentumok, tanulói munkák tanulmányozására, a múltbeli és jelenlegi módszerek összevetésére. Írásom azokat a tényezőket igyekszik megvilágítani, amelyek befolyással voltak rajztanításunk – jelenleg is működő – sajátos karakterének kialakulására.

A Scola Graphidis Budensis indulásának körülményei

A rajztanítás bevezetésének igénye az iparosképzésben már a 18. század elején felmerült. 1726-ban a pesti Építőmesterek Céhének tanácskozási jegyzőkönyvében szó esik arról, hogy hasznosnak tartanak az inasok rajzi képzését. Ez azonban csak fél évszázaddal később,

külső kényszer hatására valósult meg, a felvilágosult abszolutizmus uralkodói, Mária Terézia és fia, II. József rendeletei nyomán. Az 1777. évi *Ratio Educationis* intézkedik, hogy azokban a városokban, ahol nagyobb számmal van iparos ifjúság, a nemzeti iskolák (népiskolák) mellé rajztanfolyamot is szervezzenek. Ez a rendelkezés összhangban volt azzal a törekvéssel, hogy az iskolázásnak az erkölcsi, alattvalói nevelés mellett gyakorlati haszna is legyen. Figyelemre méltó, hogy ehhez a rajzot alapvető fontosságúnak tekintették, mint olyat, ami mindenféle mesterség tanulásához hasznos alap.

Az elsőként létrejött pozsonyi rajziskola után Budán is kérték az Udvari Kancellária támogatását egy hasonló intézmény létrehozásához. Ezt először elutasították forráshiányra hivatkozva, ám a budai nemzeti iskola felügyelője újabb felterjesztésben javasolta, hogy a szükséges forrásokat a *Vacanti Beneficii Ecclesiastici* (betöltetlen egyházi tisztségek) jövedelméből fedezzék, így a *Scola Graphidis Budensis* egy évvel később, 1778-ban el is kezdhetette a működését. A *Pressburger Zeitung* 1778. 19. számában mint érdekes hírt közölte, hogy Budán a *Schola Nationalis* (Nemzeti Iskola) mellett megnyílik egy rajziskola is. Az oktatás első helyszíne a budai várban, a Szentháromság tér és Oskola tér sarkán lévő korábbi Jezsuita Akadémia épületében lehetett.¹ Ezt azonban az iskola hamar kinőtte és a várban különböző más épületekben próbáltak további tantermekhez alkalmasabb helyszínt találni.

Az iskola első tanárának Walter Ignácot nevezték ki, aki a Bécsi Képzőművészeti Akadémia tagjaként könnyen magáévá tudta tenni az oktatással kapcsolatban a szakmai felügyelettel megbízott császárvárosi intéz-

¹ Vannak kutatók azonban, akik első helyszíneként a Mátyás templomtól északra fekvő kaszárnának használt korábbi Domonkos-rendi kolostort jelölik meg, amelyet a Tanulmányi Alap kapott meg iskola céljára.

Az iskola múltja felderítésére dr. Pelz Béla v. országos levéltáros, dr. Taba István történész és Kovács József, az iskola volt rajztanára végzett levéltári kutatást, feljegyzéseik az iskola archívumában találhatóak.

1. **Shücz Julcsa:** *Festett tál terve*, 1882.Tus, akvarell, 380 mm, ltsz. 1431.

ménytől kapott irányelveket. Onnan kapta a budai iskola a mintalapokat (amely végeredményben egy képes tanmenet volt), és oda kellett időről időre elküldeni a tanulói munkákat, hogy a tanítás minőségét így ellenőrizzék. Bár a felügyelő testület szerint a „a pusztán gyönyörködtető rajzolás nem ide való”,² a tanítást mégis olyan művészre bízták, aki a Képzőművészeti Akadémián tanult. Megfelelt ez annak a hierarchikus elgondolásnak, amely a képzőművészetet helyezi a vizuális művészetek csúcsára, a művészeti akadémiát a legfelsőbb szaktekintélynek ismeri el. A képzőművészeti és alkalmazott művészeti rajztanítás ebben az időben egyébként sem vált el egymástól, a Bécsi Akadémián is együtt oktatták az építészetet, a dekoratív művészeti és a képzőművészeti rajzot. II. József későbbi rendelete értelmében a kézműves inasok mestermunkáit is itt kellett bemutatni. Vagyis a rajzot egységes alaptudásként kezelték. Ennek eredményként a különböző díszítőelemek, -tárgyak vagy az építészeti rajzok egységes esztétikai szemléletet tükröznek.

2 MARX István: Az iskola alapításának története. In: *A 175 éves Képző- és Iparművészeti Gimnázium jubiláris évkönyve*. Budapest, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955. 17.

3 MARX 1955 (ld. 2. j.) 15.

4 IVÁNYI Béla: Egy iparoktatási rendelet 1766-ból. *Magyar Iparoktatás*, 10. 1903–1904. 597–598.

Walter Ignáczra, és hozzá hasonlóan a többi iskola első tanáira komoly feladat hárult, nekik kellett kialakítaniuk a rajzoláshoz szükséges tereket, felmérniük az igényeket, beszerezniük a rajzeszközöket és a mintalapokat, beadványokban kérvényezniük az udvari kancelláriától az ezekhez szükséges támogatást. Walter jó képességű növendékeinek ösztöndíjat is kérvényezett, meg is jelölve a lehetséges forrást, a Budahegyi Apácák alapítványából (*Klosterfrauen auf dem Berg in Ofen*). Mivel a tanulók létszáma növekedett, a mintalapokból nem állt kellő mennyiség rendelkezésre, így Walter maga is másolt ilyeneket, és az is előfordult, hogy ebbe a munkába ügyesebbnek bizonyuló tanítványait is bevonta. Tanári kinevezése azt is előírta, hogy az iskolát látogató inasokat időnként műhelyeikben felkeresse, és „ott munkálataikat bíráló tárgyává tegye, s mindennemű hasznos utasításokat adjon nekik”.³ Később, 1788-ban elindították Jellinek Ferenc vezetésével a Pesti Rajzoló Oskolát is (*Königlichen Stadtische Zeichenschule zu Pest*). Ennek kezdeti felügyeletét ugyancsak Walter Ignáczra bízták. 1795-ben a *Pesti Kurir* adott hírt a rajzoló iskolák működéséről.

A fejlődést, az esztétikai színvonal emelését, a versenyképesség növelését szolgáló rendelkezés azonban nem aratott osztatlan sikert.⁴ Nagyon sok mester gondolta úgy, hogy ő sem tanult rajzolni, mégis boldogul valahogy. Nem vették jó néven, hogy inasaik idejével más is rendelkezik, és vélhetően azt sem, hogy egy másik személy (a rajztanár) is beleszólhat a vizsgaremek alakításába.⁵ Ráadásul hivatalos felhatalmazással teszi mindezt. Ezért sok helyen igyekeztek szabotálni a rajziskola indítását. (Talán ez is oka volt annak, hogy Pesten is csak évekkel a budai után indították el a rajziskolát.) 1786-ban II. József egy újabb rendelettel a korábbanál határozottabban utasított iskolák indítására. A tanfolyamok típusaira, sőt tananyagára nézvést is rendelkezett. Ez a rendelet azt is előírta, hogy csak az tehet mestervizsgát, aki igazolni tudja, hogy az előírt rajztanfolyamokat elvégezte. Debrecen város korabeli mestervizsga-jegyzőkönyvében olvasható a bejegyzés, amely azzal utasítja el a vizsgázót, hogy a „rajzolásból való Bizonyosság Levél hibázik”.⁶ Hogy ezt a követelményt elkerüljék, az inasok közül sokan inkább átköltöztek

5 Ez az ellentét a mesterséget, a technikát képviselő szakoktató és a művésztanár között a legutóbbi időig érezhető volt a Művészeti Szakgimnáziumban is. Sok feszültség forrása volt bizonyos szakokon.

6 DUNKA Sándor: Az építészeti és rajz tanítása Debrecenben a XIX. század első felében. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*. XXVIII. 2000. 40.

olyan városba mesterlevelet szerezni, ahol nem működött rajzoló iskola.

De ahol volt, ott sem működött mindenütt megfelelően. Amit Dunka Sándor az 1813-ban Debrecenben indított iskoláról ír, valószínűleg sok másikra is igaz lehetett: „A mesterek vonakodtak inasaitak és legényeket rajziskolába küldeni, aminek oka sokszor a féltékenység volt, ha pedig elküldték őket, iskola helyett elcsavarogtak.”⁷ Nagyobb városokban nem csupán a tanulók okolhatók a távolmaradásért. Az iskolákba való eljutás a város széléről sokaknak nehézséget okozott, néha meg be sem fértek a rajzterembe. A pesti iskola szakfelügyeletével megbízott Barabás Miklós önéletrajzában leírja, hogy egyik alkalommal, amikor meglátogatta a Főreáltanodát, ahol akkor a rajzoktatás folyt, „a tanulóknak a fele sem fért be, s így akik később jöttek azután kockával vagy más játékkal szórakoztak, rajztábláikat a házak falához támasztva. Benn a zsúfolt rajzteremben pedig egyik tanonc egy ládára támasztva rajztábláját a földön térdelve rajzolt, és ennek barátja pedig az ő háttára tette rajztábláját, hogy rajzolhasson”.⁸ Így aztán amikor II. József halála előtt – néhány kivétellel – visszavonta rendeleteit, a legtöbb rajzoló iskola megszűnt. A budai és a pesti rajzoló iskola párhuzamosan működött száznegyven éven át, mígnem a kiegyezés után a teljes iparosoktatás átszervezése során az iskolák összevonásával 1886-ban megalapították a Székesfővárosi Községi Iparrajziskolát.⁹

A rajziskolák rendje az első száz év során

A rajziskolákban több csoportban, különböző időszakákban folyt a tanítás. A hétköznapi iskolában a normál tanoda, a tanítóképző tanulói rajzoltak¹⁰ reggel 7 és 9 óra között, illetve a téli hónapokban este 6 és 8 óra között. A vasárnapi iskolában a mesterlegények, inasok és olyan felnőttek is rajzoltak, akik hétköznapi munkájuk miatt nem képezhették magukat. A harmadik csoportban gimnáziumi növendékek rajzoltak, azok,

2. Müller Károly: *Nőalak*, 1805. Vörös kréta, 540 × 470 mm, ltsz. 1185.

akik ezt önként választották. A kőműves- és ácsinasoknak téli hónapokban szerveztek rövidebb intenzív tanfolyamot, ami minden hétköznapi napi 2 óra rajzot jelentett. A tandíj igen csekély volt, a vasárnapi tanulók pedig ingyen tanulhattak.

A tanulóinak száma a budai iskolában induláskor összesen 32 volt, ez azonban hamarosan növekedett, ezért is kérvényezte Walter Ignác az újabb termeket.¹¹ Pesten 1788-ban mindösszesen 8 tanulóval indultak. Itt viszont dinamikusán nőtt a létszám, az 1847–1848-as tanévben már 773 tanulót jegyeztek a beírókönyvekben.¹² 1880-ban pedig, amikor már hat helyen működött iparrajziskola a fővárosban, az összlétszám elérte az 1253-at. Ha szerény mértékben is, de hozzájárult a

7 DUNKA 2000 (ld. 6. j.) 36.

8 *Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1944. 203.

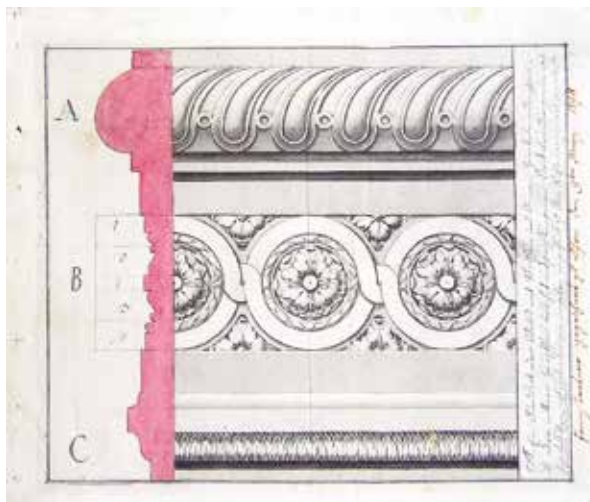
9 1886-ra már több iparrajziskola is működött a fővárosban: a budai várban, Óbudán, Lipótvárosban, Terézvárosban és Józsefvárosban a pesti rajziskola pedig már Felső Iparrajziskola néven szerepelt.

10 A tanítóképzés az úgynevezett elsőrendű népiskolákban folyt, melyek „úgy vannak szervezve, hogy bennük nemcsak a gyermekek nyernek oktatást különböző tudományokban és ügyességekben,

hanem maguk a tanítók is, akik majdan a népiskolákban a tanítói hivatást teljesíteni fogják, az osztályok változatosságának megfelelő és szükséges kiképzésben részesülnek.” *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Budapest, Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, 1913. 67.

11 MARX 1955 (ld. 2. j.) 18.

12 Ezek a beírókönyvek a kezdetektől az iparrajziskola alakulásáig kézzel fűzött, víznyomásos, hazai gyártású papíron írt könyvek voltak, 1847-ig német nyelven íródtak, ezután váltottak magyar nyelvre.

3. Párkány, 1798. Tanulmányi célú másolat, lavírozott tus, 200 × 235 mm, ltsz. 152.

létszámnövekedéshez az is, hogy 1879-től nők részére is indítottak tanfolyamokat¹³ (1. kép). A változó igények mellett az iparostanoncok ilyen nagy száma is szerepet játszhatott abban, hogy a szakképzést, így a rajziskolákat is, radikálisan átszervezték, és létrehozták 1886-ban Vidéky János vezetésével a Székesfővárosi Községi Iparrajziskolát.

Azontúl, hogy képzőművészeti felkészültségű tanár látta el a különböző mesterségeket tanuló inasok rajztanítását, csakúgy mint a tanítóképzésben résztvevőket, legalább annyira szokatlan a mai szemlélő számára, hogy egyazon tanár a legkülönbözőbb korosztályokkal foglalkozott. Nem feltétlenül egy időben, de ugyanazon iskolában tanította az elemi iskola tanulóit a tanítónak készülőkkel együtt, a különböző korú inasokat, a gimnazistákat és a felnőtt műkedvelőket is.

Az, hogy itt olyan felnőttek is rajzoltak, akiket művészi ambíciók is fűtöttek, igen nagy jelentőségűvé vált a hazai művészeti nevelés, a rajzoktatás szempontjából (2. kép). Ugyanis 1846-ig, a Marastoni Jakab által létrehozott Első Magyar Művészeti Akadémia¹⁴ indulásáig csak itt, ezekben a rajziskolákban nyílt lehetőség arra,

hogy rajzolni tanuljanak a művészet iránt érdeklődők. Ily módon hiába ellenezte az alapító a képzőművészeti rajz tanítását, az mégis elkerülhetetlenül megjelent az iskolák tananyagában.

Walter Ignác egyik beadványában további mintalapokat sürgetett.¹⁵ A beadványhoz csatolt jegyzékben felsorolt tizennyolc szakmát, és azt, hogy mely szakma számára hány darab lapra lenne szükség. Míg a fazekasoknak és harangöntőknek húsz-húsz darabot igényelt, addig a festők és szobrászok részére százat. Ugyancsak százat a kőműveseknek és kőfaragóknak, a legtöbbet pedig, százhuszonhét darabot, a mérnököknek és a földmérőknek. A listából két fontos dolog tudható meg: egyrészt kiderül a különböző szakmák Walter által vélelmezett gyakorisága, másrészt viszont az, hogy már ekkor létezett a differenciálás (legalábbis szakmai szinten) a rajztanításban, amennyiben az első alapgyakorlatok után egyénileg kaptak feladatot a tanulók szakmájuknak megfelelően (3. kép). A beírókönyvek értékes dokumentumai az iparosképzésnek is. Hozzávetőleges pontossággal mutatják a városban működő iparos szakmák arányait. Az 1847–1848-as év beírókönyve szerint a tanulói létszám eloszlása a következő volt: mindennapi tanulók 355 fő (ebben elemi iskola tanulója 92, latintanuló 59, közönséges iskolás 55, rajztanuló 150), a vasárnapi (kézműves) tanulók száma 418 fő.

Puskaműves	9	Lakatos	93
Esztergályos	16	Kardműves	2
Rézöntő	6	Ezüstműves	8
Üveges	2	Bádogos	23
Aranyműves	33	Kővágó	2
Fazekas	1	Kárpitos	46
Műszercsináló	4	Asztalos	117
Rézműves	12	Kerekgyártó	9
Kőműves	2	Aranyozó	1
Erőművész	1	Szerkovács	5
Szűjgyártó	2	Cinöntő	1
Nyereggyártó	14		

A művészeti rajz iránti fokozódó érdeklődést mutatja, hogy Landau Lénárd (a Pesti Rajziskola tanára) 1828-ban maga is nyitott alakrajzi és szobrászati magánis-

13 Az első női osztályokat a Felső Iparrajziskolában az 1879–1880-as tanévben 23 fővel indították, ez egy év múlva 42 főre növekedett (a női osztály létszáma 1887–1888-ban már 133 volt). A *Fővárosi községi összes iparrajziskolák rövid vázlatos tudósítványa az 1880–81-iki tanév végén*. Szerk. Vidéky János. Budapest, 1881. 18.

14 Marastoni Velencében született, és a velencei akadémián tanult festészetet, pesti iskoláját annak mintájára igyekezett kialakítani. Számottevő gipszöntvénygyűjteményét Vidéky János javaslatára az 1886-ban induló Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola részére megvásárolták.

15 MARX 1955 (ld. 2. j.) 118.

kolát *Schule für Figurenzeichnung und Bildhauerei* néven, ahol gipszöntvények rajzolása és portréfestés mellett mintázást is tanított. Pártfogói, az Orczyak, helyiséget is alakítottak át iskolája számára, s ebből évi 300 forint tanítói fizetése mellett mellékjövedelme is származott¹⁶ (4. kép).

A rajztanítás módszere

A rajztanítással megbízott tanárok többnyire művészeti akadémiákon tanultak, így természetes módon tudásukat az ott megtapasztalt módszerekkel igyekeztek átadni. Az akadémiák a művészképzés korábbi formáját, az egy-egy mesternél éveken való tanulást váltották fel. Korábban a festők éveken át mestereiket másolták, a szakma fogásait kezdetben az ő képeiken gyakorolták. Közben a mester képeiről másolt motívumokból állították össze saját mintagyűjteményüket. A művészeti akadémiák rendszerbe foglalták a szükséges tudást, amit a képzőművészeti alkotás alapjainak tekintettek.

Ennek első lépése a mintakönyvekből való másolás volt, ha ebben már elég jó volt az illető, nekikezdhetett az antik szobor vagy szobortöredékek másolásának. A klasszikus szobrok, szobortöredékek, torzók, illetve a róluk készült gipszmásolatok rajzolásának több előnye is volt: a szobor nélkülülte az élő modellek itt és most pillanatnyiségét, az időből kiemelve, a technika által akarva-akaratlanul is némileg stilizálva jelennek meg. A teljesen statikus, mozdulatlan modell (aki nem fárad, nem alszik el) lehetővé tette a hosszabb, elmélyült megfigyeléseket, a különböző nézőpontokból történő ábrázolásokat. Ezek a szobrok a klasszikus művészet szellemiségét közvetítették, az esztétikai normák megtestesítői voltak, így illusztratív, tanító funkciójuk is volt. A gipszöntvény kiváló alkalmat teremt a plasztikus formák, a térbeliség fény-árnyék átmenetekkel történő érzékletes, rajzi megjelenítésére. Az élő modellen a bőr elszíneződései, a szőrzet, a szemek stb. lokálszínei nehezítik az ábrázolást. Itt minden azonos színű, a tónuskülönbségek így mind a térbeliség megjelenítését segítik.

Az első lépés, a másolás az akadémiai képzésben is megmaradt. Csak itt nem a mester, a tanár munkáját másolták, hanem mintalapokról rajzoltak. A minta-

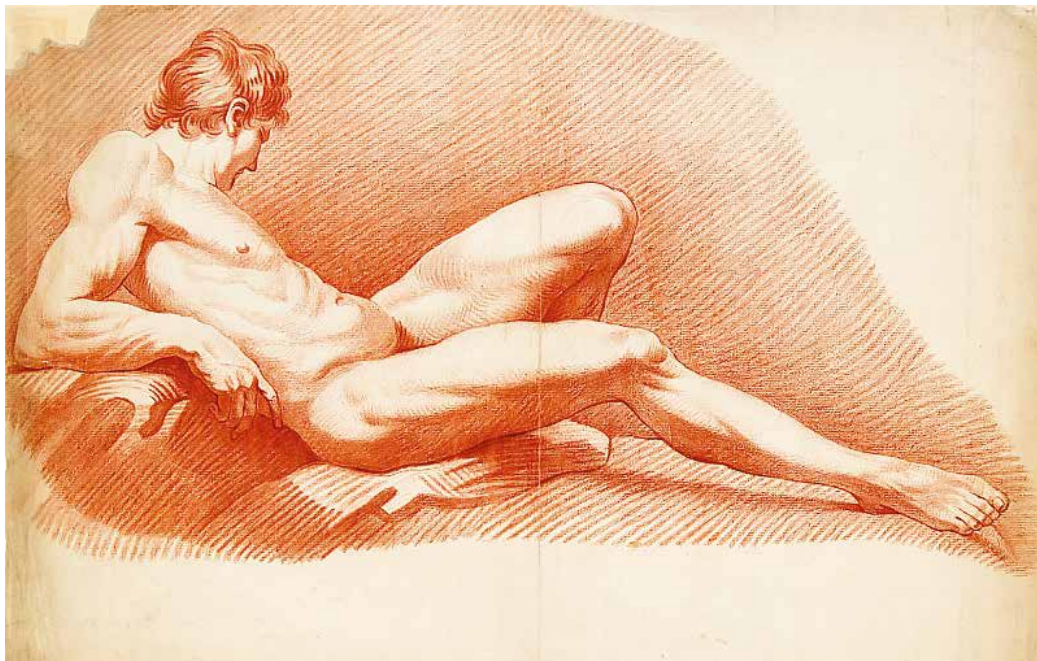

4. Kendős női fej, 1806, Manz. Vörös kréta, 580 × 410 mm, ltsz. 1090.

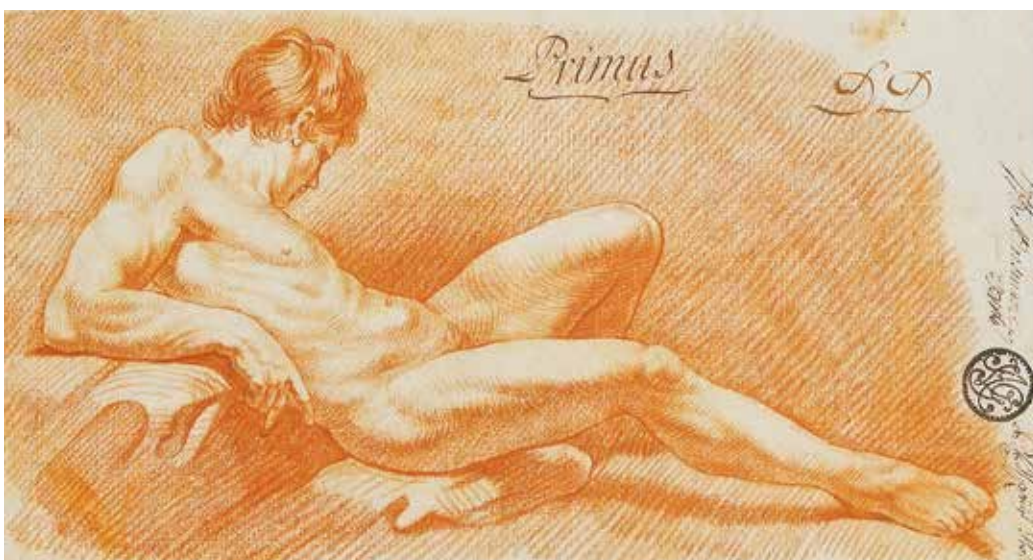
könyves tanításnak több előnye is volt: a tanulók csak kevésbé függték tanáraik képességeitől. Már Leonardo da Vinci is megjegyezte, hogy a másolás minden bizonnyal igen hasznos – ha jó mestere van a tanulóknak. De a jó mesterek igen ritkák, ezért Leonardo arra biztatott, hogy a természet legyen a minta: „Akinék közelében forrás csobog, az nem iszik a vizeskancsóból” – írta.¹⁷ Mivel azonban a természetes látványok megjelenítésének kódjai nem a természetből, hanem képekről eredeztethetők, elkerülhetetlenek voltak az ábrázolási minták akár másolás útján való elsajátításai. Ezekhez a kiváló rajzoló, metszők által előállított mintalapok igen használhatónak bizonyultak. A nagy mesterek festményeinek metszeties reprodukálása vagy az antikvitás híres szobrainak metszeties rajzai nagyon népszerűvé váltak Európa-szerte (5–6. kép).

¹⁶ MARX 1955 (ld. 2. j.) 40.

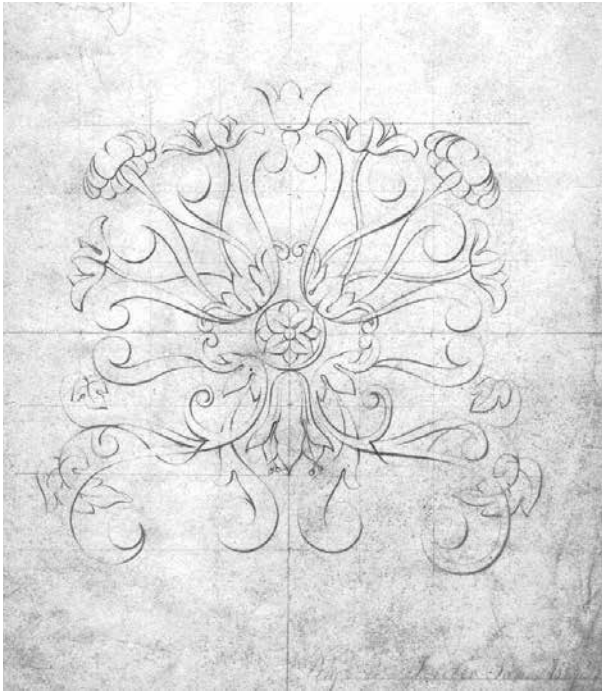
¹⁷ Alexander PERRIG: Rajzolás és művészi alapképzés a 13. századtól a 16. századig. In: *Az itáliai reneszánsz*. Budapest, Kulturtrade, 1998. 438.

5. Könyökére támaszkodó férfi, 1800-as évek eleje. Vörös kréta, 440 × 660 mm, ltsz. 11482.

6. Könyökére támaszkodó férfi (az 1751-ben alapított *Academie van de Hogeschool Gent* archívumából) in re Touche 250 jaar schilders van de Koninklijke Academie van de Hogeschool Gent, 2001.

7. S[...]ber János: *Ornamentika*, 1845. Ceruza, 240×190 mm, ltsz. 3173.

A mintakönyves rajztanítás előnyei közé tartozott, hogy megkönnyíti a tanítás menetének tervezését. A tanár a tanuló képességeihez, szakmai igényeihez könnyen össze tud állítani feladatsorokat. A mintalapról másolt rajzok nagyon könnyen korrigálhatók, továbbá nagyban hozzájárultak az egységes európai vizuális kultúra, a képi közlés és értelmezés, valamint egy egységes esztétikai értékrend kialakulásához. Hátránya ugyanakkor, hogy a másolás nem ösztönzi az önálló gondolkodást. Kimarad a látott vagy elképzelt dolog lényegének megragadása, értelmezése, az arányok megfigyelése és a számtalan döntés, ami a rajzolás folyamatát általában jellemzi. A fegyelmezett, jó megfigyelő, ügyes kezű másoló le tudja rajzolni a mintát anélkül, hogy értené is azt, amit rajzol. Jóllehet megtanulható így a rajzi kifejezőeszközök és a technika használata, de a fantázia forrása kizárólag a lemásolt, betanult motívumkincsre korlátozódik. A királyi rendelet által megfogalmazott cél, hogy „azt, ami foglalkozásához tartozik, a papíron egyszerű vonalakkal úgy tudja ábrázolni, hogy más is megértse”, csak kevésbé valósulhat meg olyan rajztanítás során, amely

8. [olvashatatlan név:] *Plasztikus levélmotívumok*, 1877. Kréta, 540×400 mm, ltsz. 4434.

kizárólag a mintalapok másolására hagyatkozik.¹⁸ A kizárólag másoláson alapuló tanítás csökkenti a fantáziát, a kezdeményezőképeséget, a nyitottság hiányához vezet, gátolja más elképzelések el- és befogadását, azt az elgondolást élteti, hogy egy komplex műalkotás darabokból összerakható, lényege a részletek ismeretéből megérthető, felfogható, továbbá a „tökéletes” ideájának fenntartásával téves előítéleteket táplál.

Az ideológiai megfelelés

A mintalapok másolásához való ragaszkodás a rajztanításban teljesen egybevágott a hatalom azon szándékával, hogy az iskola elsődleges feladata az engedelmes ál-

¹⁸ Az 1777-iki *Ratio Educationis* 1913 (ld. 10. j.) 96.

9. **Joseph Pirot:** Urna puttókkal, 1809. Lavírozott tus, 467×297 mm, ltsz. 157.

lampolgár nevelése. A mintalapos, „diktandós” módszer a szabálykövetésre nevelésnek egyszerre jelképe és egyben nagyon is konkrét módszere. A mintául szolgáló rajzok egy konzervatív szemlélet jegyében azt sugallták, hogy a művészetben létezik az „örök érték”, amely változatlan, csakúgy, mint a társadalmi hatalmi berendezkedés, amely nem megkérdőjelezhető. A Ratio Educationis olyan öröndetes intézkedéseket tartalmazott, mint az általános tankötelezettség, vagy a központilag szervezett iskolarendszer, ami az egyszerű falusi emberek számára is lehetővé tette az ingyenes oktatást. Nagyon részletesen felsorolja a társadalmi rétegeket és mindegyik réteg-

19 Ehhez képest érdekes, hogy például az 1847–1848-as beírókönyvben a 91 elemi iskolás tanuló neve mellett az „életmódra adja magát” rovatban a tanulók kétharmadának neve mellett a határozatlan

10. **Köffler Ferenc:** Építészeti rajz, 1874. Tus, akvarell, 620×490 mm, ltsz. 175b.

nek más-más iskolát ír elő. A falusi iskolában a mezőgazdasághoz nélkülözhetetlen alapismereteket kellett tanítani, a városi elemi iskolákban már egy lehetséges kézműves, iparos pályához is szükséges ismeretekkel bővült a tananyag. A rajziskolák látogatását is (amelyek eleve csak nagyobb városokban voltak) azoknak az elemi iskola 4. osztályosainak írták elő, akik várhatóan valamilyen kézműves, iparos szakmát fognak majd tanulni.¹⁹

A magyar iskolák erőfeszítése, hogy a Bécsi Akadémiától függetlenedjenek, elég hamar sikerrel járt. Már 1788-ban engedélyt kaptak saját mintalapok készítésére. Siegwart József rajztanító például a selmecbányai és székesfehérvári rajzoló iskola részére készített lapokat.

megjegyzés szerepel. Az 1779-től évenként összefűzött beírókönyvek a Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium Archívumában találhatóak.

11. **Csizik Gyula:** *Térdeplő férfi*, 1873. Ceruza, 400 × 565 mm, ltsz. 651.

Ettől kezdve megszűnik a Bécsi Akadémia felügyelete is. Ez a függetlenedés azonban nem jelentett szemléletbeli, módszertani változást.

A tananyag

A rajzó oskolák tanmenete az első száz év során alig változott, öt nagyobb egységből állt, ezeken kellett végighaladniuk a tanulóknak. Aki elég szorgalmas és ügyes volt, hamarabb átléphetett a következő fokozatra. (A beírókönyvekből ítélve általában fél év alatt lehetett egy-egy szakaszt elvégezni.) A kezdő rajzó vonalgyakorlatokkal kezdte, ami a finommotorika fejlesztését szolgálta. A cél, hogy biztos kézzel legyen képes különböző típusú vonalakat húzni a papíron. A folytatásban már sík alakzatokat, többnyire díszítőmotívumokat kellett másolni. Ezeket kezdetben lépésről lépésre a tanár be is mutatta, mintegy lediktálta. Egyébként pedig a mintalapok a tanulók előtt az asztalon egy-egy rámpára fektetve voltak elhelyezve. Itt a cél a kézügyesség és a megfigyelés fejlesztése volt. A diktálás próbált kulcsot adni a rajzolás menetének, a sorrend logikájának megértéséhez. Ezekből a korai gyakorlatokból nagyon kevés

maradt meg. Minden tanár a legjobb rajzó munkáival igyekezett (igyekszik ma is) demonstrálni tanári munkájának sikerességét. A sikerültebb munkák gyakran maguk is mintává váltak a többi diák számára. A kezdeti gyakorlatok azonban nem igazán látványosak, csak később, a 19. század második felétől maradtak fenn ilyenek, amikor elkezdődött a tanmenetek tanulói munkákkal illusztrált bemutatása (7. kép). Ezek között előfordul olyan gyakorlat is, amikor egy virágmotívumokból álló díszítőményes sort utóbb emlékezetből is meg kellett rajzolni, vagy ecsetrajzzal akvarellal festeni. A vonalrajzok utáni következő fokozat: a formák térbeliségének, plasztikusságának fény-árnyékokkal való megjelenítése. Modellként plasztikus, organikus vagy geometrikus formákról, díszítőményekről készült lapminták vagy domborművek szolgáltak (8. kép). A motívumok között gyakoriak az építészethez kapcsolódó szobrászati alkotások (9. kép), különböző építészeti tagozatok, klasszikus oszloprendek.

Az épületrajzok és alaprajzok már magasabb szintet jelentettek. Idáig már csak kevesen jutottak el. Ezek vonalzóval készült rajzok, gyakori az akvarellal való színezés is. A legjobban sikerült munkákat a műszaki rajz pontossága és az esztétikai igényesség jellemzi. Az eredeti rendelkezések értelmében a mesterlevél megszerzéséhez a kőműveseknek mesterremek gyanánt építészeti rajzaikat

12. Tábla. A rajzoló tanoda állapotjáról a nemzeti fő iskolában Pesten a nyári szakasz végével az 1847/48 oskolai évben

kellett bemutatniuk (10. kép). A geometria, és különösen a távlatban, a perspektíva számított a rajzi alapképzés csúcának. Az önfegyelmet, a koncentrációképeséget leginkább próbára tevő feladat volt ez. Akik azonban a (képző)művészeti rajz íránt érdeklődtek, kaptak figurális mintalapokat, amelyekről nem csupán másolhatták a híres művészek által alkotott emberalakokat, portrékat vagy éppen szobrokról készült rajzokat, hanem az emberi arányok, a test szerkezeti felépítésének sémáját is megtanulhatták. Így a valóságban szemlélt portré vagy emberi alak rajzolása során már értőbb szemmel tudták megfigyelni modelljüket. Mintázásra és a gipszöntvények rajzolására (majd ezt követően a természet utáni rajzolásra) csak 1870 után került sor a rajziskolákban²⁰ (11. kép).

Az értékelés

A beírókönyvek tanúsága szerint „minden tanuló minősége” a következők alapján volt megállapítható: vallás, erkölcs, szorgalom, tehetség (12. kép). Az első kettő nem nyújtott érdemi információt, minthogy a többség katolikusként van bejegyezve,²¹ az erkölcs rovatban pedig (legalábbis a példaként használt Landau Lénárd által lezárt 1847–1848-as tanévben) mindenkinél a jó bejegyzés szerepelt. A szorgalom és tehetség oszlopaiban szereplő

megnevezések némileg zavarba ejtők. Azt, hogy melyik megnevezés milyen értékelést takar, csak találgatni lehet. Melyik jobb vagy rosszabb: a *jeles*, a *sok* vagy a *különös*? Mindkét oszlopban nyolc megnevezés szerepel, egy kivétellel azonosak. A tehetség oszlopában nem szerepel a *látható*, helyette viszont egyetlenegyszer, de előfordul a *kevés*. A gyakorisági sorrend alapján sem tudjuk egyértelműen konvertálni az itt szereplő értékeket, csak a pedagógiai tapasztalatoknak megfelelő sejtéseink lehetnek. Fontosabb számunkra az a mai szemmel nézve igen riasztó jelenség, hogy a tanár jogosultságot kapott arra, hogy a tanuló tehetségéről nyilatkozzon – és ne munkája minőségéről.

Szorgalom

látható (2)
sok (3)
különös (6)
iparkodó (9)
jeles (20)
észrevehető (51)
meglehető (209)
középszerű (473)

Tehetség

kevés (1)
jeles (1)
különös (3)
sok (7)
iparkodó (16)
észrevehető (28)
meglehető (77)
középszerű (640)

A tanárok tanítványait díjazásokkal igyekeztek motiválni. Évente meghirdették a tanulóknak az úgynevezett próbarajz (Probstucke) készítését, amivel pénz is járó díjakat nyerhettek. Ennek részletes leírása azért maradt fenn, mert valaki Walter Ignác utódját, Szigvárt Józsefet bepanaszolta a Helytartótanácsnál. Szigvárt válaszelevelében leírja, hogy miként zajlott a próbarajz és annak bírálata. A különböző díjakért különböző nehézségi fokú rajzot kellett készíteni. Az első díjra pályázóknak egy kegytárgyat, a másodikért egy díszítőmotívumot, a harmadikért jön oszlopfőt kellett rajzolni. Munkájukat egy mintáról (origináliáról) indították, amit aztán saját elképzelésük szerint fejtek be. A rajz első stádiumát a tanár megvizsgálta és „szóbeli felvilágosítást” adott a rajzolóknak. Ezután azonban egy felügyelő vigyázott arra, hogy önálló munka szülessen. A bírálatra a tanár számára ismeretlen budai és bécsi művészeket hívtak meg. Befejező soraiban Szigvárt megjegyzi: „A pártatlanságot bizonyítja, hogy a bíráló művészek egyike Falkoner Ferenc a saját kedves fia ellen ítelt.”²²

20 Ezt azonban már jóval megelőzte Landau Lénárd magánrajziskolája, majd az ezután induló Marastoni-féle Művészeti Akadémia.

21 A bejegyzésben szerepel még utalás a vallásukra is: ref., héber, evang., görög, kalv. és helv.

22 Helyt.-tan. Litt. pol. 1786. S.N.D. Pos. F.21. P.63 számú dokumentum (Szigvárt József Helytartó Tanácshoz írott válasza az öt ér vádakra) kézi másolata alapján. Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium Archivuma.

13. **Morelli Gusztáv:** *Az Iparművészeti iskola műterme*, fotó xilográfia (fénymetszet), 110 × 155 mm. A 19. század végén a műtermi (rajzi) és a műhelymunka egy térben folyt. A képen ötvöstanulók fém dísz tárgyakkal foglalkoznak, a falon rajzaik, a polcokon az alakrajzhoz modellként szolgáló gipszek sorakoznak.

Összegzés

Az iskola kezdetektől élő, máig fennmaradt értékes hagyománya, hogy a szabadkézi rajznak a vizuális művészeti képzésben (legyen az képzőművészet vagy alkalmazott művészet) kiemelten fontos helyet biztosít. Kijelenthetjük, hogy ez a hagyomány a rajzoló iskolákban gyökerezik, amelyek elindulását a rajzot hasznos és szükséges tudásnak elismerő központi rendelkezések biztosították. Az eredményesen működő iskolák szolgálták alapul a később megszülető rajztanárképezdének, és így az egész hazai rajztanításban meghatározó szerepet játszottak (és játszanak még ma is). Pozitív és negatív értelemben egyaránt. Egyértelműen pozitív jelentőségű, hogy a szabadkézi rajz mint „cselekvő gondolkodás” máig élő gyakorlat maradt a hazai művészeti nevelésben.

Ugyanakkor ez egy akadémikus, egyre inkább a fejlődést gátló szemlélet jegyében valósult meg. Lyka Károly, aki az iskola tanára volt 1903 és 1911 között, meg is jegyezte, hogy a magyar művészet elmaradottságáért a rajztanárok a felelősek. Amikor a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskolában már nem csupán rajz, de a művészeti szakmák gyakorlati oktatását is megkezdték, a rajztanítás jellege is megváltozott (13. kép). Az ott tanított tantárgyakról és a tanulók összetételéről is részletesen beszámolnak az iskola évkönyveiben. A rajz a különböző szakok igényeihez lett igazítva (ami bizonyos mértékben már a kezdetektől jelen volt). A szabadkézi rajz és a szakrajz, a geometria és a műszaki rajz egy térben egy egységet képezve volt jelen. A szabadkézi rajzolásban már megjelent a természet utáni rajz is, a szakrajzban pedig megjelent az önálló tervezés.

A második világháború után az iskolát gyökeresen átszervezték.²³ 1946-tól Szépműves Líceum néven érettségit is adó középiskola lett belőle, így a tanulók tömege életkor tekintetében homogén összetételű lett.²⁴ Már tizennégy évesen egy választott szakma gyakorlati elsajátítását kezdik meg, ám ezzel párhuzamosan elméleti képzést, általános műveltséget is kapnak, ami lehetővé teszi számukra az érettségit és így a korai pályaválasztás korrigálásának lehetőségét. 1955-től a rajztanulás pedig úgy kanyarodott vissza a százhetvenöt évvel korábbihoz, hogy közben mégis teljesen más lett: kialakult a máig is működő rendszer, hogy a különböző szakmákat tanulók ugyanazt a rajzi képzést kapják. Ez a rajzi képzés azonban a korábitól alapvetően különböző paradigma jegyében valósul meg. Eltűntek a mintakönyvek, amelyek enciklopédikus rendben közlik

a különböző szakmák műveléséhez szükséges rajzi motívumokat. Eltűnt a „betanulás” jellegű rajz, és egyre inkább az „értő rajzolás” lépett a helyébe. Az így kialakult rajztanításunk speciális karaktere egy szimbiózis eredménye. A gyakorlatias, alkalmazott művészeti rajz és a képzőművészeti szabadkézi rajz kölcsönösen előnyös kapcsolatából született. Az általános, közös rajzi alapképzés holisztikus szemléletű, minden körülmények között alkalmazható rajztudás elsajátítására törekszik. Az iskola 1954-es képes tanmeneteiben rögzített módszert később az iskola rajztanára, Szalai Zoltán *A kockától az aktig* című könyvében népszerűsítette.²⁵ Bár máig ez képezi a tanmeneti vázat, az iskola által biztosított szabadság lehetővé teszi, hogy a tanárok azt saját elképzelésük szerint kövessék, és ily módon korszerűsítsék.

23 Az intézmény életében a 19–20. század fordulóján bekövetkezett változások kapcsán lásd ebben a kötetben Katona Júlia és Nagy Barbara tanulmányait. – *A szerk.*

24 Korábban az egy-egy szakmát tanulók között 12 évestől a 42 évesig

minden korcsoport előfordult. Sőt, az egyik női csoportban 50 éves tanuló is volt. *A Fővárosi Község Iparrajziskola tudósítványa az 1888–1889. tanév végén.* Szerk. VIDÉKY János. Budapest, 1889. 33.

25 SZALAI Zoltán: *A kockától az aktig.* Budapest, Corvina, 1974.

Katona Júlia

Minták után szabadon?

*Rajzoktatás a Budapest Székesfővárosi
Iparrajziskolában*

A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola (1886–1945) feladata a dualizmus időszakában az iparosok művészi szintű rajzi képzése volt, ami az iskola 18. századi elődintézménye, az 1778-ban alapított Budai Rajziskola (Schola Graphidis Budensis) célkitűzését és hagyományait vitte tovább. A tisztán rajziskolai profil azonban a 20. század első évtizedeiben létesített iparos- és iparművészeti műhelyek létesítésével új, gyakorlati funkcióval gazdagodott.

A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola a magyarországi iparosképzés egyik országos szintű csúcshintézménye volt, ahonnan az iparostanulók és iparossegédek előnnyel léphettek tovább a Budapesti Állami Közép-Ipartanoda, a Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum és a Magyar Királyi Iparművészeti Iskola és Múzeum szakrajzi tanfolyamaira. Ilyen értelemben tehát az Iparrajziskolában zajló oktatás, tananyagaival és segédleteivel együtt is mintaértékű volt a hasonló szintű és profilú rajziskolák számára országszerte. Az itt zajló rajzoktatás forrásai, a rajz- és gipszminták, mintalapok, építészeti és művészettörténeti szakkönyvek együttese példaként szolgálhatott más intézmények számára is, ezért ezek rekonstrukciója egyúttal reprezentatív keresztmetszetét nyújthatja a dualizmus kori ipari szakoktatás rajzoktatási forrásanyagának. Szerencsés körülménynek mondható az a tény, hogy a rajzoktatás segédletei és szemléltetőeszközei jelentős részben fennmaradtak, és jelenleg a „Kisképző” Könyvtárhoz és a Schola Graphidis Művészeti Gyűjteményhez tartoznak.

Az alábbi tanulmányban a dualizmus korában a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskolában használt építészeti, iparművészeti és ornamentika-mintalap-

gyűjtemények, valamint az építészeti, ipar- és művészettörténeti könyvek együttesének tematikus rekonstrukciójára teszek kísérletet, javarészt egyes jelentős művek kiemelésével – a teljesség igénye nélkül. Amire ennek az írásnak a keretén belül vállalkozhatok, az a korszakunk után 1926-ban elkülönített és alapított Iparoktatási Szakkönyvtár általános bemutatása, gyűjtőköre, a Palóczy Antal által 1879 és 1911 között vezetett építészeti tanfolyamokon használt építészeti könyvek, valamint a kapcsolódó ornamentika- és iparművészeti mintalapgyűjtemények bemutatása, továbbá olyan könyvek és lapminták bemutatása, amelyek rávilágítanak arra, hogy a nem kizárólagosan iparosok számára meghirdetett, bárki által látogatható nyilvános rajzi tanfolyamokon milyen anatómiai, figurális, tájképi előképeket használtak.¹

Az Iparoktatási Szakkönyvtár

Igaz ugyan, hogy a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskolában már a tárgyalt korszak után, az 1920-as évek közepén emelték ki és kezdték el katalogizálni a könyvtári állományból azokat a könyveket, amelyek az iparosok szakoktatását szolgálták, azonban az Iparoktatási Szakkönyvtár létesítésének gyökerei szorosan összefonódnak az Iparrajziskola dualizmus kori időszakával. Már önmagában véve az is sokatmondó, hogy a főváros egyik oktatási intézményben egy ilyen típusú és tematikájú szakkönyvtárat létesítsenek, és mindehhez anyagi erőforrásokat is rendeljenek. Ez arra enged követke-

¹ A tanulmány első, az Iparoktatási Szakkönyvtárról szóló és a második, építészeti könyveket tárgyaló fejezetei a Nemzeti Kulturális Alap Építőművészeti Szakkollégiumának támogatásával 2017-ben

írt, eddig meg nem jelent tanulmányok egyes részleteinek felhasználásával készültek.

tetni, hogy az addig felhalmozott állomány nagyságrendjében olyan szakmai értéket képviselt, amit önálló egységként kívántak kezelni, valamint annak gyarapításával az értékét szándékozták növelni.

A vonatkozó évkönyvek szerint az Iparoktatási Szakkönyvtár létesítését a Székesfővárosi Tanács 1926-ban rendelte el, és az Iparrajziskola költségvetésébe 7000 pengőt irányozott elő egy „Iparművészeti és Ipari Szakkönyvtár” könyvbeszerzéseinek fedezésére. 1927 és 1931 közötti fenti elnevezése a Szépirodalmi Szakkönyvtártól való megkülönböztetését szolgálta. A szakkönyvtár alapját az intézet korábbi tanári könyvtára képezte, amelynek „gyökere [...] a korábbi budai és pesti rajz-, illetve főrajztanodákra nyúlik vissza”.² 1931-től, az intézmény szakiskolává történő átalakításától a gyűjtési profil megváltozott, a hangsúly az alkalmazott művészeti, technikai, technológiai és üzemgazdasági szempontokra került, ezért a könyvtár neve is megváltozott: Iparoktatási Szakkönyvtár lett. Az anyag katalógizálását 1930-ban kezdték. 1932–1933-ban az állomány becsült nagysága 7300 kötet volt, amely kiegészült a fénykép- és műmelléklet-gyűjteménnyel. Erre a tanévre már elkészült 10 000 katalóguscédula és a névmutató. Ezt követően tervezték a tárgymutató és a földrajzi katalógus elkészítését. A nyilvános szakkönyvtárként működő bibliotéka számára a Könyvkötő Műhely 1927 és 1932 között 2115 darab kötést készített, és a konserválásra is nagy hangsúlyt helyeztek.

Az iparrajziskolai tantestület egyes tagjai százas nagyságrendben ajándékoztak könyveket az iskola számára, amiket külön letétként kezeltek. Így Palóczy (akkor még Platzer) Antal 150 kötetet és 32 füzetet kölcsönzött az intézetnek az 1880–1881-es tanévben,³ Vidéky János hagyatékából pedig 95 mű összesen 99 kötete került a szakkönyvtár birtokába az 1932–1933-as tanévben.⁴

A 2017-es felmérések és becslések szerint a mintakönyvként vagy mintalapgyűjteményként használt könyvek közül hozzávetőlegesen 1200 kötet maradt fenn, amibe az építészeti könyvek csoportját is beleszámítjuk. Addig 844 tétel került összeírásra, amely vegyesen tartalmaz építészeti, iparművészeti, tisztán ornamentika- és rajzoktatási könyveket is, de az építészethez kapcsolódó iparágak (kőfaragás, kőművesség, ácsmesterség, díszítőfestészet, díszítőszobrászat, lakatosság, műlakatosság) szakkönyvei természetesen itt sem választhatók el

élesen az építészet kategóriájától. A felmért állományból eddig 297, az építészet tárgykörébe sorolható könyvet vettünk számba. A fennmaradt könyvállomány tematikus felosztása meglehetősen széles spektrumot mutat, hiszen a nyilvános rajztanfolyamokon használt anatómiai, figurális és tájképi lapminták mellett javarészt az iparosok szakrajzi képzésénél alkalmazott építészeti, díszítőművészeti és az iparművészet egyes ágait (kerámia, porcelán, üveg, ötvösség, bútor) feldolgozó tematikus mintalapgyűjtemények és könyvek maradtak fenn.

Építészeti könyvek és mintalapok

A kifejezetten az építészethez kapcsolódó iparágakban dolgozó iparosokat Palóczy Antal (1849–1927) 1879 és 1911 között tanította a Felső Iparrajziskola, majd a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola tanáráként. Ez utóbbi intézményben dolgozta ki és vezette az egyetemes építészeti rajzoktatást az építészethez köthető iparágak iparosainak a szaktanfolyamok bevezetésével építészeti téli tanfolyam, építészeti előkészítő osztály, építészeti osztály, építő iparosok téli tanfolyama, építő iparosok vasárnap és esti tanfolyama, valamint szakrajzoktatási építészeti osztály elnevezéssel. A 19. század végén és a századfordulón Palóczy mellett Hofhauser Antal, Rerrich Béla, Schulek János, Kós Károly és az 1886 előtti időszakból a Budai Várbeli Alsó Iparrajziskolából ismert Száraz István segítettek. Palóczyt követően 1911 és 1947 között Bossányi József oktatta a tárgyat.

A rajzok és könyvek, mintalapok összekapcsolásával körvonalazódik a könyvállománynak az a része, amelyet bizonyíthatóan alkalmaztak az Iparrajziskola dualizmus kori időszakában. A tanulmány alábbi részében azokból a hallgatói rajzokból, valamint beazonosított könyvek és mintalapgyűjtemények közül mutatok be egy válogatást, amelyeket bizonyíthatóan használtak az építészeti szakrajzoktatás napi gyakorlatában. Bizonyító értékkel bírtak továbbá egyes könyvek szerzeményezési dátumainak beazonosításához a bennük olvasható kézírásos beírások, bejegyzések és pecsétek.

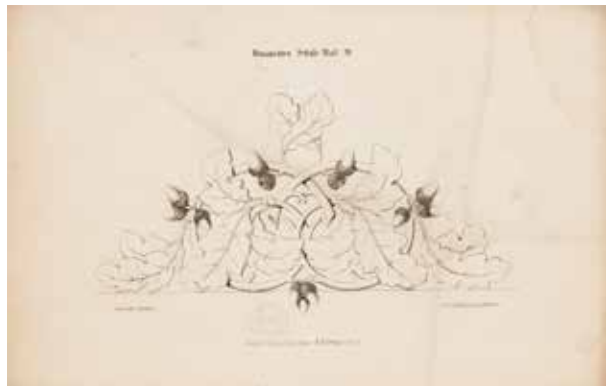
A tárgyalt időszak elejéről, az 1870-es évekből származik az a díszalbum, amely a „Községi Várbeli Rajziskola”, tehát a 1778-as alapítású Budai Rajziskola tanulóinak

2 A Budapest székesfővárosi községi Iparrajziskolájának és Ipari Szakkönyvtárjának évkönyve az 1932/33. tanévre. Szerk. VIDÉKY Emil. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933. (A továbbiakban Évkönyv 1933.)

3 A Fővárosi Községi Összes Iparrajziskolák rövid vázlatos tudósítványa

az 1880–81-iki tanév végén. Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyv-Nyomda Részvénytársaság, 1881. 14. (A továbbiakban Évkönyv 1881.)

4 Évkönyv 1933 (ld. 2. j.) 44.

1. **Max Bauer:** *Ornamenten-Schule für Gymnasien, Real- und Bürgerschulen.* Wien, F. Paterno, [é. n.] Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény

2. **Ismeretlen:** *Díszítményrajz,* 1850. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, ltsz. GRA_1081.

1876 és 1878 között készült szabadkézi rajzait tartalmazza.⁵ Az albumban Rostagni Achilles, a Budai Várbeli Alsó Iparrajziskola, majd később a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola kinevezett rajztanára (1853 és 1905 között)⁶ tanítványainak építészeti, ornamentika- és mérési rajzaiból látható reprezentatív válogatás. A kötet építészeti rajzi szempontból kiemelkedő darabjai azok a felmérési rajzok, amelyeket két kőművestanuló, Womátsza János és Auenhammer József készített Rostagni irányítása alatt. A báti (ma Szlovákia) új evangélikus, az 1870-es években neogótikus stílusban épült templom és a szintén az 1870-ben felavatott győri zsinagóga oldalhomlokzati és alaprajzi ábrázolásai az épületek 19. századi állapotának tanulmányozását teszik lehetővé, további adalékokat szolgáltatva a műemlékvédelem számára. Az albumban továbbá vegyes szerepelnek egyszerű, kontúrvonalas díszítményrajzok és a 19. század első felében kiadott Max Bauer-féle *Ornamenten-Schule*⁷ után másolt összetett növényi motívumrajzok (1–2. kép).

Az 1880-as években zajlott a hazai iparoktatás országos szintű és fővárosi átszervezése. Ekkor szüntették

meg a külvárosi rajziskolákat (VI., VII., VIII., IX. kerület) és ekkor körvonalazódott az Iparrajziskola önálló épületének elgondolása is.⁸ 1885-ben a Budai Rajziskolát „Budai Várbeli Alsó Iparrajziskola” elnevezés alatt mint fiókintézetet Pestre telepítik át, 1886-ban pedig teljesen beolvasztják a Központi Főrajztanodába. A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola (vagy más, ebben az időszakban használatos elnevezésében: Fővárosi Községi Iparrajziskola) 1886-os alapítása előtti években az iskola kötelékébe az I., a II., a III., a IV. és az V. kerületekben lévő alsó iparrajziskolák és a IV. kerületi Cukor utcában működő Felső Iparrajziskola tartozott.⁹ Ebből az időszakból származik az a hat kötetből álló albumsorozat,¹⁰ amely azonos méretű szürke kartonokra kétoldatosan kasírozott tanítványi rajzokat tartalmaz. Egységes tipográfiájuk és az albumok borítóján szereplő fővárosi pecsét arra enged következtetni, hogy a hat kötetet reprezentatív kiállítási céllal állították össze. A rajzok 1883 és 1885 közötti keletkezési ideje alapján ezek az albumok az 1885-ös Országos Általános Kiállításra összeállított iskolai kiállítási anyag részét képezték.

5 *Budapest Fővárosa. A Községi Várbeli Rajziskola tanulóinak [szabadkézi rajzai]. Ville de Budapest. Dessins exposés par les élèves de l'école de dessin au I. arrond.* 1876–1878. Album. Ltsz. 2015.301.

6 *Budapest székesfővárosi községi Iparrajziskola évkönyve az 1937/38. tanévre.* Közzétette: ZOMBORY-MOLDOVÁN Béla. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. 15. (A továbbiakban *Évkönyv* 1938.)

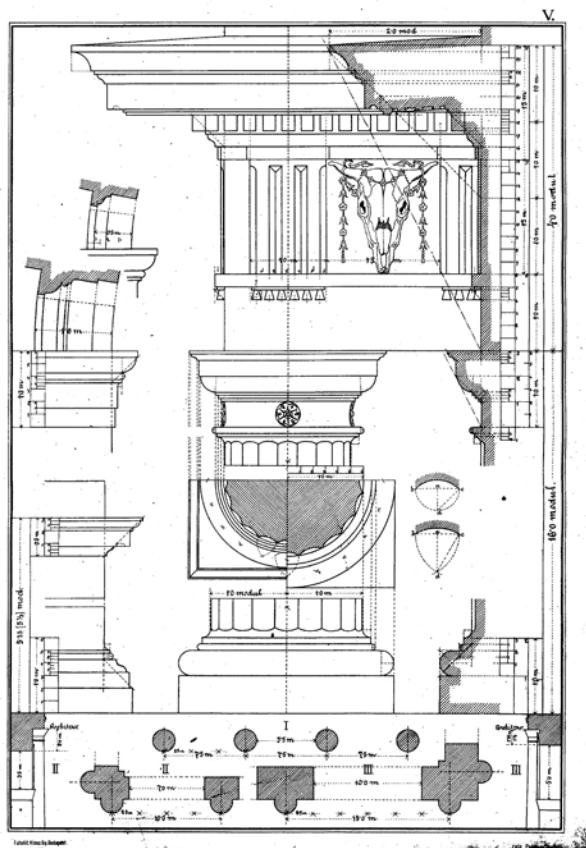
7 MAX BAUER: *Ornamenten-Schule für Gymnasien, Real- und Bürgerschulen.* Wien, F. Paterno, [é. n.]

8 *A Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1887–1888. tanév végén.*

Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1888. 7. (A továbbiakban *Évkönyv* 1888.)

9 *Évkönyv* 1881 (ld. 3. j.) 11.

10 A Schola Graphidis Művészeti Gyűjteményben az alábbi leltári számok alá beleltározva: Ltsz. 2015.302 *Mérési és építészeti rajzok. I. kerület.* Ltsz. 2015.303 *Szabadkézi rajzok. I. kerület.* Ltsz. 2015.304 *Építészeti rajzok. Ácsok, asztalosok. IV. kerület.* Ltsz. 2015.305 *Mérési és szabadkézi rajzok. V. kerület.* Ltsz. n. *Építészeti rajzok. Kőművesek, kőfaragók. [I.] IV. kerület.* Ltsz. n. *Építészeti rajzok. Kőművesek, kőfaragók. IV. kerület.*

3. **Palóczy Antal:** *Vignola oszloprendjei.* Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1890. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, Budapest

A fennmaradt hat darab, mértani, építészeti és szabdkézi (ornamentika-) rajzokat vegyesen tartalmazó albumból összesen négy mutat be kifejezetten építészeti rajzokat, amelyek az I. és IV. kerületi rajziskolák tanulóinak munkáit foglalják magukban. Az I. kerületi, Budai Várbeli Alsó Iparrajziskola (a 18. századi Budai Rajziskola 1877-ben alsó iparrajziskolává alakított 19. századi utódintézménye)¹¹ albuma a Száraz István (az iskola kinevezett tanára 1874 és 1915 között)¹² rajztanár vezeté-

se alatt készült rajzokat mutatja be.¹³ Az 1883–1884-es tanévben született rajzok készítői főként kőműves- és ácsstanoncok. A mértani típusfeladatok között a síkgeometriai alapalakzatok, ablaknyílások szerkesztése, ív- és mérműszerkesztések, árnyékszerkesztések, árnytani és térmértani feladatok szerepelnek. Az építészeti rajzok között pedig tussal és lavírozott tussal kivitelezett téglakötésrajzok, téglalap- és homlokzatok, fakötésrajzok és csak elenyésző számban láthatók építészeti alaktani, például oszloprendeket ábrázoló feladatok.

A további három darab IV. kerületi album mindegyike az ekkor a Cukor utcában működő Felső Iparrajziskola¹⁴ tanítványainak Palóczy Antal vezetése alatt kivitelezett rajzait tartalmazza. Az albumban ács- és asztalossegédek ácsszerkezeteket, faépületek metszeteit, fakötéseket, bútorigari szakrajzokat bemutató lapjai láthatók.¹⁵ A másik két albumban pedig kőművessegédek és -tanoncok, valamint építészeti rajzolók kisebb részt mértani, javarészt építészeti szakrajzai találhatók vegyes tematikában: a téglakötések és dísz téglahomlokzatok, kémények, falazatok, építészeti alaktani rajzok (oszloprendek, boltozatszerkesztések, ívszerkesztések, boltívek) mellett kisebb épületek ácsszerkezetéről, kőfaragó, asztalos, cementlap-burkolat és kovácsoltvas munkáiról készített leszámolási tervek is szerepelnek.

Palóczy Antal tevékenysége meghatározó volt az iparosok építészeti szakrajzi képzése tekintetében. Mint más területeken, például az ornamentikánál is, az építészeti alaktani tananyag kidolgozásában követte azt a régi rajziskolai hagyományt, amely az 1783-as rendeletben előírtaknak megfelelően Vignola építészeti traktátusának ismeretét követelte meg. A rendelet által az építészeti tagozatok díszítéséhez legmelegebben ajánlott alaplum azonban egy Vignola-adaptáció volt, ami már a kezdetektől meghatározta az építészeti alaktani oktatását a rajziskolai időszakon túl az iparrajziskolai periódusban is, egészen a 20. század első évtizedeiig. 1772 és 1784 között jelent meg Jacques-Raymond Lucotte francia építész és enciklopédista Vignola-traktátusának korabeli, „modern” feldolgozása *Le Vignole moderne, ou Traité élémentaire d'architecture* című műve három kötetben.¹⁶ A rendelet hibásan M. Licotte-ként nevezi meg a szerzőt, amit később a kutatók is ilyen formában vettek

11 Évkönyv 1881 (ld. 3. j.) 8, 11; Évkönyv 1888 (ld. 8. j.) 7.

12 Évkönyv 1938 (ld. 6. j.) 15.

13 Ltsz. 2015.302 Mértani és építészeti rajzok. I. kerület.

14 Évkönyv 1888 (ld. 8. j.) 7.

15 Ltsz. 2015.304 Építészeti rajzok. Ácsok, asztalosok. IV. kerület.

16 Jacques-Raymond LUCOTTE: *Le Vignole moderne ou Traité élémentaire d'architecture*. Paris, Le Père et Avaulez, 1772; *Le Vignole moderne ou Traité élémentaire d'architecture, IIe Partie où sont expliqués les accessoires aux ordres de J. B. de Vignole*, Paris, Campions, 1781; *Le Vignole moderne ou Traité élémentaire d'Architecture, IIIe partie, où sont expliqués les principes et la manière d'appliquer aux édifices les cinq ordres de J. B. de Vignole*. Paris, Campions, 1784.

át:¹⁷ Bár a 18. század végéről és a 19. század első feléből nem maradtak fenn oszloprendtanulmányok, a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola időszakából azonban a gyűjtemény annál több, Vignola oszloprendjein iskolázott rajzot őriz. A folytonosságot jelzi továbbá az is, hogy ebben az időszakban, 1890-ben születik meg az Iparrajziskola építészeti rajzi képzésének egyik alapműve, Palóczy építészeti alaktani könyve *Vignola oszloprendjei* címmel (3. kép).¹⁸

Azonban nem az építészeti alaktan volt a rajzoktatás egyetlen területe, ahol még napi gyakorlatként éltek a 18. századi hagyományok és minták. Az ornamentikát például csaknem a századfordulóig áthatotta a 18. században nyomtatott vagy rajzolt mintalapok példája és szemlélete. A Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény 1880-as években készült ornamentikarajzai azt mutatják, hogy Carlo Antonini (1740–1821) olasz építész rozettasorozatai még a 19. század utolsó harmadában is használatban voltak a fővárosi rajziskolákban (4–5. kép). Rostagni Achilles, aki közvetlenül az 1886 előtti időszakban volt a Budai Várbeli Alsó Iparrajziskola rajztanára, tanítványait még ebben az időszakban is Antonini mintáin iskoláztatta. Antonini *Manuale di varj ornamenti tratti dalle fabbriche, e frammenti antichi* című, 1781-ben és 1790-ben kiadott négykötetes művét¹⁹ szintén az 1783-as rendelet írta elő iskolai használatra. Az első kötet a 18. században még fennmaradt ókori római építészeti emlékek rozettáinak frontális rajzait és keresztmetszeteiket mutatja. Olyan emlékekről, mint a Santa Maria del Popolo kolostora, a Pantheon, a Giove Tonante- (Jupiter Tonans-) templom, a Concordia-templom, a Septimius Severus-diadalív, a Giove Statore- (Jupiter Stator-) templom, az Argentari-kapu, a Pace-templom (templum Pacis), a Titus-diadalív, a Villa Borghese, a Konstantin-diadalív, Nerva fóruma, a Palatinus, a Quirinale és a Campidoglio ókori épületei.

A tárgyalt időszakból fennmaradt hallgatói rajzok egyfelől azt tanúsítják, hogy a rajzolásnak a 18. szá-

4. **Carlo Antonini:** *Manuale di varj ornamenti tratti dalle fabbriche, e frammenti antichi: per uso, e commodo de' pittori, scultori, architetti, scarpellini, stuccatori, intagliatori di pietre, e legni, argentieri, giojellieri, ricamatori, ebanisti &c.: opera raccolta, disegnata, ed incisa da Carlo Antonini. Volume Primo che contiene la Serie de' Rosoni Antichi esistenti in Roma. Roma, Casaletti, 1781.* <https://bibliotheque-numerique.inha.fr/collection/item/47872-manuale-di-vari-ornamenti-tratti-dalle-fabbriche-e-frammenti-antichi-tomes-1-et-2>

17 RUBY Mirosláv: *A győri nemzeti rajziskola története. A Győri M. Kir. Állami Főreáliskola huszonegyedik évi Értesítője az 1893–94. tanévről.* Győr, 1894. 23. „Az építészeti tagok díszítéséhez: Vignole moderne par M. Licotte 1781. Paris (nagyon ajánlatos).”

18 PALÓCZY Antal: *Vignola oszloprendjei.* Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1890.

19 CARLO ANTONINI: *Manuale di varj ornamenti tratti dalle fabbriche, e frammenti antichi: per uso, e commodo de' pittori, scultori, architetti, scarpellini, stuccatori, intagliatori di pietre, e legni, argentieri, giojellieri, ricamatori, ebanisti &c.: opera raccolta, disegnata, ed incisa da Carlo Antonini. Volume Primo che contiene la Serie de' Rosoni Antichi esistenti in Roma. Roma, Casaletti, 1781; Carlo ANTONINI: Manuale di varj ornamenti componenti la serie de' vasj antichi: si' di marmo che di bronzo esistenti in Roma e fuori:*

opera raccolta, disegnata, ed incisa da Carlo Antonini achitetto incisor camerale. Volume Secondo che contiene i vasi esistenti nel Museo Capitolino e nelle Gallerie di Roma. Roma, Casaletti, 1781; Carlo ANTONINI: Manuale di varj ornamenti componenti la serie de' vasj antichi: si' di marmo che di bronzo esistenti in Roma e fuori: opera raccolta, disegnata, ed incisa da Carlo Antonini achitetto incisor camerale. Volume Terzo che contiene i vasi esistenti nel circondario di Roma e Stato Romano. Roma, Stamperia de Romanis, 1790; Carlo ANTONINI: Manuale di varj ornamenti tratti dalle fabbriche, e frammenti antichi: per uso, e commodo de' pittori, scultori, architetti, scarpellini, stuccatori, intagliatori di pietre, e legni, argentieri, giojellieri, ricamatori, ebanisti &c.: opera raccolta, disegnata, ed incisa da Carlo Antonini. Volume Quarto che contiene la Serie de' Candelabri, e Orologgi Solari Antichi. Roma, Stampe del Barbiellini alla Minerva, 1790.

5. **Slovacek József:** *Rozetta* [1885]. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 10299.

zad végén gyakorlati szempontok által meghatározott mértani–építészeti–ornamentika hármasa a 19. század utolsó harmadában is tartotta magát, és még ekkor is számos 18. századi minta volt használatban. Másfelől az 1870-es években világvárossá fejlődő főváros olyan új igényeket támasztott, amelyhez az iparoktatásnak és azon belül az iparosok építészeti rajzi képzésének is alkalmazkodnia kellett. Palóczy az ebben az időszakban feltámadó igényekhez igazodva az olyan ismereteknél, mint a boltozatszerkesztések és a téglapítészeti elemei, már újabb, főként korabeli külföldi szakirodalmat követett. A könyvállomány áttekintésekor világosan körvonalazódott az anyag európai kontextusa, hiszen nemcsak a történeti összefoglalók tekintetében, hanem az egyes részterületeken is francia és német építészeti könyvek és műlapok voltak napi használatban. Ezt bizonyítják a könyvekben és mintalapokon talált ceruza- és

festéknyomok, kézírásos bejegyzések, ujjnyomok, melyek alapján egyértelműen megállapítható, hogy mely lapok voltak forgalomban és mely mintákat rajzolták, másolták a legtöbbit.

Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola Könyvtárában őrizték azokat a köteteket, amelyek az elődintézményekből kerültek oda. Ritkaságszámba megy ezek közül egy 1842-es kiadású kötet a müncheni Königsbau Leo von Klenze (1784–1864) tervezte épületeinek belső díszítéséről.²⁰ A könyv érdekessége, hogy a Székesfővárosi Iparrajziskola pecsétjén kívül a Budai Városi Rajztanoda láthatólag régebbi pecsétjét is tartalmazza. A könyvet valószínűleg 1842 és 1873 között vásárolhatták a Budai Rajziskola számára, ahonnan az 1886-os egyesítéskor kerülhetett a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola tulajdonába.

A többi építészeti szakkönyv mind a 19. század utolsó harmadában és a századforduló időszakában született. Az Iparrajziskola építészeti könyvállományának összetétele közel azonos volt az ugyanebben az időszakban más, építészeti rajzot oktató intézmények gyűjteményeivel. Az alpművek közül itt is megtalálhatók voltak például Paul Marie Letarouilly (1795–1855) francia építész könyvei, így a neoreneszánsz „bibliájaként” számontartott, a Róma legfontosabb reneszánsz építészeti emlékeit méretarányos rézmetszeteken bemutató *Édifices de Rome Moderne* című műve 1868-ból.²¹ Továbbá az ókori, a középkori és reneszánsz építészeti töredékeket összegyűjtő, kétkötetes mű Hector-Jean-Baptiste d’Espouy (1854–1929) francia építész-festőművésztől, aki a római Francia Akadémia korábbi ösztöndíjasainak javarészt kiadatlan felmérési és rekonstrukciós rajzait gyűjtötte össze, és publikálta 1905-ben. A kivételes minőségű heliogravűrök az eredeti rajzokat hűen követik, így kissé anakronisztikus módon a 20. század legelején nyerhettünk átfogó képet a római Francia Akadémia ösztöndíjasainak ókori építészeti emlékeket felmérő tevékenységéről. A kötetben többek között az athéni Akropolisz épületei, római templomok és színházak, a Pantheon, Traianus Fóruma, a Traianus-oszlop, Diocletianus és Caracalla thermái, Nagy Konstantin bazilikája, paestumi templomok, pompeji házak szerepelnek.²² A középkori és reneszánsz emlékeket bemutató második kötet 1925 körül jelent meg.²³ Az Iparrajziskola könyvtárában meg-

20 Leo von KLENZE: *Die Decoration der inneren Räume des Koenigsbaues* u. München. Wien, Lud. Förster’s Artist. Anstalt, 1842.

21 Paul Marie LETAROUILLY: *Édifices de Rome Moderne*. Paris, A. Morel, 1868.

22 Hector d’Espouy: *Fragments d’architecture antique*. Paris, Charles Massin, [1905].

23 Hector d’Espouy: *Fragments d’architecture du moyen âge et de la renaissance*. Paris, Charles Massin, [1925].

található volt Auguste Choisynek (1841–1909) az ókori római építési gyakorlatot és boltozási technikákat bemutató 1873-as könyve, *L'Art de bâtir chez les romains* címmel.²⁴ Az építészetet és társművészeit (épület-szobrászat, falfestészet, üvegfestészet, mozaik, fémművesség) litográfiákkal és kromolitográfiákkal vegyesen illusztrált kiadványok közül használták Jules Gailhabaud (1810–1888) köteteit,²⁵ valamint Pierre Gélis-Didot (1853–?) 16–18. századi franciaországi díszítőfestészetet feldolgozó könyvét.²⁶ Mindezek mellett nem hiányoznak ebből az időszakból César Daly (1811–1894) francia építész meghatározó művei sem, amelyek közül a *L'Architecture privée au XIXe siècle. Nouvelles maisons de Paris et des environs* című sorozat köteteit is használták (6. kép).²⁷

Az építészeti rajzoktatás gerincét az építészeti alaktan és az oszloprendek alkották, amely a 18. századi hagyományt követve a Vignola-féle öt oszloprend elméletén alapult. Ugyanakkor használták Karl Boetticher (1806–1889) német építész *Tektonik der Hellenen* című művének illusztrációs kötetét 1873-ból,²⁸ Josef Bühlmann-nak (1844–1921) a klasszikus ókort és reneszánszt feldolgozó négykötetes művét 1872-ből.²⁹ A kevésbé ismert építészeti alaktani művek közül A. von Pannewitz (7. kép) és C. Schick művei kerültek beszerzésre az építészeti gipszmintákkal összefüggésben.³⁰

Az építési gyakorlat szempontjából kifejezett jelentősége volt a kőművesek számára célzottan oktatott téglaeépítészeti ismereteknek. Ezt a tematikát szintén francia és német szerzők kromolitografált könyveiből tanították, amelyek egyben a rajzi feladatok mintájaként szolgáltak. J. Lacroux 1878-as kiadású *Construction en briques* című kötete³¹ a téglaeépítészeti dekoratív szempontú bemutatását tűzte ki célul (8. kép), hasonlóan Hermann Bethke (1825–1895) *Decorativer Ziegelbau ohne Mörtelputz* című egykori füzetsorozatával (9. kép).³² Pierre Chabat (1827–1892) pedig a téglá és a terrakotta anyaghasználatának történetét követi nyomon az

6. César DALY: *L'Architecture privée au XIXe siècle. Nouvelles maisons de Paris et des environs. Décorations intérieures des établissements de commerce*, III. Paris, A. Morel et Cie, 1872. Petit Salon. Château des Crêtes (Suisse). Face du côté de la cheminée et plafond. Vol. I., Section 1., Pl. 15–16. papír, kromolitográfia, 637×454 mm. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény

24 Auguste CHOISY: *L'Art de bâtir chez les romains*. Paris, Ducher et Cie, 1873.

25 Jules GAILHABAUD: *L'Architecture du Ve au XVIIe siècle et les arts qui en dépendent*, I. Paris, A. Morel, 1869; Jules GAILHABAUD: *L'Architecture du Ve au XVIIe siècle et les arts qui en dépendent*, II. Paris, A. Morel, 1870.

26 Pierre GÉLIS-DIDOT: *La Peinture décorative en France du XVIe au XVIIIe siècle*. Paris, Schmid, [1890?].

27 César DALY: *L'Architecture privée au XIXe siècle. Nouvelles maisons de Paris et des environs. Hôtels privés*, I. Paris, A. Morel et Cie, 1870; César DALY: *L'Architecture privée au XIXe siècle. Nouvelles maisons de Paris et des environs. Décorations intérieures des établissements de commerce*, III. Paris, A. Morel et Cie, 1872.

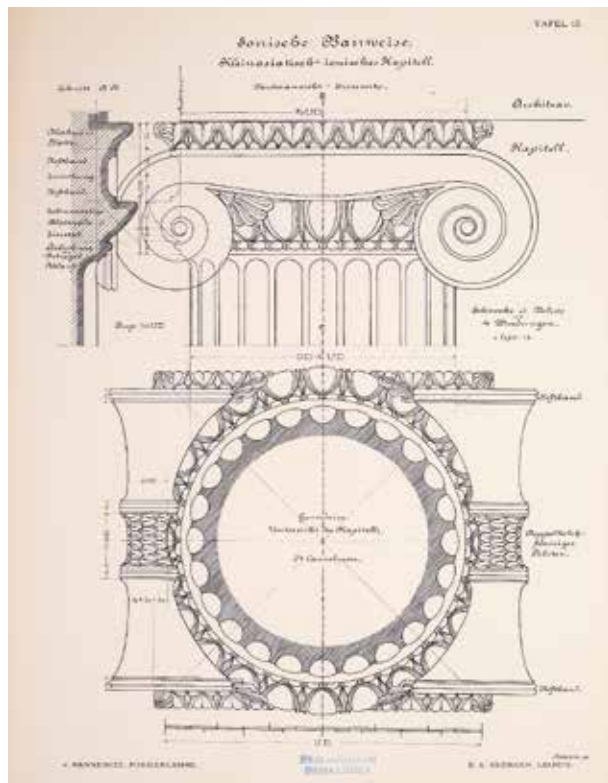
28 Karl BOETTICHER: *Fünfundvierzig Kupfertafeln zur Tektonik der Hellenen*. Berlin, Ernst und Korn, 1873.

29 Josef BÜHLMANN: *Die Architektur des klassischen Alterthums und der Renaissance*. Stuttgart, Ebner und Seubert, 1872.

30 A. von PANNEWITZ: *Einführung in die architektonische Formenlehre in ihrer Anwendung auf den Quaderbau*. Leipzig, Seemann, 1895; C. SCHICK: *Architektonische Details. Eine Sammlung von Stützen, Gesimsen, Consolen und ähnlichen Bildungen. Mit besonderer Rücksicht auf die Mobiliarausstattung für Architekten und Möbelzeichner sowie für den Schulgebrauch*. Karlsruhe, Verlag von J. Veith, [ca. 1887].

31 J. LACROUX: *Construction en briques. La Brique ordinaire au point de vue décoratif*. Paris, Ducher, 1878.

32 Hermann BETHKE: *Decorativer Ziegelbau ohne Mörtelputz. Enthaltend verschiedene Gegenstände in dieser Bauweise, als Mauerflächen, Fussgesimse, Band- oder Gurtgesimse, Hauptgesimse, Fenster- und Thüröffnungen, Balustraden, Garten- und andere Mauern, Ziergebäude für Hof und*

7. **A. von Pannewitz:** *Einführung in die architektonische Formenlehre in ihrer Anwendung auf den Quaderbau.* Leipzig, Seemann, 1895. Ionische Bauweise. Kleinasiatisch-ionisch Kapitell. Tafel 17., papír, litográfia, 410 × 310 mm. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény

1880-as évek elején megjelent *La Brique et la terre cuite. Étude historique de l'emploi de ces matériaux, fabrication et usages, motifs de construction et de décoration choisis dans l'architecture des différents peuples* című művében.³³

A történeti, az alaktani és gyakorlati könyvek mellett ugyanakkor olyan építészeti fénynyomatsorozatok is megtalálhatók voltak az egykori Iparrajziskola könyvtárában, amelyek a korabeli európai építészet teljes áttekintését nyújtják, feltételezhetően a művészet- és építészettörténeti ismeretek átadását segítő. Ilyenek Hugo Licht (1841–1923) német építész

(Lipcse város főépítésze) sorozatai. Licht az 1890-es években és az 1900-as évek elején több, Németország és Európa korabeli építészeti emlékeit dokumentáló sorozat szerkesztésében vett részt. A nemzetközi áttekintést nyújtó fotódokumentációk közül az 1890-es években indított *Architektur der Gegenwart. Uebersicht der hervorragendsten Bauhausführungen der Neuzeit* című sorozat húsz füzetben nyújtott összegzést többek között a korabeli német, francia, osztrák, magyar, olasz, orosz, belga, cseh, dán építészet kiemelkedő alkotásairól.³⁴ Magyarország összesen tizenkilenc olyan reprezentatív budapesti köz- és magánépülettel volt képviseltetve, mint például a Károlyi-palota, a Központi Vásárcsarnok, a Technológiai Iparmúzeum (10. kép), a Parlament és a Kúria.

Ornamentikakönyvek és -mintalapok

Arról, hogy az Iparrajziskolában pontosan milyen építészeti könyveket és mintalapokat használtak a dualizmus korában, már pontosabb képünk van, ami javarészt az építészeti rajzi anyag feldolgozásának és kiállítási előkészítésének köszönhető. Az ornamentika- és az iparművészeti mintakönyvek és mintalapok rajzi anyaghoz kapcsolása azonban még nem történt meg, ezért ebben a tekintetben csak arra tudunk hagyatkozni, amiről a corpus fizikai állapota és a bejegyzések árulkodnak. Ami biztosan állítható, az az, hogy a 19. század végén és a századfordulón az Iparrajziskolában is használták a klasszikusnak számító történeti mintakönyvek példányait. A saját korukban luxuskidványoknak tekinthető, arany- és ezüstnyomással gazdagított kromolitográfiai művek közül ekkor már rendelkeztek Owen Jones angol építész *The Grammar of Ornament*³⁵ című, először 1856-ban kiadott alapművének példányával. Az állapotából ítélve pedig Auguste Racinet francia festő és illusztrátor *L'Ornement polychrome*³⁶ című műve a rajzórák egyik leggyakrabban forgatott mintakompilációinak egyike volt (első kiadása: 1869). Ugyanakkor nem hiányzik a történeti mintakönyvek klasszikusainak német megfelelője, Heinrich Dolmetsch építész és

Garten, überhaupt verschiedene Bautheile. Stuttgart, Verlag von Konrad Wittwer, [1877–1878].

33 Pierre CHABAT: *La Brique et la terre cuite. Étude historique de l'emploi de ces matériaux, fabrication et usages, motifs de construction et de décoration choisis dans l'architecture des différents peuples. Seconde Série.* Paris, Lemercier [1881–1882].

34 Hugo LICHT: *Architektur der Gegenwart.* Berlin, Verlag von Ernst Wasmuth, [é. n.].

35 Owen JONES: *The Grammar of Ornament.* London, Day & Son, 1856.

36 Albert RACINET: *L'Ornement polychrome. 100 planches en couleurs or et argent contenant environ 2000 motifs de tous les styles art ancien et asiatique, Moyen Âge, Renaissance, XVIIe et XVIIIe siècle.* Paris, Firmin-Didot, [1869–1873].

8. **J. Lacroux:** *Construction en briques. La Brique ordinaire au point de vue décoratif.* Paris, Ducher, 1878. Surfaces illimitées. Pl. 11. papír, kromolitográfia, 450 × 315 mm. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény

épületrestaurátor *Der Ornamentenschatz*³⁷ című kötete sem (első kiadása: 1887). Ezek az átfogó, a 19. század második felében kiadott és Európa-szerte futótűzként terjedő kötetek voltaképpen a történeti stílusok formakincsét és történeti ismeretanyagot összegző monumentális vizuális enciklopédiák voltak. Jones *The Grammar of Ornament* című művében 112 kromolitográfiai táblán közölt törzsi, ókori egyiptomi, asszír és perzsa, ókori görög, római, pompeji, bizánci, arab, török, mór ornamenseket (ez utóbbiakat az Alhambrából),

valamint perzsa, indiai, hindu, kínai, kelta, középkori, reneszánsz, Erzsébet-kori és itáliai díszítőelemeket, végül a történeti táblákat a természetből vett levelek és virágok ábrázolásaival egészítette ki. Racinet kötetének közel 2000 motívumot tartalmazó 100 táblája Joneséval azonos történeti korokat dolgoz fel, azzal a különbséggel, hogy az időhatárokat a barokk és a rokokó korszakára is kiterjeszti, ellenben nem foglalkozik a díszítőművészet számára fontos természeti formákkal. Dolmetsch *Der Ornamentenschatz* című műve

37 Heinrich DOLMETSCH: *Der Ornamentenschatz ein Musterbuch stilvoller Ornamente aus allen Kunstepochen.* Stuttgart, Hoffmann, 1889.

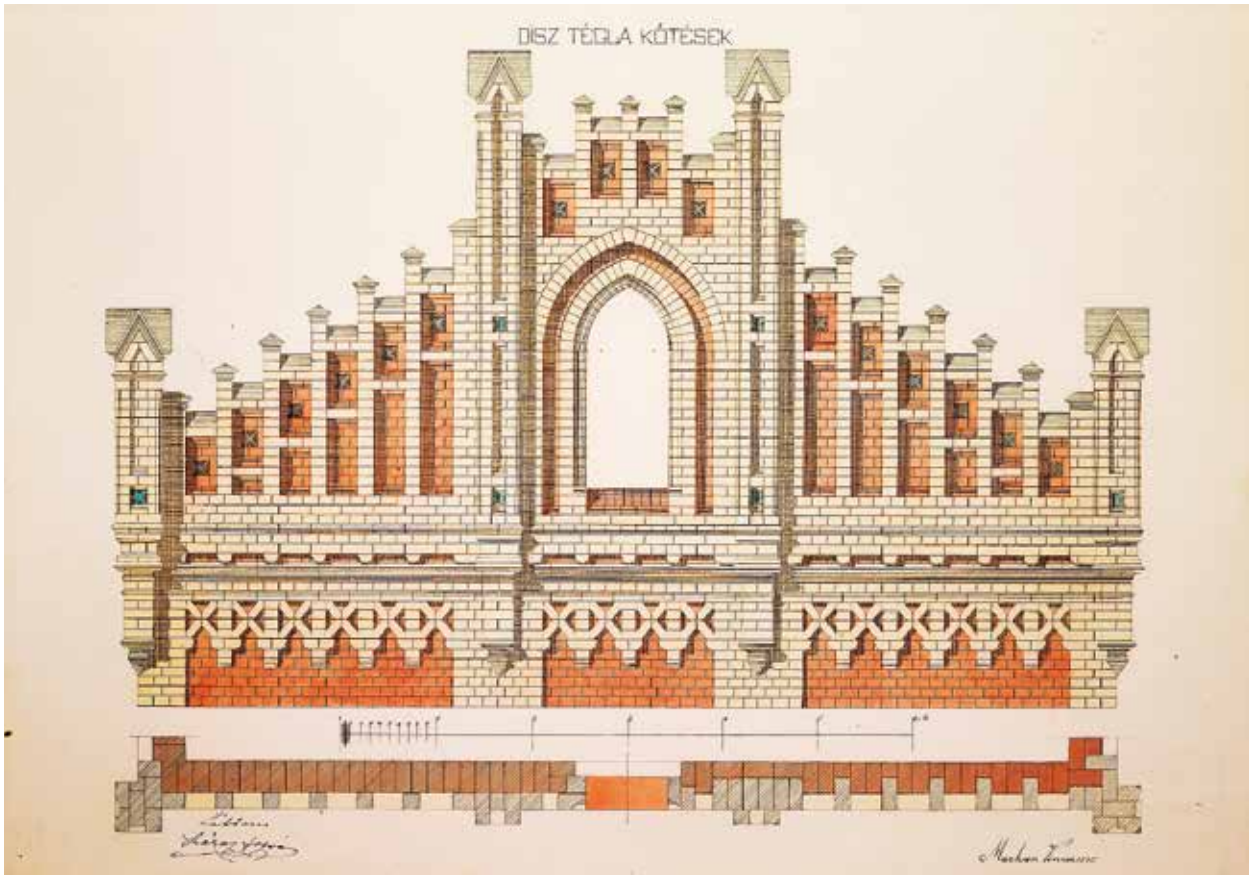
9. **Hermann Bethke:** *Decorativer Ziegelbau ohne Mörtelputz. Enthaltend verschiedene Gegenstände in dieser Bauweise, als Mauerflächen, Fussgesimse, Band- oder Gurtgesimse, Hauptgesimse, Fenster- und Thüröffnungen, Balustraden, Garten- und andere Mauern, Ziergebäude für Hof und Garten, überhaupt verschiedene Bautheile.* Stuttgart, Verlag von Konrad Wittwer, [1877–1878]. Oromzat, 55. Lieferung, Heft VI., Blatt 35., papír, kromolitográfia, 355 × 502 mm. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény

pedig a korokat és stílusokat illetően tágabb körben mozog, mint angol és francia elődjei, hiszen az eddigieket orosz, skandináv és 19. század eleji díszítőelemekkel bővíti, bár a törzsi művészetnek nem szentel külön figyelmet.

A történeti motívumkompilációkat egyaránt használták az építészetben és az iparművészeti tervezésben, valamint a művészeti és a rajzoktatás nélkülözhetetlen forrásai és oktatási segédeszközei voltak. Bár ezek a kiadványok a kromolitográfiai sokszorosító eljárás miatt rendkívül drágák voltak, Vidéky János (1827–1901, a Felső Iparrajziskola igazgatója 1879-től,

a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola igazgatója haláláig, 1901-ig), külön hangsúlyt fektetett ezek beszerzésére. Erőfeszítéseinek köszönhetően kerültek az iskola könyvtárába többek között olyan luxuskivadványok, mint az akkor még az európai közönség számára ismeretlen és felfedezésre váró japán művészet egyik szakértőjének, George Ashdown Audsley (1838–1925) skót építésznek a művei, így például a japán kerámiaművészetet arany- és ezüstnyomással kiegészített kromolitográfiai táblákon bemutató kötete *Keramic Art of Japan* címmel (1875).³⁸

³⁸ George Ashdown AUDSLEY: *Keramic art of Japan*. London, Henry Sotheran & Co, 1875.

10. Machan Vincze (kőművestanonc): *Dísztéglakötések*, 1885, Papír, tus, akvarell, 449×618 mm. Album: Mértani és építészeti rajzok, I. kerület. Geometrische u. Bau-Zeichnungen. I. Bezirk. Dessins géométriques et l'architecture. I. District, 1883–1884. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 2015_302.

A nyilvános rajztanfolyamokon használt mintalapgyűjtemények

A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola, követve a 18. századi és az elődintézményekben folytatott általános rajzoktatási hagyományt, már indulásától kezdve meghirdetett nyilvános rajz- és mintázási tanfolyamokat, ahová foglalkozástól és előképzettségtől függetlenül bárki beiratkozhatott, és ahol külön osztályt indítottak a nők számára. Ezért az iskola könyvtárában őrzött oktatási célú könyvállomány az építészeti, ornamentika

és iparművészeti témájú anyagok mellett olyan segédleteket is vásárolt, amelyek az anatómia, alakrajz és a tájképfestészet tematikájához kapcsolódtak.

Az alakrajz tanításához használt anatómiakönyvek legkorábbi darabjai a 18. századból származnak, így Johann Daniel Preissler (1666–1737) német festő gyakorlati és elméleti útmutatással szolgáló művészeti anatómiája 1768-ból,³⁹ vagy Carlo Cesio (1622–1682) festészeti anatómiakönyve 1769-ből.⁴⁰ Az anatómiai tárgyú könyvek beszerzése és használata folyamatos volt, hiszen a 19. század első éveiből és a 19. század második feléből egyaránt megőrződtek a téma alapművei, köztük Jo-

39 Johann Daniel PREISSLER: *Die durch Theorie erfundene Practic oder Gründlich verfasste Regulin deren man sich als einer Anleitung zu berühm-*

ter Künstlerne Zeichen-Wercke bestens bedienen kann. Nürnberg, 1768.
40 Carlo CESIO: *L'anatomia dei pittori.* Nürnberg, 1769.

hann Martin Fischer (1740–1820) osztrák szobrásznak az emberi test csontvázát szisztematikusan tárgyaló műve 1806-ból,⁴¹ Giuseppe Del Medico olasz sebészprofesszor anatómiakönyve festők és szobrászok számára 1811-ből.⁴² A figurális rajzi feladatok rajzmintái között azonban olyan lapsorozatok is szerepeltek, amelyek a festészet és szobrászat történetének leghíresebb alkotásait litografált másolatokban közvetítették. Ezek közül a legkiemelkedőbb gyűjtemény Antoine Maurin (1793–1860) litográfustól származik 1840-ből,⁴³ amit még a lapokon lévő pecsétek tanúsága szerint a pesti Közpon-ti Főrajztanoda számára szereztek be (Pest Sz. K. Város Köz-p. Főrajztanod. Igazgatósága 1870), és őriztek meg később a Székesfővárosi Iparrajziskola állományában. A sorozat az ókori görög-római szobrászat emblematis-tikus műveinek (például Belvederei Apolló), valamint töb-bek között reneszánsz és barokk festmények (Raffaello, Guido Reni) litografált műtárgymásolatait tartalmazza.

Külön csoportot képeznek azok a 19. századi lap-sorozatok, amelyeket a tájképfestészet oktatásához

használtak, és amelyek a többi előképsorozathoz ha-sonlóan Európa-szerte használatban voltak. Ezek közé sorolható a párizsi École de Dessin litografált tájképi mintalapgyűjteménye, amelyet Jean-Baptiste Louis Hu-ber (1801–1865) francia tájképfestő állított össze,⁴⁴ vala-mint a svájci tájképfestő, Alexandre Calame (1810–1864) tájképei nyomán készült könyvgyűjteménye.⁴⁵

Tekintettel arra, hogy az anatómiai, a figurális raj-zi és a tájképi lapminták nem az iparos rajzoktatás oktatási segédletei és forrásai, hanem az általános rajzoktatás eszközei voltak, organikus módon tudtak beépülni az intézmény iparrajziskolai időszakát kö-vetően a Szépművészeti Líceum (1946–1950) és utód-intézményei, a képzőművészeti profillal is kiegészült iskola napi gyakorlatába. Ugyanakkor az építészeti, az ornamentikakönyvek és -mintalapok használata kikopott az oktatásból, mivel az építészeti rajz oka-tása 1947-ben megszűnt az iskolában, a díszítményraj-zolás pedig a 20. század második felében fokozatosan eltűnt a rajzoktatásból.

41 Johann Martin FISCHER: *Darstellung des Knochenbaues und der Muskeln des menschlichen Körpers*. Wien, 1806.

42 Giuseppe DEL MEDICO: *Anatomia per uso dei pittori e scultori*. Roma, Presso Vincenzo Poggioli, 1811.

43 Antoine MAURIN: *Cours élémentaire de dessin*. Paris, A. Fourmage, [1839–1840].

44 Jean-Baptiste Louis HUBERT: [*Portfolio containing the lithographs made after J.-B. L. Hubert*]. Paris, Gihaut frères, [é. n.].

45 Alexandre CALAME: *Œuvres de A. Calame*. Paris, F. Delarue, [1851–1854].

Nagy Barbara

Az iparrajzoktatás keretei

A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola szervezete és épülete

A dualizmus időszakának gazdasági, társadalmi változásai által formált iparoktatás reformjával kapcsolatban, a *Ratio Educationis* nyomán az iparostanoncok, -segédek és tanítójelöltek rajzi képzésének biztosítására Budán, majd Pesten létrehozott és a 19. század második feléig működő rajziskolák átalakítására is sor került.¹ Az 1886 és 1946 között Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola (továbbiakban: Székesfővárosi Iparrajziskola) néven működő – 18. századi eredetű – tanintézet 1869-től többszöri struktúraváltás eredményeként jött létre.² Az iskola szervezetének kialakítása körüli munkával szoros összefüggésben 1883-tól kezdve állandó igényként jelentkezett egy, az intézmény számára megfelelő és a speciális funkcióiból fakadó sajátosságokat szem előtt tartó iskolaépület felépítése.

A Fővárosi Községi Iparrajziskoláktól a Budapest Székesfővárosi Iparrajziskoláig (1878–1886)

1869-ben az akkor már közel százéves múltra visszatekintő Pesti Rajziskolából Pest Városi Központi Főrajz-tanoda néven továbbképző feladatokat ellátó intézményt hoztak létre és gondoskodtak a külvárosokban működő előkészítő rajziskolák felállításáról.³ Az 1870-es évek végén ezen intézetek – ezúttal már a későbbi Székesfővárosi Iparrajziskola fejlődését közvetlenül meghatározó – átszervezésére és iparrajziskolákká alakítására került sor.⁴

* Ezúton szeretném megköszönni Sisa József és Székely Miklós hasznos tanácsait.

1 ÁRPÁSSY Gyula: Pest városi iskoláinak fejlődése az 1850-es években. *Budapesti Nevelő*, 8. 1972. 1. sz. 3–16; MANN Miklós: *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Budapest, Önkonet, 2002; PÁSZTOR József: Budapest elemi nevelés- és oktatásügyének helyzete, előzményei és új feladatai az egyesítéskor. *Budapesti Nevelő*, 8. 1972. 2. sz. 3–15; PÁSZTOR József: Budapest nevelés- és oktatásügye 1873–1896 között. *Budapesti Nevelő*, 8. 1972. 4. sz. 21–32; VÍG Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben különösen 1867 óta*. Budapest, „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1932.

2 Az intézménytörténethez értékes, a levéltári forrásokat kiegészítő adatokat szolgáltatnak az iskola korai – különösen az 1881-ben, majd a huzamosabb kihagyást követően 1888-ban másodikként megjelent – évkönyvei. A *Fővárosi községi összes iparrajziskolák rövid vázlatos tudósítványa az 1880–81-iki tanév végén*. Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1881; *A Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1887–1888. tanév végén*. Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1888. További összefoglaló áttekintések az időről időre megjelentetett jubileumi évkönyvekben találhatóak, amelyek főként az iskolák történetét elsőként feldolgozó 1938-as és az 1955-ös kiadványokra épülnek. Kováts József: Adatok a Székesfővárosi Községi Iparrajziskola történetéhez. 1778–1879. In: *Budapest székesfővárosi községi Iparrajziskola évkönyve az 1937/38. tanévre*.

Közzétette: ZOMBORY-MOLDOVÁN Béla. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. 9–14; MARX István: Az iskola alapításának története. In: *A 175 éves Képző- és Iparművészeti Gimnázium jubiláris évkönyve*. Közzéteszi: NOLIPA István Pál. Budapest, Művelt Nép, 1955. 13–25; M. KISS Pál: Az első évszázad. (Iskolánk fejlődése 1886-ig). In: Uo. 25–48; MAKSAY László: A fővárosi Iparrajziskola (1886–1945). Uo. 48–63; N. n.: A Képző- és Iparművészeti Gimnázium története. In: *A 180 éves Képző- és Iparművészeti Gimnázium jubiláris kiállítása 1959*. Tervezte: KATONA László. Budapest, Nemzeti Szalon, Kossuth Nyomda, 1959. 9–18; M. KISS Pál: Az iskola története 1945-ig. In: *Képző- és Iparművészeti Gimnázium*. Előszó: Igazgatóság, M. KISS Pál-LYKA Károly-MAKSAY László. Budapest, Révai Nyomda, é. n. 5–8; M. KISS Pál: A Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola története. In: *A 190 éves Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola (1778–1968) évkönyve*. Közzéteszi: ZALA Tibor. H. n. Nyomdaipari Szakm. Intézet, é. n. 7–17; M. KISS Pál: A Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola története. In: *Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola 1778–1978*. Budapest, Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola, Zrínyi Nyomda, é. n.

3 Kováts 1938 (ld. 2. j.) 13–14; M. KISS 1955 (ld. 2. j.) 45.

4 *Tudósítványa 1881 (ld. 2. j.) 3*; BÉKEY Imre: *Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882. 49–50; SZTERÉNYI József: *Az iparoktatás Magyarországon*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1897. 571–572.

A közoktatásügyi bizottság és a fővárosi tanács előterjesztése alapján 1878. július 26-án a törvényhatóság közgyűlése határozott a Budapesten működő rajziskolák szervezeti átalakításáról, amelynek értelmében az „eddig cél- és tanterv tekintetében egymástól szabatosan meg nem különböztetett” rajziskolákat kétfokozatú iparos rajziskolákká alakították át.⁵ Az új rendszerű rajztanodák legfontosabb feladata az iparosok rajzi képzése volt, azaz, „hogy a rajzolás által a hazai iparos ízlése, szem- és kézügyessége fejlesztesse, az iparost első lépéstől kezdve gondolkodásra, helyes észlelésre szoktatni”,⁶ továbbá, hogy „mindazon mulhatlanul szükségese ismereteket és jártasságot e téren elsajátíthassa, miszerint a kor követelményeinek megfelelően képzett iparossá, de főleg versenyképessé levén, anyagi lételét biztosíthassa”.⁷ Az alsó iparrajziskolákban – amelyekből 1878-ban négy felállításáról döntöttek,⁸ és amelyekből az 1880–1881. tanévben már öt működött⁹ – három éven át, és mind a három évfolyamon egy „egész évi” és egy „téli tanfolyamon” tanulhattak az iparostanoncok szabadkézi és mértani rajzot.¹⁰ A felső iparrajziskolát magasabb szintű, továbbképző intézménynek szánták, ennek megfelelően a rajzi képzést négy – szabadkézi rajzi, iparfestészeti, építészeti és műszaki, valamint mintázási – szakcsoportra bontották.¹¹ A felső iparrajziskolában 1879-től működött a nagy népszerűségnek örvendő női osztály. Az iparrajziskolák összehangolt működését biztosítandó elhatározták, hogy valamennyi intézményt egy igazgató irányítása alá vonják.¹² Az alsó iparrajziskoláknál összesen tizenkét rajztanító (évi 800 forintos illetményel és 200 forint lakbérátalánnyal), a

felső iparrajziskolánál az igazgatón kívül négy rajztanár (évi 1300 forintos fizetéssel és 300 forint lakbérátalánnyal) és egy rajztanítói létszámba tartozó tanársegéd alkalmazását tartották szükségesnek.¹³ A közgyűlés határozott továbbá az iparrajziskolai állásokra jövőben folyamodó tanároktól megkövetelt iskolai végzettségről és a végleges alkalmazás előtt kötelező egy év próba-időről.¹⁴ Elrendelték egyúttal mind a szabadkézi, mind a mértani rajz oktatása terén a rajziskolákban addig alkalmazásban lévő rajztanítók póttanfolyamon történő továbbképzését,¹⁵ amely vezetésével és ott a szabadkézi rajz tanításával Vidéky Jánost, a mértani rajz tanításával pedig Ternyei Ferencet bízták meg.¹⁶

Az 1878 nyarán elfogadott struktúra szerint újjászervezett iparrajziskoláknak – ideiglenes tantervvel és az alsó iparrajziskolák esetében az első két évfolyam beindításával – már 1878 szeptemberében meg kellett volna kezdeniük a működést.¹⁷ Az iskolákat azonban csak a következő, 1879–1880. tanévben nyitották meg. Addig számos további intézkedésre került sor: 1878. október 30-án jóváhagyták a téli tanfolyam óratervét,¹⁸ 1878. december 1-jén pedig megkezdődött a munka a tanárok számára szervezett póttanfolyamon is.¹⁹ 1879. április 14-én kezdte meg igazgatói működését a felső iparrajziskolában Vidéky János (1827–1901), mint a szabadkézi rajz és az iparfestészeti rajz tanára,²⁰ ezt követően 1879. július 7-én egy év próbaidővel kinevezték,²¹ majd Vidéky János kérésére 1880. december 2-án véglegesítették²² a felső iparrajziskola építészeti és műszaki rajz tanáraként Palóczi (Platzer) Antalt (1849–1927), valamint a mintázás és szobrászat tanárának Vasadi (Eisenzopf) Ferencet

5 Budapest Főváros Levéltára. VIII. 106. Fővárosi Községi Iparrajziskola iratai (IX. Török Pál u. 1.) (1877–1886. Pest Városi Központi Főrajztanoda) (1877–1947) (A továbbiakban: BFL VIII. 106.) 465/1878 kgy. 1.

6 *Tudósítványa* 1881 (ld. 2. j.) 7.

7 *Tudósítványa* 1881 (ld. 2. j.) 8.

8 BFL VIII. 106. 465/1878 kgy. 2.

9 Az ötödik rajziskola a III. kerületben nyílt meg. *Tudósítványa* 1881 (ld. 2. j.) 11.

10 Előbbi esetében – az olyan iparos szakmát űzők számára, akik egész évben dolgoztak – tíz hónapon át, szeptember 1. és június 30. között, vasárnap délelőtt, és heti egy alkalommal az esti órákban, utóbbi típusnál – a téli időszakban nem dolgozók számára – négy hónapon keresztül, november 15. és március 15. között, délelőttönként és hetente háromszor délután zajlott a tanítás. *Tudósítványa* 1881 (ld. 2. j.) 8.

11 BFL VIII. 106. 465/1878 kgy. 5.

12 BFL VIII. 106. 465/1878 kgy. 6.

13 BFL VIII. 106. 465/1878 kgy. 7. A fővárosban 1876. január 1-jén lépett életbe az a fizetési szabályzat, amely rendezte a tanítók és részben a tanárok fizetését is. Az alsó iparrajziskolai tanítók illetménye ezek

szerint megfelelt az 1876-os szabályzatban foglalt I. fizetési osztály tanítói járandóságának, amelynek feltétele a legalább heti húsz megtartott óra volt. A felső iparrajziskola tanárai pedig a polgári iskolai tanárok bérét kapták. MANN 2002 (ld. 1. j.) 20.

14 Az alsó iparrajziskolák tanítói esetében felső nép- és polgári iskolai rajztanári, a felső iparrajziskolai tanári állásra pályázó tanároknak középtanodai rajztanári képesítést írtak elő. BFL VIII. 106. 465/1878 kgy. 8.

15 BFL VIII. 106. 465/1878 kgy. 10.

16 A póttanfolyam látogatásának kötelezettsége alól az alkalmazásban lévő rajztanítók közül csupán a VIII. kerületi iskola első és második osztályában szabadkézi rajzot tanító Rostagni Achilles, valamint az I. kerületben az első és második osztályban szabadkézi és mértani rajzot tanító Száraz István kapott felmentést. BFL VIII. 106. 35755/878. 52035/1878.

17 BFL VIII. 106. 465/1878 kgy. 9.

18 BFL VIII. 106. 619/1878 kgy.

19 BFL VIII. 106. 52035/1878.

20 *Tudósítványa* 1881 (ld. 2. j.) 4; *Tudósítványa* 1888 (ld. 2. j.) 7.

21 BFL VIII. 106. 30566/879 VIII.

22 BFL VIII. 106. 48285/1880 VIII.

(1848–1916).²³ A fővárosi tanács 1879. május 13-án tartott ülésén jelölte ki az iparrajziskolák számára azokat a termeket – jellemző módon más iskolák néhány helyiségét vagy egy-egy emeletét igénybe véve –, ahol rendkívül szűkös és gyakran nem megfelelő körülmények között szeptember 1-jétől megindulhatott a rajziskolák munkája.²⁴ 1879 augusztusában a főváros arra kérte fel Vidéky Jánost, hogy – mivel az eredetileg tervezett négy alsó iparrajziskola mind a III., mind a X. kerülettől igen nagy távolságra esett – tegyen javaslatot a rajzintézés ellátásának módjára a kérdéses városrészekben.²⁵

Az 1878-ban kialakított szervezet szerint az 1879–1880. tanévben megnyíló kétfokozatú iparrajziskolák nem működtek sokáig. Az iparrajziskolák sorsa szorosan összefonódott az iparostanoncok képzésében részt vállaló más iskolatípusok, elsősorban az ismétlő népiskolák, valamint az alsófokú ipariskolák (iparostanonc-iskolák) történetével.²⁶ Az 1868. évi törvényben foglalt tizenöt éves korig tartó tankötelezettséggel összefüggésben létrehozott ismétlő népiskolák a korszakban végig komoly gondokkal, elsősorban az apadó tanulói létszámok problémájával küszködtek. Az iparostanonc-oktatás és az ismétlő iskolák helyzetének rendezését az 1884. évi ipartörvény és ennek nyomán az alsófokú ipariskolák felállítása jelentette, amelyek szervezésével összhangban rövid időn belül bekövetkezett a fővárosi rajziskolák harmadik átalakítása, és amely folyamat végén 1886-ban megalapították a Székesfővárosi Iparrajziskolát.²⁷

A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola és épületének programja, valamint kialakítása

A rajziskolák korábbi szervezési munkájában is jelentős szerepet vállaló Vidéky János²⁸ az 1870-es években

megkezdett tevékenységének folytatásaként 1881 májusától vett részt az iparoktatás teljes újjászervezésére és fejlesztésére felkért, az Országos Iparegyesület által felállított iparoktatási bizottságban,²⁹ majd az év novemberétől már közvetlenül a rajzoktatás szervezetének kialakításán dolgozott.³⁰

Az alsó iparrajziskolák 1882-től átmeneti rendszer szerint működtek: az ismétlő iskolát látogató iparostanoncok hetenként csak egy alkalommal, vasárnap, három órán keresztül tartoztak rajzoktatásban részt venni, és ennek megfelelően az I. kerületi kivételével valamennyi alsó iparrajziskolában csupán az előkészítő osztályokat tartották fenn.³¹ 1883. január 11-én közgyűlési határozat született a VI. és VIII. kerületi rajziskolák megszüntetéséről, egyúttal az V. kerületi iparrajziskolának – a nagy távolság miatt – a X. kerületbe történő áthelyezéséről.³² A reál- és szakiskolai albizottság – 1882 folyamán több alkalommal is kifejtett előirányzata –, valamint a közoktatásügyi bizottság és a tanács javaslata alapján a törvényhatóság elvben már ekkor kimondta a felső iparrajziskola „szélesebb alapokra való fektetésének” és egy külön épületben történő elhelyezésének szükségességét, utasította egyúttal a közoktatásügyi bizottságot, hogy dolgozza ki az új intézmény részletes szervezetét és nyújtsa be a felállítandó épület programját.³³ Az ezt követően, 1883-ban zajló bizottsági munka során megállapították, hogy a felső iparrajziskola 1878-ban kialakított szervezeti felépítésén lényegében nem szükséges változtatni – az iparfestészeti, szabadkézi rajzi, az építészeti és műszaki rajzi, valamint a mintázási és szobrászati fő szakosztályokat továbbra is megtartva –, számára egy magas szuterénnel, földszinttel és két emelettel kialakított iskolaház igényét fogalmazták meg.³⁴ Az épület helyét a IX. kerületben, az egykori „Nyúl utcai elemi iskola folytatásaként” jelölték ki, és megépítését „a mindenben helyeselt tervvázlat szerint, melyet Kauser József műépítész készített”

23 Vidéky János 1879-től 1900-ig töltötte be igazgatói tisztségét, míg Palóczy Antal 1879-től 1911-ig, Vasadi Ferenc pedig 1879 és 1916 között tartozott kezdetben a felső iparrajziskola, később a Székesfővárosi Iparrajziskola tanári testületéhez. *Budapest székesfővárosi községi Iparrajziskola évkönyve az 1937/38. tanévre.* 1938 (ld. 2. j.) 14–15.

24 A felső iparrajziskola számára a IV. kerületi Károlyi utcai elemi népiskola harmadik emeletének termeit – a korábbi Központi Főrajztanoda helyiségeit – engedték át. Az alsó iparrajziskolák közül az I. kerületit a várbeli gimnázium 1. emeletén, az V. kerületben működő rajziskolát a Vigadó 3. emeletén, a VI. kerületit a terézvárosi Templom téri elemi népiskola 2. emeletén, míg a VIII. kerületit a Stáció utcai elemi népiskola 2. emeletén helyezték el. BFL VIII. 106. 16121/1879 VIII.

25 BFL VIII. 106. 36783/879 VIII.

26 MANN 2002 (ld. 1. j.) 25–28.

27 ÁFRA NAGY János: *A magyar iparostanoncoktatás története.* (Ipari szakkönyvtár) Budapest, Ipari Tanfolyamok Országos Vezetősége, 1939; MAKSAY 1955 (ld. 1. j.) 48–49; MANN 2002 (ld. 1. j.) 26–28; VÍG 1932 (ld. 1. j.) 203–204.

28 BFL VIII. 106. 619/1878 kg.

29 BFL VIII. 106. 792/881.

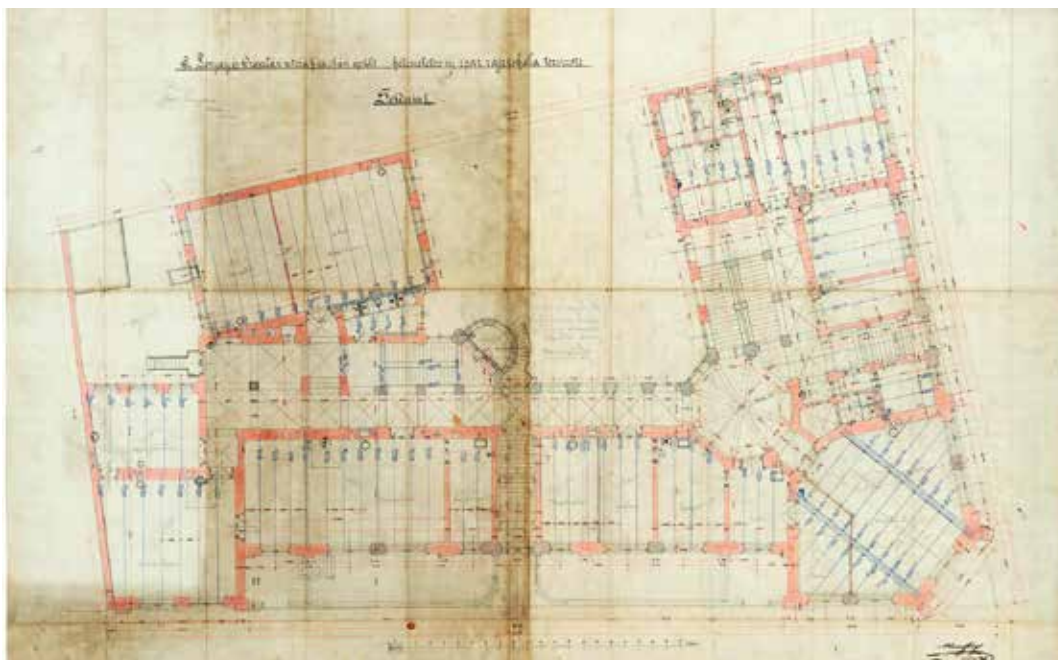
30 BFL VIII. 106. 45329, 45429, 47385, 47510/1881 VIII.

31 BFL VIII. 106. 41265/1882 VIII.

32 Budapest Főváros Levéltára. IV.1407.b VIII. üo. (103 KCS) (1883) Iparrajziskola létesítése (Lónyay utca) (A továbbiakban: BFL IV.1407.b VIII.) 40/83 kg.

33 BFL IV.1407.b VIII. 9676/1882 554 VIII.

34 BFL IV.1407.b VIII. 7599/1883 504 VIII.

1. **Kauszer József:** Földszinti alaprajz, Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola épülete, 1894. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, XV.17.d.328 KT 1 147/1-3, IX. Török Pál utcai Iparrajziskola. Eredeti tervek 1. fólió

kezdték volna meg.³⁵ A felső iparrajziskola – vagyis a későbbi Székesfővárosi Iparrajziskola – új szervezetét és az épület programját lényegében tehát már 1884 májusában elfogadták.

Az alsó iparrajziskolák az átmeneti oktatás rendszere szerint néhány évig ezt követően is fennálltak, majd az 1886–1887. tanév folyamán a még működő összes alsófokú iparrajziskola beszüntette működését. Az 1887–1888. tanévben első évfolyamával megnyíló Székesfővárosi Iparrajziskola néven tovább működő felső iparrajziskola hagyományainak megfelelően elsősorban a mesterek és segédek rajzi továbbképzésének feladatát látta el, de fogadták a rajzkészségüket fejleszteni kívánó nem iparos foglalkozású tanulni vágyókat és a nőket is.³⁶ A Székesfővárosi Iparrajziskola hatvanéves történetének korai – de az utódintézmények tekintetében is

meghatározó – szakasza zárult le azzal, hogy 1893-ra elkészült az iskola számára tervezett épület, amelyben a századforduló éveitől fokozatosan bevezették a műhelyoktatást is.³⁷ (10. és 4. kép)

Bár a fővárosi rajziskolák újbóli átszervezésével párhuzamosan az 1880-as évek elején nagy vonalakban már az iskolaépület programját is kidolgozták, a tervek készítésével pedig Kauszer Józsefet, számos köz- és iskolaépület tervezőjét megbízták, az építkezés kezdetére közel tíz évet kellett várni. „Midőn az új iparrajziskolai szervezet meghozta egy részről a szerencsés összefüggést a többi iparoktatási intézetekkel, a helyzet javult, a hatáskör is határozottan és czélszerűen körvonaloztatott; de másrésztől az új iskolaház építési kérdésének megoldását halasztotta.”³⁸ Időközben a főváros az iparrajziskola számára kijelölt telket átengedte a Budapesti

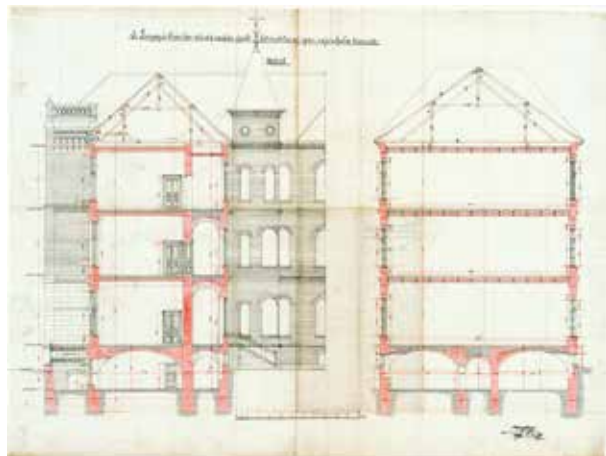
35 BFL IV.1407.b VIII. 7599/1883 504 VIII.

36 A Székesfővárosi Iparrajziskolában egyrészt olyan segédek vagy mesterek tanulhattak ipari rajzot vagy mintázást, akik korábban nem szereztek a rajzolás terén kellő jártasságot, de szerették volna továbbképezni magukat, másfelől pedig az iparos tanonciskolát végzett, vagy megfelelő előképzettséggel bíró tanoncok mélyíthették el tudásukat. KÖRÖSV JÓZSEF: *Budapest főváros közoktatásügyi statisztikája az 1885/6–1888/9 iskolai évekről*. Budapest, Grill Károly Ud-

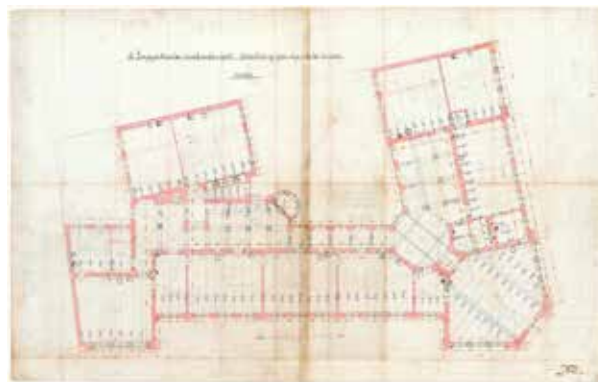
vári Könyvkereskedése, 1890. 94; MAKSAY 1955 (ld. 2. j.) 49–51; MANN 2002 (ld. 1. j.) 28; SZTERÉNYI 1897 (ld. 4. j.) 571–572; VÍG 1932 (ld. 1. j.) 437.

37 *A Fővárosi Községi Iparrajziskola tudósítványa az 1888–89. tanév végén* Szerk. VIDÉKY János. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1889. 3–4; MAKSAY 1955 (ld. 2. j.) 51; SZTERÉNYI 1897 (ld. 19. j.) 572–573.

38 *Tudósítványa 1888* (ld. 2. j.) 5.

2. **Kauszer József:** Metszet, Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola épülete, 1894. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, XV.17.d.328 KT i 147/1-3, IX. Török Pál utcai Iparrajziskola. Eredeti tervek 2. fólió

3. **Kauszer József:** Második emeleti alaprajz, Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola épülete, 1894. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, XV.17.d.328 KT i 147/1-3, IX. Török Pál utcai Iparrajziskola. Eredeti tervek 3. fólió

Református Gimnázium részére.³⁹ Az iparrajziskolának pedig annak közvetlen szomszédságában, a Lónyay és az egykori Oroszlán (ma Török Pál) utca sarkán biztosított helyet.⁴⁰ Vidéky János 1887. március 3-án kelt, a fővárosi tanács VII. ügyosztálya számára írt leveléből értesülünk arról, hogy a „Kauszer József műépítész és Palóczy Antal tanár úrral együtt tárgyalt és a felső iparrajziskola új épületének létesítésére vonatkozó újra dolgozott az új teleknek megfelelő”, maximum hatszáz diák befogadására alkalmas épülethez a tervvázlatokat elkészítették.⁴¹ A nagyobb méretű saroktelek adottságainak megfelelően kétszáz tanulóval több befogadására szánt épület számára meghatározott helyiségek és termek listáját újból benyújtották.⁴² Ebben az eredetileg bemutatott építési programhoz képest kevés változás figyelhető meg.⁴³ Az 1887-ben Kauszer József által előterjesztett elrendezés szerint a magas pince egy-egy szobából és konyhából álló két szolgálakás, egy gipszöntőműhely, egy kemencével felszerelt „kerámiai égetőhelyiség” és raktárak, valamint szertárak számára biztosított elhelyezést. A földszinten három különböző méretű mintázóterem és három, az építőiparosok szá-

mára kialakított rajzterem kapott helyet, amelyekhez szertárak és tanári szobák is kapcsolódtak. A földszinten elhelyezett mintázótermek és a pince „agyaggyűrő” helyisége között a teremből nyíló lépcsők segítségével közvetlen kapcsolatot is biztosítottak. (1–2. kép) Az első emeleten a kiállítási terem, az igazgatói lakás, valamint iroda és dolgozószoba mellett a kerámia festészeti terem, két vagy három, a női osztály számára fenntartott rajzterem, tanári szoba, szertár és dolgozószoba kialakítását tartották szükségesnek. A második emeletre a könyvtár és konferenciaszoba mellett további ipari, iparfestészeti és szabadkézi rajztermeket szántak, amelyeket az elmaradhatatlan tanári szobák és szertárak egészítettek ki. (3. kép)

Az 1883-as és az 1887-es tervezetben is szerepel az első emeleten egy állandó kiállítási terem. A könyvtárat az első program az első emeleten, míg az 1887-es a második emeleten helyezné el. Az 1887-es leírásban az eredetileg a második emeletre szánt tágas, irodával egybekötött igazgatói lakás az első emeletre került.⁴⁴ Az intézmény tulajdonában lévő, az oktatás során használt mintagyűjtemény és a Vidéky javaslatára 1879-ben alapított szakkönyvtár megfelelő elhelyezésére korábban is ügyeltek. Amikor a felső iparrajziskola számára

39 A Lónyay utcai egykori Budapesti Református Gimnázium (ma a Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium) épületét szintén Kauszer József tervezte.

40 BFL IV.1407.b VIII. 13561/1887 1685 VII.

41 BFL IV.1407.b VIII. 11585/1887 1501 VII. Az 1886. november 23-án kelt ügyosztályi előterjesztés indítványozta, hogy az 1884-ben jóváhagy-

gyott, de most módosítást igénylő, az új teleknek megfelelő, terveket Vidéky János Kauszer Józseffel és Palóczy Antallal közösen vizsgálja át. BFL IV.1407.b VIII. 38611/1886 3883 VII.

42 BFL IV.1407.b VIII. 11585/1887 1501 VII.

43 BFL IV.1407.b VIII. 7599/1883 504 VIII, 11585/1887 1501 VII.

44 BFL IV.1407.b VIII. 7599/1883 504 VIII, 11585/1887 1501 VII.

4. Fotó Szakosztály, Képző- és Iparművészeti Gimnázium: A Képző- és Iparművészeti Gimnázium épülete, Budapest, Török Pál utca 1. 1953–1959. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Fotógyűjtemény és Médiatár, ltsz. 2015.009.001.

a Károlyi utcai elemi népiskola harmadik emeletének helyiségeit kijelölték, Vidéky János részére – a helyhiány ellenére – az iskola épületében biztosítottak lakást, mivel „a felső iparrajziskolai drága minták valamint az ugyanott létesítendő iparrajziskolai könyvtár érdekében nem csak kívánatos, hanem okvetlen szükséges is hogy az igazgató állandóan az épületben legyen”.⁴⁵

Az építési program és a tervvázlatok alapján elkészített részletes tervek és a költségvetést Kauser József 1888-ban mutatta be.⁴⁶ 1890-ben jóváhagyták a költségekre előirányzott 254 296 forintot,⁴⁷ így 1892-ben megkezdődött az építkezés,⁴⁸ amivel a „sok munkának, sok fáradságnak legszebb sikerét itthon csak nem régiben vivta ki Vidéky azzal, hogy évek óta kedvencz eszméje, melyért annyit buzgólkodott, agitált, végre meg fog valósulni”.⁴⁹ Az építkezés 1893-ban a vége felé közeledett, de az 1892–1893. tanév végén az iskola „befejezésére és

butorokkal való ellátására” várt,⁵⁰ így 1893-ban csak október 5-én lehetett elkezdni a beíratást, míg a tanítás egyelőre csak vasárnaponként, november 1-jén indult meg, ekkor azonban a kolerajárvány miatt kellett szüneteltetni az oktatást, amely végül zavartalanul 1894. január 15-én vette kezdetét.⁵¹

A Székesfővárosi Iparrajziskola tágas, kétemeletes épülete két eltérő méretű és formájú belső udvart kialakító, fordított „F” betűre emlékeztető alaprajzzal épült. A Török Pál utcára néző, hosszabb oldal előtt a pinceszintig süllyesített udvarral, mögötte visszahúzott homlokzattal kialakított téglalapú épületet a sarkon és az épületvégeknél a főpárkány fölött áttört attikafallal koronázott rizalitok tagolják. Az iskola a Lónyay és a Török Pál utca találkozásánál oromfalas homlokzattal került kialakításra. Az attikafalat és a sarok oromfalát mészkőből faragott fedkövek és díszítések ékesítik. Az épület utcai homlokza-

45 BFL VIII. 106. 16121/1879 VIII.

46 BFL IV.1407.b VIII. 36459/1888 4389 VII.

47 BFL IV.1407.b VIII. 51052/1890 5465 VII.

48 *A fő- és székvárosi községi iparrajziskola tudósítványa az 1891–92. tanév végén.* Szerk. Vidéky János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvétel-Társaság, 1892. 3.

49 N. n.: Vidéky János. *Vasárnapi Újság*, 38. 1891. 457.

50 *A fő- és székvárosi községi iparrajziskola tudósítványa az 1892–93. tanév végén.* Szerk. Vidéky János. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvétel-Társaság, 1893. 3.

51 *Tudósítványa 1894 (ld. 50. j.)* 3.

5. Fotó Szakosztály, Képző- és Iparművészeti Gimnázium: A Képző- és Iparművészeti Gimnázium lépcsőháza, Budapest, Török Pál utca 1. 1961–1962. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Fotógyűjtemény és Médiatár, ltsz. 2015.008.001.

6. Fotó Szakosztály, Képző- és Iparművészeti Gimnázium: Épületbelső, Képző- és Iparművészeti Gimnázium épülete, Budapest, Török Pál utca 1. 1953–1959. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Fotógyűjtemény és Médiatár, ltsz. 2015.009.036.

tán a lábazati és a földszinti falfelületek vakoltak, míg az első emeleti padló magasságától a főparkány felső éléig sárga és vörös dísztegla burkolatot kapott. A téglaburkolat az udvarban egyszerűbben ismétlődik. Az iskola a Lónyay és a Török Pál utca irányába is egy-egy kapuval nyílik, a két kapu közelében pedig egy-egy lépcsőházat alakítottak ki, amelyek közül méreténél és díszességénél fogva a Lónyay utcai kapuhoz közelebb eső tölti be a főlépcsőház funkcióját (5–6. kép). A főlépcsőház minden emeleten egy nagy méretű, nyolcszög alaprajzú térbe torkollik, amely oktagonok az épület két szárnyában futó folyosókat kapcsolják össze (7–8. kép). A földszinten és mind a két emeleten ismétlődő elrendezés szerint

ezen nyolcszög alaprajzú csarnokokból nyílnak az épület máig legreprezentatívabb és legnagyobb – hatszög alaprajzú – termei, amelyek a Lónyay és Török Pál utca sarkán helyezkednek el. A saroktermek és az épület szélén kialakított rizalitok között a belső udvar, illetve a főlépcsőház irányába néző folyosó és ezekről az utcafront felé nyíló teremsor húzódik. A teremsort valamennyi emeleten az annak belsejében nyíló ajtók láncolata fűzi össze. A megvalósult épületben a termek és helyiségek funkciója némileg módosult az építési programban foglaltakhoz képest. Palóczy Antal javaslatára az igazgatói lakást és irodát az eredetileg tervezettel szemben a földszinten helyezték el.⁵² Az igazgatói irodából nyílik

52 BFL IV.1407.b.VIII. 9835/1892 1095 VII, 14024/1892 1599 VII, SZTERÉNYI 1897 (ld. 4. j.) 573.

7. Fotó Szakosztály, Képző- és Iparművészeti Gimnázium: Épületbelső, Képző- és Iparművészeti Gimnázium épülete, Budapest, Török Pál utca 1. 1953–1959. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Fotógyűjtemény és Médiatár, Itsz. 2015.009.013.

8. Fotó Szakosztály, Képző- és Iparművészeti Gimnázium: Épületbelső, Képző- és Iparművészeti Gimnázium épülete, Budapest, Török Pál utca 1. 1961–1962. Budapest, Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, Fotógyűjtemény és Médiatár, Itsz. nélkül.

az épület sarkán található földszinti hatszögletű terem, amelyben a könyvtár és tanári ülésterem kapott helyet.⁵³ Az első emeleten rajztermek sorakoznak, ezek egy része a mai napig őrzi eredeti funkcióját. Az épület sarkán a könyvtár fölött a „dísztermül szolgáló és műipari gyűjtemények terme”,⁵⁴ ma szintén egy rajzteremnek ad otthont (9. kép). A második emeleten az építészeti osztály nyert elhelyezést, a Lónyay és (akkori nevén) Oroszlán utca sarkán található hatszögletű teremben pedig az építészeti és műszaki szertárat alakították ki.⁵⁵ Amikor Kauser József 1888. október 24-én a fővárosi tanács előtt

53 *Tudósítványa* 1894 (ld. 50. j.) 4.

54 *Tudósítványa* 1894 (ld. 50. j.) 4; SZTERÉNYI 1897 (ld. 4. j.) 575.

55 *Tudósítványa* 1894 (ld. 50. j.) 4.

9. Épületbelső, az első emeleti sarokműterem, Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium épülete, Budapest, Török Pál utca 1. 2015.

bemutatta az iskola terveit, kitért a különleges feladattól fakadó sajátos igényekre, ezzel indokolva az épület költségeit.⁵⁶ Az iskola „impozáns magassága feltűnő”,⁵⁷ a termek a megszokottnál jóval jelentősebb mélységét és magasságát, az ezzel együtt arányosan nagyobb méretű ablakokat a rajziskolai funkció szem előtt tartása magyarázza.⁵⁸ Palóczy Antal a tervek módosítása iránt benyújtott javaslatát – amely az egyik kapu elhagyásával, a magasság leszorításával, valamint a termek méretének csökkentésével több helyiség kialakítását szorgalmazta – többek között azzal utasították el, hogy ebben az esetben nem lenne megfelelő hely a könyvtári, kiállítási és gyűjteményi célokra, vagyis „az intézet jövőben való fejlődéséről bizonyos irányban gondoskodva” nem volna.⁵⁹

A Székesfővárosi Iparrajziskola szervezete, építési programja, valamint az épület kialakításának néhány sajátos – a speciális, többcélú oktatási követelménye-

ket továbbképző jellegű intézményként funkciójából fakadóan szem előtt tartó – jellemvonása alapján párhuzamai⁶⁰ a dualizmusban alapított iparmúzeumok oktatási és múzeumi feladatokat ötvöző intézményei és a Székesfővárosi Iparrajziskoláival egy időben emelt épületei körében kereshetők.⁶¹

Összegzés

Az 1870-es évektől a főváros szolgálatában álló, tevékenységét az iparoktatás terén kibontakoztató, 1879-től 1900-ig, a halálát megelőző évig a fővárosi iparrajziskolák élén álló Vidéky János nem csupán a Székesfővárosi Iparrajziskola szervezetének kialakításában, hanem a Kauser József által tervezett épület 1883-tól formálódó

56 BFL IV.1407.b.VIII. 36459/1888 4389 VII.

57 *Tudósítványa* 1894 (ld. 50. j.) 4.

58 BFL IV.1407.b.VIII. 36459/1888 4389 VII.

59 BFL IV.1407.b.VIII. 9835/1892 1095 VII, 14024/1892 1599 VII.

60 Melynek pontos feltárása – tekintettel Kauser József művészetére, a korszak iskolaépítészetre és a stílisis kapcsolatokra – a kutatás további feladatai közé tartozik.

61 Ács Piroska: A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek kialakulása, önálló épületének születése (1872–1897). *Tanulmányok Budapest múltjából*, 28. 1999. 261–284. 264; Székely Miklós: Tárgyi valóságok összefonódásai a dualizmus kori hazai iparmúzeumokban. In: LAJTAI Mátyás–VARGA Bálint (szerk.): *Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 1.) Budapest, MTA Bölcsészettudományi

10. **Klősz György:** Az Iparrajziskola épülete. Fortepan / Budapest Főváros Levéltára, XV.19.d.1.07.094.

koncepciójának kidolgozásában is jelentős szerepet vállalt. Az intézmény a szervezeti struktúra életre hívását követően a számára 1892 és 1893 között emelt impozáns palotát is elfoglalhatta. Az épület ma a Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium, a Magyar Képzőművészeti Egyetem gyakorlóiskolája, közismert nevén a Kisképző számára ad otthont. Sajátossága egyfelől, hogy ebben az épületben – alkalmazkodva a min-

denkori társadalmi, gazdasági, politikai elvárásokhoz és törvényi keretekhez – továbbra is művészeti szakképzés folyik, másfelől pedig, hogy ezen a helyen őrződött meg az elődintézmények hosszú története során gyűjtött és felhalmozódott – ma a Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény állományát képező és a mindennapi oktatási gyakorlat számára továbbra is jelentős –, folyamatosan bővülő muzeológiai értékű műtárgygyűjtemény.⁶²

Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 189–208; SZÉKELY Miklós: *Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1887–1918.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 4.) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.

62 KATONA Júlia: Gipszminták a rajzoktatásban. *Ars Hungarica*, 42. 2016. 157–167. A Schola Graphidis Művészeti Gyűjteménnyel kapcsolatban lásd továbbá e lapszámban Bodóczy István és Katona Júlia tanulmányát.

Tóth Áron

Mester, mérnök, építész

*A professzionális építészeti képzés kezdetei
Magyarországon*

„177. § 4. A gimnáziumban csak azt tanulták meg a tanulók az elméleti matematikából és az alkalmazott matematika megfelelő részeiből, amennyi általában az életben nélkülözhetetlennek vagy hasznosnak tűnt. Itt azonban a növendékeknek nemcsak ezeket kell alaposabban megtanítani, hanem azokat a részeket is, amelyek a mezőgazdaság számára mintegy segítséget és támaszt jelentenek. Ilyenek a földmérés, vízépítéstan, építészeti és más hasonló, amelyek mind szabatos és részletes oktatást érdemelnek.”

Az 1777-ben kiadott *I. Ratio Educationis* második része negyedik szakaszának ötödik fejezete a fenti sorokkal írta elő a királyi akadémiákon folyó matematika-oktatás módját.¹ A hazai közoktatás történetében ez volt az első olyan állami – tehát uralkodói – rendelet, amelyik azt a célt tűzte ki, hogy a Magyar Királyság teljes oktatási rendszerét szabályozza és keretbe foglalja. Az idézett szöveg egy olyan felsőfokú iskolatípusra vonatkozott, amelynek az volt a célja, hogy a humaniorákra koncentráló korábbi oktatási gyakorlattal ellentétben korszerűbb, a gazdasági életben és az állami bürokráciában hasznosítható ismereteket adjon át. Ez az iskolatípus az *I. Ratio Educationis* kiadásakor már létezett, de Mária Terézia (ur. 1740–1780) további királyi akadémiákat hozott létre Győrben, Nagyszombatban, Nagyváradon és Kassán.² Az újítás mögött az a szándék húzódott meg, hogy az oktatás az államérdeket

szolgálja, ami Közép-Európában a 18. század második felére, illetve utolsó harmadára jellemző kormányzati rendszer, a felvilágosult abszolutizmus célkitűzése volt.³

A rendelkezés bevezetését hosszas előkészítés előzte meg. A tervezetet Ürményi József (1741–1825), a Bécsben működő, az uralkodói felségjogokat gyakorló és a különböző magyar kormányzervekkel kapcsolatot tartó Magyar Udvari Kancellária (*Cancellaria Aulica Hungarica*) tanügyi tanácsosa dolgozta ki. Ürményi jogi képzettségét a bécsi egyetemen szerezte, ahol Karl Anton von Martini (1726–1800) és Paul Joseph von Riegger (1705–1775) óráit hallgatta.⁴

A trentói származású Martini a természet- és a polgárjog professzora, Lipót főherceg (1747–1792) jogtanára, az Udvari Tanügyi Bizottság (*Studienhofkommission*), majd az Államtanács (*Staatsrat*) tagja volt. Nézeteire Christian Wolff (1679–1754) jogász, matematikus és filozófus, a hallei és a marburgi egyetem professzorának tanai hatottak a leginkább. A freiburgi származású Riegger az innsbrucki egyetemről került Bécsbe. Hasonló szellemi háttérrel rendelkezett, mint Martini, Innsbruckban pedig minden bizonnyal az itáliai Ludovico Antonio Muratori (1672–1750) nézetei is hatottak rá. Muratori felszentelt pap, teológus, történetíró és levéltáros volt. A felvilágosult abszolutizmus egyik fő teoretikusának nevezhető, mivel az állam egyházzal szembeni autonómiát hirdette. Az állami felügyelet alatt álló oktatás mellett szállt síkra egy olyan világban, amikor

1 *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása.* Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta MÉSZÁROS István. Budapest, Akadémiai, 1981. 138.

2 SANDA István Dániel: A modern szakképzés rendszerének kialakulása és professzionalizálódása a késő középkortól a XVIII. század végéig. In: BASKA Gabriella–HEGEDŰS Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére.* Budapest, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 2015. 46–60. 55.

3 NAGY Enikő: A *Ratio Educationis* tudásértelmezése. *Neveléstörténet*, 9. 2012. 1–2. sz. 102–109. 105; UGRAI János: *Központosítás és a modernizáció ellentmondásai. A bécsi állami (uralkodói) oktatáspolitikai megszületése a 18. század második felében.* Budapest, Új Mandátum, 2014. 10.

4 *Ratio Educationis* 1981 (ld. 1. j.) 7; KÖKÉNYESI Zsolt: A hasznos állampolgár képzése. Közös és oktatás-nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában. *Történelmi Szemle*, LVIII. 2016. 4. sz. 519–532. 528.

az még szinte kizárólagosan egyházi feladatnak számított. Martini és Riegger megkerülhetetlen szerepet játszott Mária Terézia és II. József (ur. 1780–1790) felvilágosult abszolutista tanügyi reformjainak a kidolgozásában. Osztották a felvilágosodás hitét abban, hogy az emberek az oktatás segítségével erkölcsös életre és hasznos állampolgárokká nevelhetők. A felvilágosodás képviselőiként hittek abban, hogy az állam – tehát az uralkodó – feladata a közjó előmozdítása, aminek az oktatás az egyik legfontosabb eszköze. Éppen ezért szálltak síkra az oktatásügy szekularizációja, állami felügyelete mellett.⁵

A két jogászprofesszor mellett a teréziánus és joze-finista reformokban a legfontosabb szerepet a csehországi zsidó családból származó, kikeresztelkedett Joseph von Sonnenfels (1732–1817) játszotta. Az állam jó működésének kulcsát a centralizált bürokráciában látta, amit a szakirányú oktatás segítségével kell a megfelelő szakemberekkel feltölteni. Martini, Riegger és Sonnenfels hitt a természetjogban, ami a 17. század közepétől olyan jelentős filozófusok által erősödött meg, mint Hugo Grotius (1583–1645), Thomas Hobbes (1588–1679), Samuel Pufendorf (1632–1694), John Locke (1632–1704), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), vagy az ő tanítványa, a teréziánus reformerekre nagymértékben ható Christian Wolff. Eszerint az állam egy szerződésen alapuló, racionális közösségi forma. Az ember szabad akarata és értelme által követi a törvényeket, alapvető jogait önként korlátozza az állam javára. Így egészül ki a természetjog a pozitív joggal, amit az állam határoz meg a közjó érdekében. A kettőnek természetesen egyensúlyban kell lennie egymással. Ha ez megbomlik, akkor az emberek a pozitív jog előírásait a természetjog alapján felülbíráhatják. Éppen emiatt az uralkodó hatalma a közjó szolgálatára épül, kötelessége annak az előmozdítása. A természetjogból tehát le lehetett vezetni az államhatalommal szembeni ellenállás jogát és az állami ellenőrzés szükségességét is. Így a liberálisabb gondolkodók és a felvilágosult abszolutizmus hívei is megtalálták benne a hivatkozási alapot.⁶

A 18. században erre alapozva német nyelvterületen kialakult a kameralizmus vagy kameralisztika, amely az állam igazgatásához szükséges tudományokat foglalta magába. A merkantilista gazdaságpolitika elképzeléseire épült, aminek a fő vonásai a következők voltak:

a pénz, tehát a nemesfém kiáramlásának a megakadályozása védővámokkal és a hazai ipar állami támogatásával. A kameralisztika három tudományágat, a pénzügytant, a közgazdaságtant, valamint az ökonómiát egyesítette, ami a gazdaság- és infrastruktúrafejlesztéstől a népesedéspolitikán át a közegészségügyig számos feladatot felölelt. Célja az volt, hogy az uralkodói hatalom által biztosított jól szervezett közgazgatás segítségével a gazdaság minél nagyobb aktivitumot érjen el.⁷

Ausztriában a kameralisztika legjelentősebb képviselőjének Sonnenfels tekinthető. Mária Terézia holland származású orvosának, a bécsi egyetem orvosképzését újjászervező, a tanügyi reformokban fontos szerepet vállaló Gerhard van Swietennek (1700–1772) volt köszönhető, hogy az egyetem jogi karán új katedrát létesítettek és 1763-ban a kameralisztika professzorává Sonnenfelst nevezték ki. A tárgy bevezetését maga az uralkodónő pártolta, miután 1721-ben Odera-Frankfurtban, 1727-ben Halléban, utána pedig Jénában is felvették a tanrendbe. A kameralisztika tanítását néhány év múlva, 1769-ben a grazi egyetemen is bevezették, de a Habsburg Monarchia legfontosabb főnemesi nevelőintézetében, az 1746-ban alapított bécsi *Theresianumban* már 1752-től oktatták, amiért Szászországból még a protestáns Johann Heinrich Gottlob von Justit (1717–1771) is Bécsbe csábították.⁸

Amikor Ürményi 1777-ben összeállította az *I. Ratio Educationist*, megtárgyalta az Udvari Tanügyi Bizottság, az Államtanács és egy külön erre a célra létrehozott udvari értekezlet képviselőivel is.⁹ Az elemi oktatás területén a rendelkezés számos rokonságot mutat az 1774-ben Ausztriában kiadott *Allgemeine Schulordnung*-gal. Ürményi tervezete természetesen számos ponton el is tért ettől, hiszen figyelembe vette a Magyar Királyság adottságait és a rendi különálláson alapuló magyar politikai hagyományt.¹⁰ Az *Allgemeine Schulordnung*-ot a Sziléziából Bécsbe hívott Johann Ignaz Felbiger (1724–1788) sagani Ágoston-rendi apát dolgozta ki. Felbiger Európa-szerte korának egyik legelismertebb pedagógusa volt. Saganban az alapján fejlesztette ki az elemi oktatás új rendszerét, amit a berlini királyi reáliskolában tanulmányozott. Később a Szilézia-szerte kipróbált módszert adaptálta Ausztriára is. Felbiger egy területi alapú, piramisszerkezetű rendszert állított

5 KÖKÉNYESI 2016 (ld. 4. j.) 525; UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 42.

6 UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 52–54.

7 UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 54–57.

8 KÖKÉNYESI 2016 (ld. 4. j.) 524; UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 60. 144.

9 *Ratio Educationis* 1981 (ld. 1. j.) 7.

10 UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 24.

fel. Az általános tankötelezettséget is szerette volna elérni és a tanítóképzést is meg szerette volna oldani, de Ausztriában erre még hosszú évtizedekig várni kellett. Az elemi oktatást tekintve azonban a korábbi viszonyokhoz képest még így is jelentős sikereket ért el.¹¹ Ürményinek tehát működő minták álltak a rendelkezésére. Igaz ugyan, hogy az *I. Ratio Educationis*ban foglaltak közül sok minden a fennálló lehetőségek és II. József későbbi változtatásai miatt nem az elképzeléseknek megfelelően valósult meg, de a rendelet jelentősége mégis abban áll, hogy a Magyar Királyság oktatási rendszerét a felvilágosodott abszolutizmusnak abban a szellemében próbálta meg átszervezni, amiről a fentiekben röviden értekeztünk.¹² Az alábbiakban idézett részlet is erről a szellemről tanúskodik:

„Mindig fontos szerepet játszott a jó erkölcsű népek körében az ifjúság helyes nevelése és az egész oktatás irányítása, mert úgy látták: ez az országok szilárd alapja, ettől függ a közjólét.”¹³

De a 18. század második felében mi készítette arra a bécsi udvart, hogy a heterogén, egymástól nagyon különböző országokból és tartományokból álló Habsburg Monarchiában megreformálja az oktatási rendszert? A kérdés egyik vonatkozását a fentiekben már megválaszoltuk: a gazdaságfejlesztés, valamint a felvilágosodás azon törekvése, hogy az állami felügyeletet olyan területekre is kiterjessze, amelyek addig nem vagy csak korlátozottan tartoztak állami hatáskörbe. Ez utóbbi törekvés szoros összefüggésben állt a kora újkorban egyre differenciáltabbá váló és egyre több közfeladatot ellátó állami bürokrácia kiépülésével, röviden szólva a modern territoriális államok kialakulásával.¹⁴ A kérdés másik vonatkozása viszont olyan közvetlen okokra vezethető vissza, amelyeket a kortársak is éreztek: egyrészt az 1748-ban lezárt osztrák örökösödési háborúban Szilézia elvesztése és ennek a veszteségnek a végleges válása 1763-ban, a hétéves háború végén, másrészt pedig a nyugat-európai és északnémet protestáns államokkal szembeni lemaradás érzése. Ez a kettő persze szorosan összefüggött. A Habsburg Monarchia a vere-

ségeket a feltörekvő és rohamtempóban modernizálódó Poroszországgal szemben szenvedte el, ahol I. Frigyes Vilmos (ur. 1713–1740) már 1717-ben bevezette a kötelező elemi oktatást. Ötven éven belül Poroszország világviszonylatban is az egyik legiskolázottabb népességgel rendelkező országgá vált. A porosz államszervezet és az azt kiszolgáló oktatási rendszer ezért hamarosan követendő példakép lett Bécsben. Az olyan protestáns oktatási intézmények, mint a Poroszországban működő hallei, vagy a Hannoveri Választófejedelemségben működő göttingeni egyetem pedig sokkal modernebb szemléletűek voltak, mint a Habsburgok országainak jezsuita vezetés alatt álló felsőfokú tanintézetei, ahol a korszerűtlen tananyag már nem tudta betölteni az új aktor, az állam által támasztott igényeket. A reál tárgyak szinte teljes hiánya, a latin nyelvű oktatás, valamint a humaniorák régi rendszere egyre elavultabbnak számított. Különösen a felvilágosodás egyik központjának számító Göttingen példája tűnt sokkolónak.¹⁵

Felbiger ausztriai meghívása tehát nem volt véletlen, hiszen ő Poroszországban személyesen tanulmányozhatta a csodált rivális rendszerét. Bécsben továbbá a közigazgatási reformokat is porosz mintára képzelték el, amelyek 1749-ben egybeestek az első oktatási reformokkal, nevezetesen van Swieten már említett intézkedéseivel. Ezeknek a reformoknak az egyik fő célja a jezsuiták háttérbe szorítása volt, akik a többi katolikus államhoz hasonlóan a 17. század óta a Habsburg Monarchia oktatási rendszerében is vezető szerepet töltöttek be. A tanárhiány, valamint a szerzetes tanárok szakképzettsége okán az egyetemeken a rend 1773. évi pápai felosztatását követően is szép számmal maradtak jezsuiták, de a korábbi időszakhoz képest mégis nagyrányú szekularizáció vette kezdetét.¹⁶

A 18. században a korábbi, humaniorákra koncentrált oktatással szemben Európa-szerte megnőtt a reál tárgyak nagyobb arányú oktatása iránti igény. Ezek közé tartoztak természetszerűleg a mérnöki tudományok, köztük a katonai és a polgári építészet. A tudományok kora újkori rendszerében ezek a filozófia alá tartozó

11 UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 91–97; Henryk DITCHEN: *Die Politechnika Lwowska in Lemberg. Geschichte einer Technischen Hochschule im multinationalen Umfeld*. Berlin, Logos Verlag, 2015. 29.

12 *Ratio Educationis* 1981 (ld. 1. j.) 7–9.

13 *Ratio Educationis* 1981 (ld. 1. j.) 17.

14 Antoine PICON: Engineers and engineering history: problems and perspectives. *History and Technology*, 20. 2004. 4. sz. 421–436. 426.

15 Wilfred FISHWICK (szerk.): *Structures of technological education and contributing social factors*. Paris, UNESCO, 1988. 13; UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 58–63. Az egyetemek történetéről lásd MIKONYA György: *Az*

európai egyetemek története (1700–1945). Budapest, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, 2017. 46–52. Göttingenről lásd BÉKÉS Vera: A kutatóegyetem prototípusa: a XVIII. századi göttingeni egyetem. In: TÓTH Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai. Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Budapest, Professzorok Háza, 2001. 73–94; BÉKÉS Vera: A göttingai paradigma. In: GURKA Dezső (szerk.): *A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*. Budapest, Gondolat, 2010. 23–40; KRÁSZ Lilla: A göttingeni tudáseszmény hatása a 18. századi magyarországi és erdélyi oktatás területén. *Gerundium*, II. 2011. 1–2. sz. 51–74.

16 UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 233.

matematikai tudományoknak számítottak. A mérnöki ismeretekre az egyre bővülő államapparátusoknak a bányászat, a gazdaság, a közlekedés és a katonai potenciál fejlesztése miatt volt szükségük, ami később Közép-Európában találkozott a felvilágosult abszolutizmus igényeivel. Ebből kifolyólag az európai állami mérnökképzés a 17. században a hadmérnöki iskolákban indult meg. A hadmérnökök egyúttal építészek is voltak, hiszen a katonai és a polgári építészet között akkoriban még nem tettek különbséget.¹⁷

Az államilag szervezett építész- és mérnökképzés gyökerei Franciaországba nyúlnak vissza. A 17. századi francia abszolutizmusnak már igénye volt egy szakképzett mérnök- és építészapparátus fenntartására. XIV. Lajos király (ur. 1643–1715) tulajdonképpen pénzügymisztere, Jean-Baptiste Colbert (1619–1683) 1671-ben létrehozta a Királyi Építészeti Akadémiát (*Académie Royale d'Architecture*), ahol földmérőket és építészeket képeztek állami szolgálatra. A francia hadseregben olyan speciális hadtesteket állítottak fel, amelyeknek a tisztjei lényegében már mérnökök (*ingénieurs*) voltak. Ezeket az egységeket később *Corps des ingénieurs de génie militaire* néven össze is vonták, 1716-ban pedig létrehozták az út- és hídépítésre specializálódott egységet, a *Corps des ingénieurs des ponts et chaussées*-t. Daniel-Charles Trudaine (1703–1789) építész 1747-ben alapította meg a párizsi Királyi Híd- és Útépítési Iskolát (*École royale des ponts et chaussées*), amely nagy hírnévre tett szert, és Európában az első olyan jellegű technikai iskolának számított, ahol kifejezetten a civil állami szakapparátus számára képezték az építőmérnököket. Érdekes adalék, hogy Nagy-Britanniában az ország izoláltsága miatt a Királyi Katonai Mérnöki Kollégiumot (*Royal Military Engineering College*) csak 1741-ben alapították meg. Mindig is nagyobb hangsúlyt fektettek a polgári célú mérnöki tevékenységre, még az építőmérnök (*civil engineer*) kifejezést is ott használták először.¹⁸

A kontinensen viszont a gazdasági szempontból fontos bányászati akadémiák is sorra alakultak. Ebben a

Habsburg Monarchia az élen járt: a Magyar Királyság német ajkú bányászvárosában, Selmecebányán 1735-ben hoztak létre egy bányászati iskolát (*Bergschola*). Az oktatás nyelve a német volt, és ösztöndíj-lehetőséget is igénybe lehetett venni. Az európai hírűvé váló felsőfokú intézményt *Praktische Lehrschule*nek nevezték, mígnem Mária Terézia 1770-ben akadémiai rangra nem emelte. Ettől kezdve bányászati akadémia (*Bergakademie*) titulálták. A német nyelvterületen sorra alapították a különböző bányakadémiákat, például a szász Freibergben 1765-ben, Berlinben 1770-ben és Clausthal-Zellerfeldben 1775-ben. Az Orosz Birodalom sem akart lemaradni: Szentpéterváron 1773-ban hoztak létre egy hasonló intézményt. Ezek a fajta iskolák közvetlen gazdasági hasznukon túl a technikai és természettudományos oktatás ügyét szélesebb körben előmozdították.¹⁹

A Habsburg Monarchiának természetesen más téren is lépést kellett tartania Európával. Christian Josef Willenberg (1676–1731) sziléziai származású katonai mérnök, aki francia katonai iskolákban tanult mintegy tizenkét év alatt kijárta, hogy Prágában egy olyan mérnöki iskolát alapíthasson, amelybe nemesek mellett polgári származásúakat is felvesznek. Az uralkodó, VI. Károly császár (III. Károly néven magyar, II. Károly néven cseh király, ur. 1711–1740) végül kinevezte a mérnöki építés tanárává, így 1717-ben megnyílhatott az intézmény. Willenberg matematikából, geometriából, mechanikából, katonai és vízépítészetből tartott előadásokat. Ez az iskola lett a jogelődje az 1806-ban létrehozott prágai politechnikai intézetnek (*Ständisches Polytechnisches Institut*), amelynek létrejöttében az is szerepet játszhatott, hogy 1794-ben a forradalmi Franciaországban – mintegy a Királyi Híd- és Útépítési Iskolát pótolva – megalakult egy igen színvonalas felsőoktatási mérnökképző intézet, az *École polytechnique*.²⁰ A prágai iskola alapításának az évében, 1717-ben Bécsben is létrehoztak egy hadmérnöki akadémiát (*k. k. Ingenieur-Akademie*), ami korszerűnek számított, hiszen a hallgatók a hadi építészet, az aritmetika és a geometria, a mechanika, a hidrosztatika és az aerometria mellett mo-

17 FISHWICK 1988 (ld. 15. j.) 11; ULRICH SCHÜTTE: Architekt und Ingenieur. In: ULRICH SCHÜTTE (szerk.): *Architekt und Ingenieur. Baumeister in Krieg und Frieden*. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 1984. 18–27; DITCHEN 2015 (ld. 11. j.) 25.

18 FISHWICK 1988 (ld. 15. j.) 10–14; PICON 2004 (ld. 14. j.) 426–427; DITCHEN 2015 (ld. 11. j.) 25–28. Általánosságban lásd még: GEORGE S. EMERSON: *Engineering Education. A Social History*. Newton Abbot–New York, David & Charles–Crane, Russak, 1973; HELMUTH ALBRECHT: *Die Anfänge eines technischen Bildungssystems*. In: LAETITIA BOEHM–CHARLOTTE SCHÖNBECK (szerk.): *Technik und Bildung*. Düsseldorf, VDI-Verlag, 1989. 118–153. A francia fejleményekről lásd még: BRUNO BELHOSTE–ANTOINE PICON–JOËL SAKAROVITCH: *Les exercices dans les*

écoles d'ingénieurs sous l'Ancien Régime et la Révolution. Histoire de l'éducation, 46. mai 1990. 53–109; ANTOINE PICON: *L'invention de l'ingénieur moderne. L'École des Ponts et Chaussées 1747–1851*. Paris, Presses de l'École Nationale des Ponts et Chaussées, 1992.

19 DITCHEN 2015 (ld. 11. j.) 37–40.

20 FISHWICK 1988 (ld. 15. j.) 14; KISS JÓZSEF MIHÁLY: A méltatlanul elfeledett magyar mérnökképző intézet és osztrák kapcsolatai. In: K. LENGVEL ZSOLT et al. (szerk.): *Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens. Osztrák-magyar felsőoktatási kapcsolatok. Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola–Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára*, 2010. 123–131. 125; DITCHEN 2015 (ld. 11. j.) 41–44. A témához lásd még: JOSEPH JOHANN

der nyelveket is tanultak. A Habsburg Monarchia Mária Terézia idején is gazdagodott egy katonai iskolával: az 1752-től működő bécsújhelyi katonai *Theresianum* nemesi származású fiatalok tisztképző intézete volt. Mindeközben Bécsben előkészítő iskola (*k. k. Militärpflanzschule*) is alakult a bécsújhelyi katonai akadémia számára. Ez lényegében egy kadétiskola volt, amelyet 1769-ben végül egyesítettek a bécsújhelyi akadémiával.²¹

Egy, a kora újkorra jellemző különleges iskolatípus volt a lovagi akadémia, amelyet a Habsburg Monarchiában általában nemesi konviktus névvel illettek. Ezekben az iskolákban elitoktatás folyt: a nemesség képviselőit készítették fel a társadalmi státusukkal együtt járó feladatokra. A hagyományosan a latinra és a humaniorákra koncentrááló gimnáziumokkal vagy líceumokkal szemben a lovagi akadémiákon jogot, történelmet, földrajzot, modern nyelveket, vívást, lovaglást és táncot is oktattak, sőt egyes akadémiákon a számtan és a geometria, valamint a polgári és a katonai építészet is a tantárgyak között szerepelt. Ilyen intézet volt az 1725-ben Olmützben alapított rendi akadémia (*Ständeakademie*), majd a Habsburg Monarchia legfőbb nemesi nevelőintézete, az 1746-ban alapított bécsi *Theresianum*, az 1749-ben megnyitott bécsi Savoyai Akadémia, vagy az 1767-ben alapított váci *Theresianum*. Ez utóbbi intézmény vezetését az uralkodónő a piarista rendre bízta, amelynek a jezsuiták mellett a második legnagyobb középiskolai hálózata volt a Habsburg Monarchiában. A jezsuita szemlélettel szemben azonban a piarista nevelés mindig is nagyobb szerepet szánt a gyakorlati ismereteknek és a természettudományoknak. Le kell azonban szögezni, hogy a lovagi akadémiákon nem szakképzés folyt, ezért az ezekben az intézményekben folyó építészkutatás nem tekinthető a professzionális építész- vagy mérnökképzés előzményének.²² Egyes esetekben az egyetemek filozófiai fakultásain a matematikaoktatás keretein belül taníthattak építészetet is, mint

például 1753-tól a nagyszombati egyetemen, de ez is a műveltséget nyújtó elitképzés, nem pedig a szakirányú oktatás része volt.²³

A mérnöki-építészeti szakoktatásban a valódi áttörést az 1760–1770-es évek jelentették. Az ausztriai és csehországi oktatási rendszerben a nagy változások az elemi oktatásban és a felsőfokú oktatásban zajlottak le. A középszintű oktatást nagymértékben nem bolygatták, hiszen a legkiterjedtebb iskolahálózat ezen a szinten volt meg. Elemi és középszinten az egyházi befolyás minden törekvését ellenére a finánciális nehézségek és a tanárképzés hiányosságai miatt megmaradt. A legnagyobb változás a felsőoktatásban következett be: a felvilágosult tanok és a gyakorlati tárgyak bekerültek az egyetemekre. Igaz, hogy a Magyar Királyság rendi különállása és polgárosodottságának alacsony szintje miatt bizonyos elképzelések nem valósulhattak meg, a fenti tendenciák nagy vonalakban mégis érvényesültek.²⁴ A műszaki szakképzés kezdeményei a felsőoktatásban és az elemi oktatásban jelentek meg. Felső szinten ez a *Collegium Oeconomicum*, illetve a *Studium Cameraticum*, majd az *Institutum Geometricum* megalapítását, elemi szinten pedig a rajziskolai rendszer kiépítését jelentette.

1763-ban gróf Esterházy Ferenc (1715–1785) magyar udvari kancellár felajánlotta Szencen álló kastélyát a Pozsonyban székelő Magyar Királyi Udvari Kamara (*Camera Regia Hungarica Aulica*) – mai fogalmaink szerint a pénzügyminisztérium – szakembereinek a képzésére. Az alapítást a királynő is segítette. Az új intézmény vezetésével a koncepciót kidolgozó Valero Jakab Antal (1725–1798) piarista tanár bízta meg, aki Szencen földméréstant oktatót. A *Collegium Oeconomicum*ban német nyelven, három évfolyamon folyt az oktatás. Matematikát, alkalmazott geometriát, tehát földm-

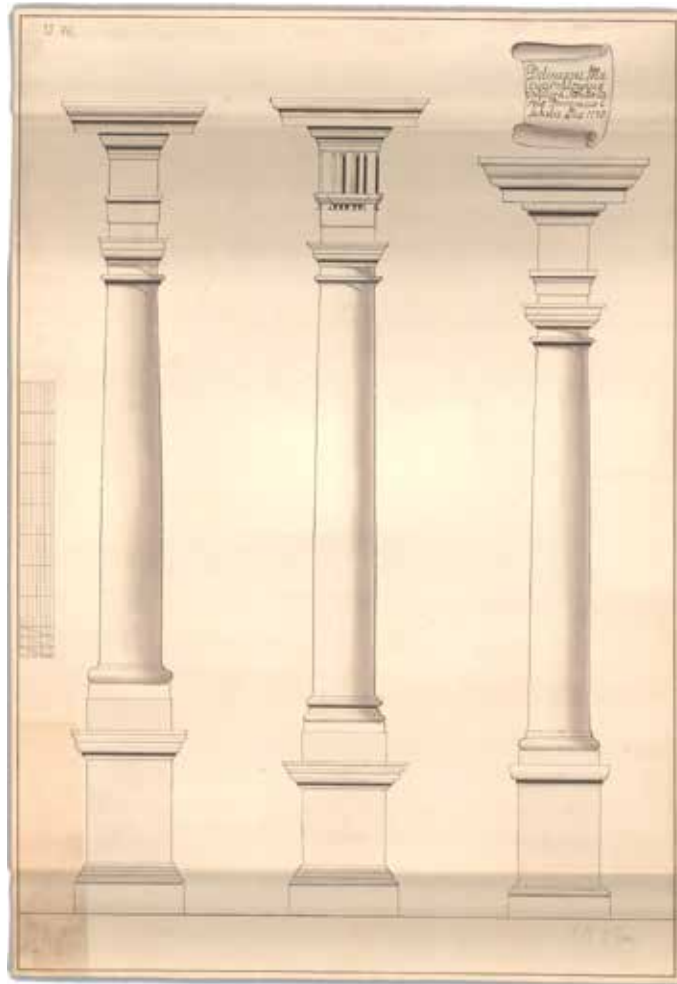
BOEHM: *Die Deutsche Technische Hochschule in Prag und ihre Vorstufen. Zweieinviertel Jahrhundert akademische deutsche Ingenieurausbildung (1718–1945)*. München, Verlaghaus Sudetenland, 1991.

- 21 KISS 2010 (ld. 20. j.) 125; KÖKÉNYESI Zsolt: „A nemes ifjak minden tudományra és exercitiumra neveltessenek”. Mária Terézia uralkodói imázsa a bécsi nemesi iskolák tükrében. In: LÁSZLÓ GÁBOR–TORONVÍ Alexandra (szerk.): *Helytállás. Tanulmányok a XII. Eötvös Konferencia történeti üléséről*. Budapest, Eötvös Collegium Történelem Műhely, 2012. 291–322. 294–295.
- 22 SCHÜTTE 1984 (ld. 17. j.) 22; CORINNE DOUCET: Les académies équestres et l'éducation de la noblesse (XVIe–XVIIIe siècle). *Revue historique*, CCCV. 2003. 4. sz. 817–836; KÖKÉNYESI 2012 (ld. 21. j.) 291–301; DITCHEN 2015 (ld. 11. j.) 52; KÖKÉNYESI 2016 (ld. 4. j.) 520. A piaristákról lásd FINÁCSI Ernő: *A magyar közoktatás Mária Terézia korában I. 1740–1773*. Budapest, k. n., 1899. 147–155, 177–182; KISPARTI János: *A váci Theresianum története*. Vác, k. n., 1922; BALANYI György–BÍRÓ Imre–BÍRÓ

Vencel–TOMEK Vince: *A Magyar Piarista Rendtartomány története*. Budapest, k. n., 1943; RAVASZ János (szerk.): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1000–1849*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1966. 139–140; TÓTH Áron: Piarista építészetoktatás a 18. századi Magyarországon. In: FORGÓ András (szerk.): *A piarista rend Magyarországon*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 263–280; HECSYI Ferenc: *Szentől Tatáig. A piarista rend és a műszaki-gazdasági szakoktatás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Piarista Rend Magyar Tartomány, 2016; KOLTAI András: A piarista rend szerepe a természettudomány oktatásában Magyarországon a 17–18. században. In: *Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés. Kiállítási katalógus I.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum, 2017. 183–192; TÓTH Áron: Piaristák a polgári építészetéről. In: *Uo. II.* 33–44.

23 TÓTH Áron: Jezsuita építészetoktatás a nagyszombati egyetemen a 18. században. *Ars Hungarica*, 36. 2007. 2. sz. 255–315.

24 UGRAI 2014 (ld. 3. j.) 201, 233–237.

1. **Naller Alajos:** *Toszkán és dór oszloprendek.* Pest, piarista gimnázium, 1770. Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, VI.3: Tervrajzok, V76. Papír, toll, akvarell, 45 × 31 cm. Jelezve jobbra fent: Delineauit Magister Aloisius Naller a Sancto Carolo Borromeo e Scholis Piis 1770.

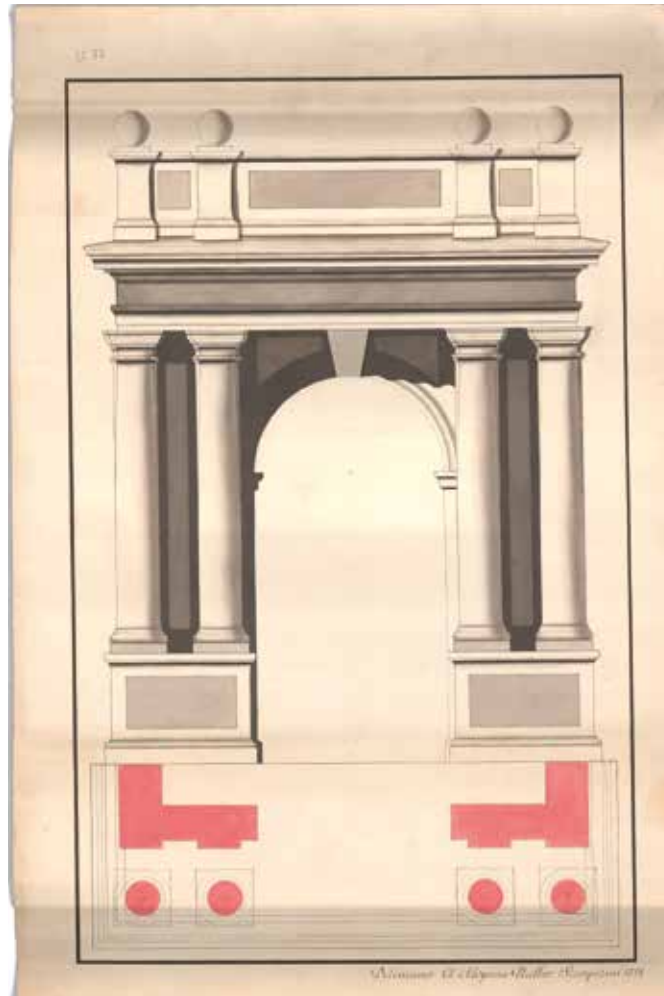
réstant, térképészetet és a bányászathoz szükséges mértant, valamint mechanikát, azaz gépek, malmok, vízkerekek tervezését, továbbá hidrosztatikát, polgári építészetet, számvitelt, kettős könyvvitelt, pénzügyi igazgatási ismereteket, államgazdaságtant és ügyiratok készítését, hivatalos levelezést tanítottak. 1774-ben az iskola leégett és *Studium Cameraticum* néven Tatára

költözött át, ahol a gimnáziumot szintén a piaristák vezették. Az intézmény azonban nem tudott gyökeret verni, és II. József 1780-ban be is záratta.²⁵

A *Collegium Oeconomicum* történetét Hegyi Ferenc részletesen feldolgozta. Többek közt publikálta a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában őrzött könyvtárkatalógust, és a kötetek beazonosítását

²⁵ SZENTKIRÁLYI Zoltán: Adatok a magyar építészképzés történetéhez. *Építés-Építészettudomány*, III. 1972. 4. sz. 439–465. 439; Kiss 2010 (ld. 20. j.) 124; Tóth Péter: Szakmai rajzoktatás és tanoncképzés a 18–19. században. In: Vámos Éva–Vámosné Vágvázy Lilly (szerk.): *Természet-*

tudományos, műszaki és orvostudományi fejlődés a hosszú 19. században. Budapest, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Tudomány- és Technikatörténeti Bizottsága–Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, 2011. 162; SANDA 2015 (ld. 2. j.) 54.

2. **Naller Alajos:** *Diadalív rajza*. Szenc, Collegium Oeconomicum, 1771. Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, VI.3: Tervrajzok, V 77. Papír, toll, akvarell, 52 × 35 cm. Jelezve jobbra lent: Delineauit Cl. Aloysius Naller Szempczini 1771.

is elvégezte.²⁶ Az intézmény több hallgatójának iskolai feladatként készített térképét és építészeti rajzát is ismerjük.²⁷ (1–2. kép) Ezek közül az egyik leghíresebb Magyar László homlokzatraja a Mária Terézia kori budai

királyi palotáról, amely 1779-ben készült, amikor az intézmény *Studium Cameraticum* néven már Tatán működött.²⁸ A katalógusban felsorolt építészeti könyvanyagból kitűnik, hogy a 18. századi nagy német összefoglalások

26 HEGVI Ferenc: A szenci piarista Collegium Oeconomicum könyvtára. *Magyar Könyvszemle*, 94. 1978. 2. sz. 167–176; HEGVI 2016 (*Id. 22. j.*) 58–61. Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Archivum Provinciae Hungariae vetus [1.1. a.], Divisio III: Status domorum nostrorum, Fasc. 29. A címlapon lásd *Catalogus Librorum Collegii Regii Szempctziensis*.

27 MOJZER Miklós: *Architectura Civilis* (Iskolás művészet a XVIII. századi építészetünkben). *Művészettörténeti Értesítő*, VI. 1957. 2–3. sz. 116; SZENTESI Edit: Lábjegyzet a Grassalkovich-levéltár három egykori kerttervéhez. *Ars Hungarica*, 22. 1994. 1–2. sz. 77–80.

28 HEGVI Ferenc: A tatai piarista Studium Cameraticum diákjainak két jeles rajza Mária Terézia budavári palotájából. *Ars Hungarica*, 10. 1982. 2. sz. 234–242; HEGVI 2016 (*Id. 22. j.*) 133–134. A rajz legutoljára publikálva: KOLTAI András (szerk.): *Hitre, tudásra. A piaristák és a magyar művelődés. Kiállítási katalógus II.* Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Vármúzeum, 2019. 45–46. 8.2. tétel. Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, VI.3: Tervrajzok, V 39a. Papír, tus, akvarell; 71,5 × 42,5 cm. Jelezve középen lent: Gezeichnet durch Ladislaus Magyary im K. K. Stifte zu Totis 1779.

mellett a század első negyedének legfontosabb francia mérnöki munkái német fordításban voltak meg.²⁹ Az intézmény német oktatási nyelve miatt ez nem meglepő. Továbbá figyelemre méltó, hogy Christian Wolff híres matematikai traktátusának egy bécsi kiadása is a könyvanyag részét képezte.³⁰ Ugyan ennek is van építészeti fejezete, de számunkra most fontosabb, hogy az ausztriai felvilágosodásra nagy hatást gyakorló tudós munkái is helyet kaptak könyvtárban.

II. József végül úgy döntött, hogy a felsőfokú mérnökképzés a budai, majd 1784-től a pesti egyetem feladata legyen. A volt jezsuita egyetemet az államosítás után, 1777-ben még Mária Terézia helyeztette át Nagyszombatból a középkori királyi székhelyre. 1782-ben állították fel a filozófiai karon az új mérnökképző intézetet, az *Institutum Geometricum*ot. Itt azonban leginkább mérnököket képeztek, a tanári karban egy építész sem volt. A reformkor több jelentős mérnöke ebben az intézetben végzett. Az iskola 1850-ig működött, amikor az 1846-ban alapított József-ipartanodához csatolták. Végül ez az intézmény lett a Királyi József Műegyetem jogelődje, ahol 1871-ben végre megindulhatott a professzionális felsőfokú építészképzés.³¹

Az elemi oktatásban a műszaki szakképzés első kezdeményei a rajziskolai hálózat megszervezésével jelentek meg.³² Az *I. Ratio Educationis* a hasznosság elvével indokolta a vasárnapi rajziskolák megnyitását. Feladatuk a céhekben folyó iparosképzés színvonalának a javítása volt. A céhmestereket kötelezték is, hogy inasait vasárnapi rajziskolába küldjék. Ennek a rendelkezésnek azonban, ha lehetett, ellenálltak, hiszen céhprivilegiumuk súlyos megsértéseként értékelték, és inasait sem akarták még jobban leterhelni. Az elemi iskola felső osztályában azokat is kötelezték a rajziskolák látogatására, akik iparostanonként kívántak továbbtanulni. Az első rajziskola 1776-ban nyílt Pozsonyban, majd 1778-

ban követte a budai és a kolozsvári, II. József uralkodásának végére pedig már rajziskolák működtek többek között Kassán, Selmecbányán, Nagyváradon és Győrben. A század végére körülbelül tizennyolc rajziskola volt az országban. A győri rajziskola történetét és anyagát Szabolcsi Hedvig már az 1970-es években részletesen feldolgozta. Az iskola rajztanára 1787-től 1793-ig Révai Miklós (1750–1807) piarista pap, a magyar nyelvtudomány jelentős alakja volt.³³ Révai 1780 körül készített oktatási célú mintarajzai a 18. századból ismert anyag legkvalitásosabb darabjai közé tartoznak.³⁴ (3. kép)

A rajzoktatást II. József uralkodása idején és a század utolsó évtizedében több udvari rendelet is szabályozta. Ezek nem igazán érték el, hogy az iparostanoncok be is tartsák a kötelezően előírt iskolalátogatást. Az oktatás központilag megküldött metszetlapok, gipsz- és faminták, valamint a tanárok által készített mintarajzok alapján folyt. A tantermek felszereltsége viszont sokszor hagyott kívánnivalót maga után. 1795-ben például két rendeletet is kiadtak a rajziskolákra vonatkozóan. Az egyik a szakosodás irányába való elmozdulást jelezte: három osztályról rendelkezett, az egyikben a rajzeszközök használatát és a szabadkézi rajz tanítását, a másodikban a mérőeszközökkel dolgozó iparosok oktatását, a harmadikban pedig a díszítőrajz tanítását írta elő. A második rendelet megkövetelte, hogy azokban a városokban, ahol népiskola és rajziskola is működik bizonyos szakmákban – ilyen volt a kőműves és a kőfaragó is –, inas csak olyan személy lehessen, aki befejezte az elemi iskola negyedik osztályát és a rajziskolába is járt egy évig. Az inasoknak és a legényeknek bizonyítvánnyal kellett igazolniuk, hogy elvégezték a tanfolyamokat. Ezek az intézkedések nem igazán mentek el a gyakorlatba, valójukban a háromosztályos oktatás meg sem valósult. Az iparfejlesztési szándék mindenestre kiolvasható belőlük.

29 Néhány tétel a könyvanyagból: Nicolaus GOLDMANN: *Vollständige Anweisung zu der Civil-Bau-Kunst [...]* vermehrt von Leonhard Christoph Sturm. Wolfenbüttel, 1696; Johann Friedrich PENTHER: *Anleitung zur bürgerlichen Bau-Kunst, I–IV*. Augspurg, Joh. Andr. Pfeffel Verl., 1744–1748; Augustin Charles Davilers *Ausführliche Anleitung zu der ganzen Civil-Bau-Kunst*. Augspurg, Hrsg. von Leonhard Christoph STURM, 1725. Sébastien LE CLERC: *Neue Abhandlung von der Civilbaukunst*. Nürnberg, 1739; Bernard Forest de BELIDOR: *Architectura hydraulica. Oder: Die Kunst, Das Gewässer [...]* anzuwenden. Augspurg, 1740.

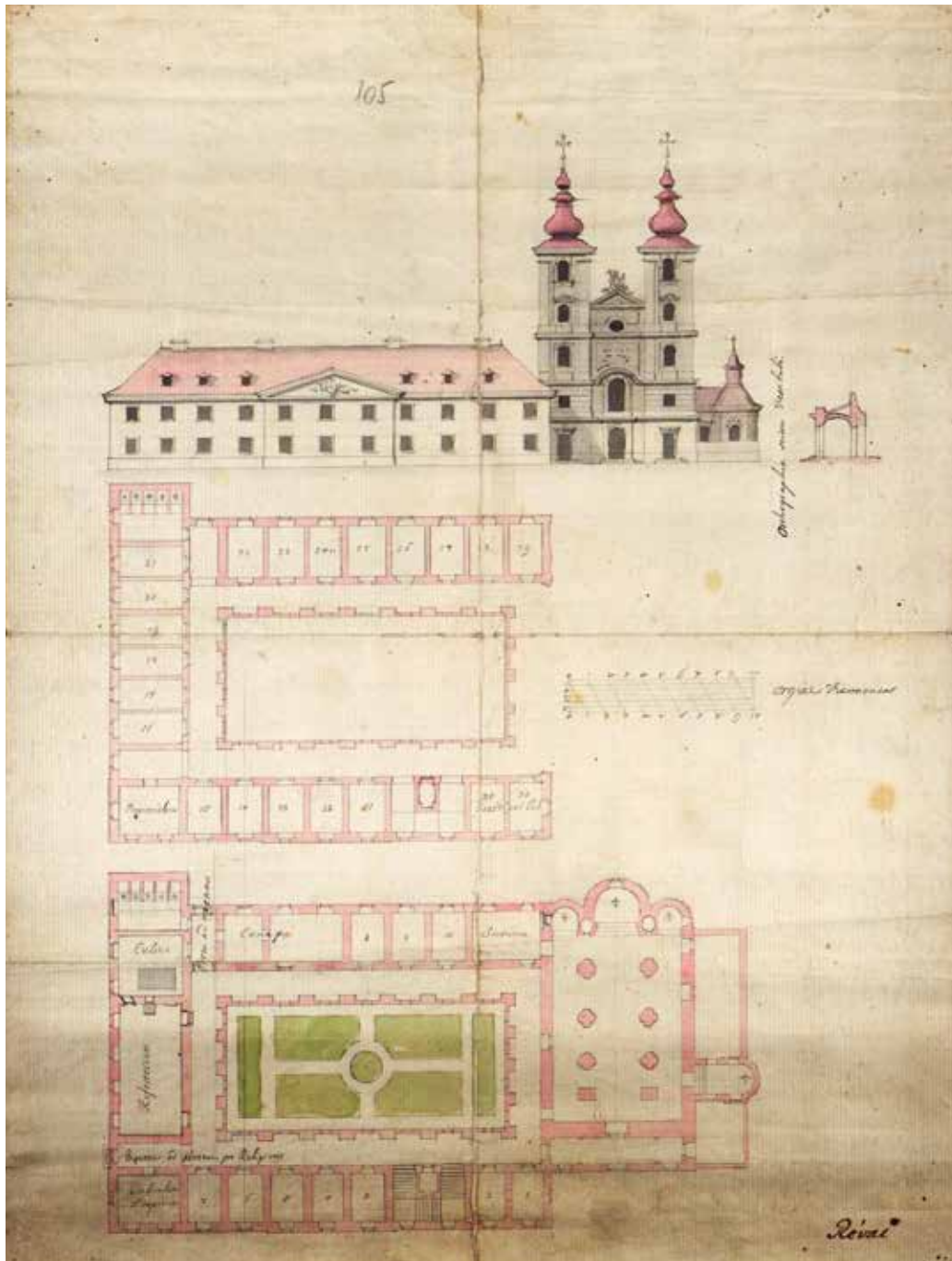
30 Christian WOLFF: *Der Anfangs-Gründe aller mathematischen Wissenschaften, I–III*. Wien, 1763.

31 SZENTKIRÁLYI 1972 (ld. 25. j.) 439–442. Az intézetről lásd még: FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum. Az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet*. Budapest, Tankönyvkiadó, é. n. [1955]; SZÖGI László: *Mérnökképző intézet a bölcsészeti karon 1782–1850 (Institutum Geometrico-Hydrotechnicum)*. Budapest, k. n. 1980. (kézirat).

32 A rajziskolai rendszert az alábbi alapján tárgyalom: TÓTH 2011 (ld. 25. j.) 162–166.

33 A győri rajziskoláról lásd SZABOLCSI Hedvig: *Még egyszer Révai Miklós és a győri rajziskola* kérdéséhez. *Ars Hungarica*, 4. 1976. 2. sz. 207–225.

34 A római ión oszloprendről készített három rajzát, valamint a kompozit oszloprendről készített rajzát lásd Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, VI.3: Tervrajzok, V 125a-d. További rajzai találhatóak a MNL OL helytartótanácsi levéltárában és a Károlyi család levéltárában. Ez utóbbiak közül az egyik a nagykárolyi templomot, rendházat és a körülötte fekvő épületeket ábrázolja. MNL OL T20 No. 81. Papír, tus, akvarell. A másik rajzon pedig a kaplonyi ferences rendház és templom látható. MNL OL T20 No. 105. Papír, tus, akvarell; 44 × 33 cm. Jelezve jobbra lent: Révai. A piarista anyagban fennmaradt rajzok legutóbbi publikációját lásd KOLTAI 2019 (ld. 28. j.) 47–51. 8.3.a-d. tétel.

3. Révai Miklós: A kaplonyi ferences rendház és templom. Nagykároly, piarista rendház, 1780. MNL OL Tzo No. 105. Papír, tus, akvarell; 44 × 33 cm. Jelezve jobbra lent: Révai.

A rajziskolai rendszert az 1806-ban kiadott *II. Ratio Educationis* is megtartotta, hiszen az ország iparában még a 19. század elején is a céhek játszották a főszerepet. Ennek az időszaknak az egyik kiemelkedő rajziskolája Debrecenben működött, melynek története már a 19. századra esik.³⁵

A 18. századi oktatáspolitikai intézkedések nem hoztak azonnali változásokat az iparos- és szakemberképzés rendszerében. A céhek még sokáig a hazai ipar legfőbb szereplői maradtak.³⁶ Az építőmesterek nagy része is még a kőfaragócéhekben tanult.³⁷ A felsőfokú mérnök-képzés növédelkeit pedig felszívták a kormányzervek. A Magyar Királyi Udvari Kamara már az 1740-es években több építész foglalkoztatott, 1784-től pedig külön Építészeti Osztályt (*Departamentum Architectonicum*) működtetett. Az ország központi kormányzervénél, a Magyar Királyi Helytartótanácsnál (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*) az 1770-es évektől szintén egyre több építész és mérnök dolgozott. 1788-ban ezen belül alakult meg az Országos Építészeti Igazgatóság (*Vízi és Építészeti Igazgatóság – Directio in Hydraulicis et*

Aedilibus), amely a 19. század közepéig irányította az ország építésügyét.³⁸

A fentiekben láthattuk, hogy a 18. század közepétől az uralkodók milyen módon kísérleteztek a szakoktatás, ezen belül az építészképzés fejlesztésével. Végül a selmeci akadémián kívül egy felsőfokú mérnökképző intézet maradt az országban, az *Institutum Geometricum*, ahol azonban nem kifejezetten az építészképzésre, hanem inkább a mai fogalmaink szerinti építőmérnök-képzésre koncentráltak. Ferenc császár (ur. 1792–1835) trónra kerülése után – nagyrészt a francia forradalom eseményeinek a hatására – az oktatáspolitikában egy jól érezhető konzervatív fordulat következett be.³⁹ A *II. Ratio Educationis* már ennek az eredménye volt. Ez hosszú időre konzerválta a 19. század eleji állapotokat és véget vetett az 18. század közepén kezdődő öt évtizedes kísérletezéseknek. A felvilágosult abszolutizmus reformjai részsikereket értek ugyan, de az oktatás, így az építészképzés egészét sem tudták átformálni. A reformkísérletek tapasztalataiból viszont a 19. század reformerei komoly tanulságokat vonhattak le.

35 A rajziskolákról lásd még: VERBÉNYI VESZELKA László: A rajziskola és a kereskedelmi szaknevelés a XVIII. század végén. *Nevelésügyi Szemle*, 2. 1938. 2–3. sz. 118–123; SZABOLCSI Hedvig: *Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján (Európai kapcsolatok és stíluskérdések)*. Budapest, Akadémiai, 1972. 37–74; SZABOLCSI Hedvig: Adatok az „architektúra”-oktatás és bútorművéség kapcsolatának történetéhez. *Építés-Építészettudomány*, V. 1973. 3–4. sz. 517–527; DUNKA Sándor: Az építészet és a rajz tanítása Debrecenben a XIX. század első felében. In: RADICS Kálmán (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXVIII.* Debrecen, A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár igazgatója, 2001. 33–59; EVA KOWALSKÁ: Zeichenunterricht nach den Schulreformen der Aufklärungszeit. In: Barbara BALAZOVÁ (szerk.): *Generationen Interpretationen Konfrontationen*. Bratislava, Ústav dejín umenia Slovenskej akadémie vied, 2007. 195–203.

36 A céhekről lásd FARAGÓ Tamás: Céhek és kézművesek Magyarországon a 17–19. században a számok tükrében. In: SASFI Csaba (szerk.): *A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipari társadalom a 18–20. században*. Salgótarján–Budapest, Hajnal István Kör–Nógrád Megyei Levéltár–Budapest Főváros Levéltára, 2003. 79–141; GÉRA Eleonóra Erzsébet: Buda építőipara a 18. század első felében. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 36. 2012. 23–38.

37 A céhes építőmester-képzés még a német területeken is sokáig domináns maradt, lásd SCHÜTTE 1984 (*Id. 17. j.*) 22–24.

38 KELÉNYI György: Az Építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészet kezdetei Magyarországon a XVIII. század végén. In: ZÁDOR Anna–SZABOLCSI Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás*. Budapest, Akadémiai, 1978. 123–159.

39 KÖKÉNYESI 2016 (*Id. 4. j.*) 531.

A marosvásárhelyi építőipari tanfolyam és a századforduló helyi építészeti fellendülése

1892. november 13-án a frissen felépült Székelyföldi Iparmúzeum¹ dísztermében ünnepélyes külsőségek között megnyitotta kapuit a későbbiekben fa- és fémipari szakiskola néven ismertté vált marosvásárhelyi tanintézmény. Közkeletű neve alapján azt hihetnénk, hogy csak az iparművészet terén kínál lehetőséget a vizsgálódásra, ám ez nem így van: bár vitathatatlanul a fa- és fémipari képzés kapott nagyobb hangsúlyt, az iskola történetének első felében agyag- (1892–1897) és építőipari (1892–1907) tanfolyam is működött itt. Utóbbi építészettörténeti jelentőségének tisztázása megkerülhetetlen, különösen a városban egyidejűleg bekövetkező, sosem látott intenzitású és színvonalú építészeti fellendülés ismeretében, mely a köztudatban Bernády György polgármesterségével fonódik össze. Vázlatos vizsgálódásunk erre tesz kísérletet.

A tanintézmény létrehozásában a kormányzati akarat tűnik meghatározónak.² A régió fejlesztésében komoly érdemeket szerző Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter 1891-ben kért tájékoztatást a területi kereskedelmi és iparkamarától a Székelyföldön felállítani tervezett két ipariskola kívánatos helyét illetően, az 1892. január 30-i válasz Marosvásárhelyt és Székelyudvarhelyt jelölte meg. Marosvásárhelyt viszonylagos ipari

fejlettsége mellett a frissen létrehozott Iparmúzeum³ létjogosultsága indokolta, a kamara itt „a kolozsvári ipari tanműhelyek mintájára egy, a fa-, fém-, építő- és agyagiparágak fejlesztésére szolgáló szakiskola” létesítése mellett foglalt állást.⁴ Bár a „vasminiszter” időközben elhunyt, utóda, a zalatnai származású Lukács Béla is szívében viselte az erdélyi iparoktatás sorsát, így az iskolaalapítás ügye sebesen haladt előre. Szerényi József iparfelügyelő⁵ 1892. augusztus 21-én már a részletek tisztázásáért utazott Marosvásárhelyre, ahol eldőlt az oktatás profilja,⁶ valamint az, hogy jobb híján a gyakorlat (az agyagiparosok kivételével) nem tanműhelyekben, hanem helyi iparosoknál zajlik majd.⁷ Az adminisztratív feladatokat egy helyi szervezőbizottságra ruházták, mely a szervezetet és tanrendet illetően a kolozsvári intézmény működésére alapozott, Szerényi által előterjesztett javaslatot fogadta el. A szándék komolyságát s a helyi lelkesedést mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a város az iskola ideiglenes elhelyezését hetek alatt megoldotta, az iparkamara ösztöndíjakat biztosított, s így, a miniszter kifejezett óhajával összhangban, 1892. november 14-én összesen húsz rendes és huszonegy rendkívüli tanulóval kezdetét vehette az első tanév.⁸

* A kutatáshoz a *Marosvásárhely Műemléki Topográfia* program kínált szakmai hátteret. A tanulmány megírása idején a szerző *Székely Előfutár* ösztöndíjban részesült.

1 1893-ban adták át. BÓNIS Johanna: *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Marosvásárhely, Mentor, 2003. 43–53; SZÉKELY Miklós: Árpád helyett Attila. A marosvásárhelyi egykori Székelyföldi Iparmúzeum főhomlokzatának Róna József által tervezett szoborcsoportja. *Ars Hungarica*, 42. 2016. 4. sz. 377–394.

2 Bár a helyi szándék sem becsülhető alá, Kovács Ferenc apátplébános kezdeményező szerepét halálakor nemcsak az iparmúzeum, hanem az iskola létrehozása körül is méltatta az igazgatóság. *Értesítő* 1899. 8.

3 SZÉKELY Miklós: *Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Ipar-*

múzeum 1887–1918. Budapest, MTA BTK TI, 2017. 41–56.

4 *Értesítő* 1893. 6–7.

5 BALATON Petra: Szerényi József erdélyi pályafutása. *Levéltári Közlemények*, 82. 2011. 2. sz. 146–170.

6 Eredetileg a szövőipari szakiskola létesítésének javaslata is felmerült a minisztérium részéről. SZTERÉNYI József: *Az iparoktatás Magyarországon*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1897. 491.

7 *Székely Nemzet*, 10. 128. sz. (1892. augusztus 24.) 2; *Értesítő* 1893. 15.

8 *Értesítő* 1893. 8–9, 11, 13; *Székely Nemzet*, 10. 177. sz. (1892. november 21.) 3. *Rendkívüli* tanulóként felvette olyanokat is, akik nem óhajtották elvégezni a teljes képzést, vagy nem rendelkeztek megfelelő előképzettséggel.

A képzésen belül a fa- és fémipari szakok bírtak nagyobb jelentőséggel, de úgy tűnik, kezdetben a hangsúlyok nem voltak teljesen egyértelműek: az iparkamara még egyenlő arányban javasolta a négy iparág fejlesztését, kezdetben pedig gyakran beszéltek az intézményről *építő- és agyagipari téli tanfolyammal kapcsolatos fa- és fémipari szakiskolaként*.⁹ Az 1892-ben összeállított első szervezeti leírás szerint az építőipari tanfolyam oktatása három hosszabb téli félévre terjedt ki, eltérően a fa- és fémiparosok három teljes éven át tartó, hat féléves képzésétől, de óraszámában nem feltétlenül maradt el az utóbbiaktól: az építőiparosok összesítve heti negyvenhat, az agyagiparosok heti negyvennégy, a fémiparosok heti negyvennégy, a faiparosok pedig heti hatvanhárom órában tanulták volna szaktárgyaikat a három év alatt. Ugyanakkor az építőiparosok tanulták a legtöbb szaktárgyat, összesen kilencet,¹⁰ számarányuk pedig kezdettől a fa- és fémipari tanulókéval egyező volt.¹¹ Mindenesetre nem lehet eléggé hangsúlyozni annak a jelentőségét, hogy Kolozsvár, Szeged és Kassa mellett Marosvásárhely is bekerült azon városok szűk körébe, ahol ekkoriban¹² építőipari szakoktatás zajlott a vidéki Magyarországon.

Az iskola szervezeti szabályzatát a minisztérium 1894. december 1-jén hagyta jóvá, és az addigi renchez képest újításokat tartalmazott, közülük a legfontosabb a fa- és fémipari műhelyoktatás bevezetése és a diákok alkalmazotti státusának megszüntetése volt a hatékony oktatás érdekében.¹³ Az építő- és agyagipari téli tanfolyamok működésével és tanrendjével külön rész foglalkozik: meghatározása szerint a tanfolyam célja „szakavatott munkásokat nevelni, kik szerzett szakismereteik és gyakorlati munkásságuk folytán, mint megbízható pallérok vagy munkavezetők, illetőleg képzett agyagipari munkások sikeresen működhessenek”. A szakma sajátosságaiból fakadóan az alkalmazotti viszony itt követelmény maradt: rendes tanulóként népiskolát végzett kőműves-, ács-, kőfaragótanoncok nyerhettek felvételt, akik legalább egy évet már gyakorlatban is működtek és munkaviszonyuk fennmaradt az iskola ideje alatt, vagy segédek, akik kötelezték magu-

kat az iskola elvégzésére. A képzés időtartamát a fa- és fémiparosok négy évtől eltérően itt még három évben határozták meg, egyetlen, november 1-jétől március 15-ig terjedő félévvel, mely alatt a tanulókat munkaadók másra nem kötelezheték. A szaktárgyak száma a korábbihoz képest ötre csökkent (szerkezzetan, alaktan, anyagismeret, tervezés, mintázás), a közös tárgyaké hatra nőtt.¹⁴ Ha óraszámukat összevetjük fa- és fémiparos társaikkal, a mérleg nyilván utóbbiak javára billen, akik két félévet tanultak és műhelygyakorlatot is végeztek.¹⁵ Az 1894-ben szentesített rendszerben tehát valamivel kisebb súllyal szerepelt az iskolán belül az építőipari téli tanfolyam.

A szervezeti szabályzat az építőipari tanfolyam tantervét is meghatározta. Az alábbiakban ez és az elfogadása utáni, 1895–1896-os év alapján ismertetjük a tananyagot. A tárgyak két csoportra oszlottak: az általános, másokkal közös tárgyak, valamint az egyes tanfolyamok sajátos igényeit kielégítő szaktárgyak körére. A *közös tárgyak* terén az első évfolyam írásbeli nyelvhasználatot (írálytan) és helyesírást (Lakatos Sámuel református gimnáziumi tanárral), számtant és mértant (Páll Károllyal és Misz Olivérrel), ábrázoló mértant és szerkesztési rajzot (Tordai Imrével), valamint némi fizikát és kémiát (Szántó Endrével) tanult. Szabadkézirajz-órán síkdíszítéseket, stilizált növénydíszeket, épületdíszítéseket gyakoroltak heti hat órában Nemes Ödön polgári iskolai rajztanárral, de a jövőbeli mesterek formaérzékének fejlődéséhez négy órában a Pillich Lajos által tanított mintázás is hozzájárult. Másodéven könyvviteltant és levelezést (Agyagási Vidor polgári iskolai tanárral), számtant, ábrázoló mértant tanultak. Harmadéven általános tárgyként csak a leíró géptan maradt (Tordai Imrével), idejük java részét a szaktárgyakra fordíthatták. A *szaktárgyak* rendjén az első évfolyamnak szerkezzetanból Bitai János¹⁶ a falazatokról, falkötésekről, kéményekről, díszburkolatokról, ácsszerkezetekről adott elő, de az ő tárgya volt az (ókori) építészeti alaktan is. Ezek másodéven is Bitai tárgyai maradtak, szerkezzetanból a boltozatokat, az ácsszerkezetek terén a függő- és feszítőművek, földé-

9 *Értesítő* 1893. 3. 12. 14.

10 *Értesítő* 1893. 20.

11 Az első évfolyamra tíz faiparos, tizenegy fémiparos, kilenc építőiparos és három agyagiparos iratkozott be. *Értesítő* 1893.

12 *Iparügyek*, 8. 19. sz. (1894. október 1.) 214.

13 *A marosvásárhelyi állami fa- és fémipari szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok szervezete, tanterve és fegyelmi szabályzata*. Marosvásárhely, nyomtatott Adí Árpád könyvnyomdájában, 1895.

14 Magyar nyelv és írálytan, számtan-mértan, szabadkézi rajz, ábrázoló mértan és szerkesztési rajz, természettan-vegytan, könyvviteltan.

15 A szervezeti szabályzat szerint fa- és fémipari szakon az oktatás két félévre osztva szeptember 1-jétől június 30-ig zajlott, július folyamán pedig műhelymunkákkal foglalkoztak a tanulók.

16 Életrajzi adatai: ONIGA Erika: Vázlat Dósa László (1855–1917) életútjához és építészeti tevékenységéhez. In: *Fundálók, pallérok, építésszek Erdélyben*. Szerk. ORBÁN János. Marosvásárhely–Kolozsvár, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016. 252.

1. A fa- és fémipari szakiskola új épülete a 19. század végén. Képeslap Csepreghy András gyűjteményéből

mek, fából rakott falak, tetőidomok kérdéseit taglalta négy órában. Alaktanból a tagozatok, oszloprendek, „a bizánczi, román, góth és renaissance építési stílus” kérdéseit érintették.¹⁷ Az anyagtant Gyulai D. Kálmán tanította, a téglagyártás, az égetetlen mesterséges kövek, cement, beton, viktóriakövek, klinkerek, műmárványok rejtelseibe avatva be diákjait. Ismét megjelenik a szabadkézi rajz és a mintázás a tárgyak között. Harmadéven a szaktárgyak oktatása Dósa László (1855–1917)¹⁸ vármegyei mérnökre, a város akkor talán legfelkészültebb építésügyi szakemberére hárult: hat órában építési szakrajtot és szerkezetant (lépcsők, alapozások, fedélszékek, hémzajok, asztalosszerkezetek), két-két órában pedig a jövődóbeli mesterek számára alapvető építéstant („a legegyszerűbb lakóházak tervezete azon fokban, amennyire az egy kőművesmester hatáskörébe tartozik. Pallértervek készítése”¹⁹) és költségszámítást tanította. Földmérőtanból Misz Olivér területszámításra,

alapozások kitűzésére készítette fel őket, anyagismeretből a kötőanyagok, a cement, beton, gipszvakolat természetéről tanultak Gyulaitól, de a formaérzék fejlesztő mintázás nem maradt el utolsó éven sem. Még nagyobb lendületet adott az addig ideiglenes bérelt helyiségekben tengődő intézménynek, hogy 1897 őszén beköltözhetett vadonatúj kétemeletes épületébe (1. kép).²⁰ Diákjai tevékenyen részt vettek a kiegészítő munkálatok véglegesítésében (2. kép).

1897-től a tanfolyamot átszervezték, életbe léptetve az építőipari téli tanfolyamok időközben elkészült, országos szervezetét és tantervét, melyet 1896. január 24-én fogadott el a miniszter.²¹ Egyidejűleg érdeklődés hiányában megszűnt az agyagipari tanfolyam.²² Az új rend szerint a tanítás már itt is négy téli félévre terjedt ki (a korábbi három helyett), nőtt a félév időtartama (november elejétől március végéig), a heti óraszámot pedig évfolyamonként 42 órában határozták meg.²³

17 Ekkor még nem teljesen összhangban a hivatalos tanrenddel, mely első éven az ókor, másodéven a középkor, harmadéven a reneszánsz építészeti alaktanát írta elő.

18 Dósa László építészeti tevékenységéről részletes kutatás a közelmúltban: ONIGA 2016 (ld. 16. j.).

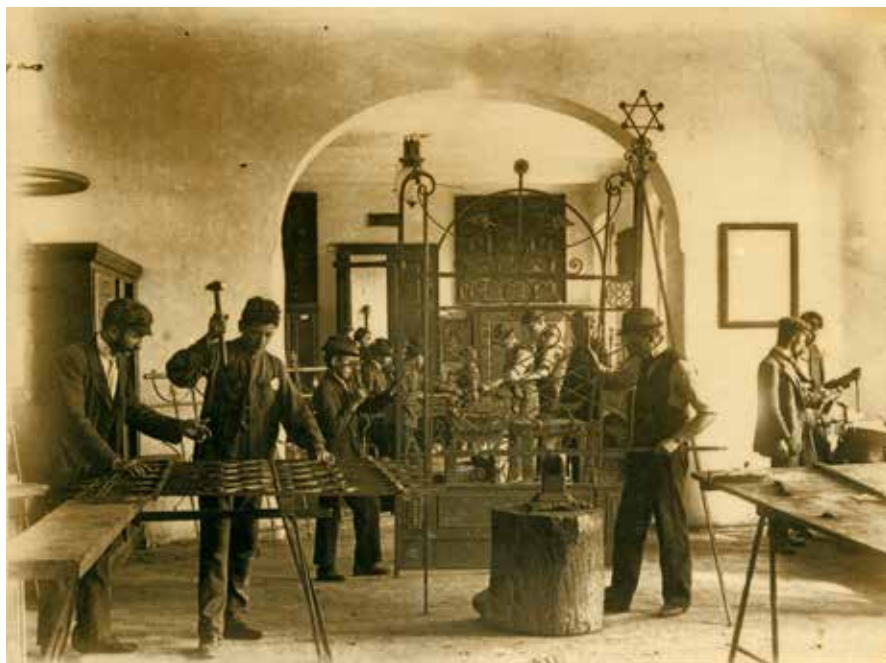
19 *Értesítő* 1894. 38.

20 *Értesítő* 1898. 14.

21 Építőipari téli tanfolyamok szervezete és tanterve, közli: SZTERÉNYI 1897 (ld. 6. j.) 770–784.

22 *Értesítő* 1898. 19.

23 *Értesítő* 1898. 17, 25; SZTERÉNYI 1897 (ld. 6. j.) 770–784. Feltételként megjelent a 15 éves alsó korhatár is.

2. A fémiparos tanulók az 1897–1898-as tanévben az új iskola kerítését készítik. Maros Megyei Múzeum, Történelmi Osztály, Fotótár, ltsz. 3624/2

A szaktárgyak súlypontja még inkább áthelyeződött a képzés időtartamának második felére. A tantárgykeret is bővült, negyedéven vasszerkezeteket, út-, híd- és vízepítést tanultak, a földmértan kétéves tárgyá fejlődött. Az új tanterv külön kezelte az elméleti előadásokat és a műhelygyakorlat egyfajta pótlékként a különféle rajzórákat, utóbbiak összesítve a tanórák felét tették ki az előadások mellett. Jellemző, hogy legmagasabb óraszámban a négy évre kiterjedő szerkezeti rajzot (a szerkezettanórán tanultak rajzolása),²⁴ valamint a három éven át gyakorolt szabadkézi rajzot oktatták, utóbbin fali, sík- és domborműminták után ékítményeket, tagozatokat másoltattak a görög, római, gótikus és reneszánsz építészet köréből, így honosítva meg a historizáló formákat a leendő mesterek eszköztárában.²⁵ Az 1897-ben beiratkozó diákok már ebben a rendszerben indultak útnak, s a tanfolyam történetének hátralevő részében alapvetően ez maradt érvényben.

24 *Értesítő* 1899. 14.; SZTERÉNYI 1897 (ld. 6. j.) 776.

25 SZTERÉNYI 1897 (ld. 6. j.) 770–784.

26 „[...] melyet az országos ipari és kereskedelmi oktatási tanács iparkutatási szakosztálya 1901. évi december 20-iki ülésén elfogadott és a kereskedelemügyi miniszter úrnak elfogadásra ajánlott.” *Értesítő* 1903. 4.

1902–1903-ban ugyan új tanterv lépett életbe,²⁶ de csak részleteiben módosította az 1896-ost: a vasszerkezet-tan önállósult heti négy órában, az út-, híd- és vízepítést öt órában oktatták (korábban a kettőt együtt négyben); az építési szerkezet-tan és -rajzot megnövelt óraszámúval összevonták.²⁷

Az iskola történetének első felében a tanárok java része óraadóként dolgozott. Az első években három teljes állású tanárral működött az intézmény, a további tanerők a helyi iskolák és műszaki testületek személyzetéből verbuválódtak: Nemes Ödön a polgári iskola rajztanára, Misz Olivér a római katolikus gimnázium mértan-, Gyulai D. Kálmán a református kollégium vegy-tantanára volt, hogy csak a fontosabbakat említsük.²⁸ A tanárok köre, a tárgyak leosztása dinamikusan változott. 1896-tól a nyelvtan Gyulai D. Kálmán, az ábrázoló mértan a frissen kinevezett gépészmérnök Chilf Lipót,²⁹ a harmadéves leíró géptan maga az igazgató,

27 *Értesítő* 1902. 21.; *Értesítő* 1903. 16.

28 *Értesítő* 1893. 10.

29 A korábban vasútímérnök-gyakornok Chilf Lipótot 1896-ban helyezték át a Budapestre távozó Tordai Imre gépészmérnök helyére. *Értesítő* 1897. 7.

Schwartz Jakab tanította, aki épp ekkoriban magyarosította a nevét *Feketére*.³⁰ Az új tanterv elfogadása után bővült a katedrák száma is: az 1897-től létrehozott rajztanári állásra áthelyezték Szegedről Weber J. Ernőt, a szabadkézi rajzot 1906-ig ő oktatta.³¹ Egyidejűleg – összhangban a tanerők szakosodására irányuló minisztériumi törekvésekkel³² – pályázatot írtak ki egy építész végzettségű tanár felvételére is, a műhelyképzés iparművészeti irányba való elmozdításának kívánatosságát is szem előtt tartva, ám egyelőre sikertelenül. Az anyagtant és az alaktant így továbbra is óraadó, 1897-től Flesch Adolf városi főmérnök tanította, aki harmadéven már a reneszánsz formákkal is megismertette diákjait. A tervezésre átkeresztelt építéstan továbbra is Dósa tárgya maradt, 1897-től tíz órában, a lakóházak mellett kitekintéssel az egyszerűbb vidéki középületek és gazdasági épületek tervezésére is.³³ 1898–1899-ben a betegeskedő Bitai helyett Péterffy Dénes vármegyei mérnök szerkezeti rajzot és a szerkezettant tanított,³⁴ 1899-ben Flesch ábrázoló mértant, Péterffy földmértant és anyagismeretet. Az öt évig az építészeti oktatás szilárd támaszának bizonyuló Dósától, a vármegyei államépítészeti hivatal főnöki tisztségének várományosától 1899-ben búcsúzott a tanintézmény.³⁵

Az óraszám növekedésével létszükségletté vált a teljes állású tanerők számának növelése. Dósa távozásakor végre építész érkezett a tantestületbe, *Láber Vilmos* (1877–1905) személyében. A Temesváron született³⁶ Láber családja vasúti hivatalnok apja révén került Kecskemétre, az itteni főreáliskolát végezte 1894-ben.³⁷ Már ott kitűnt rajz tehetségével,³⁸ érthető tehát, ha őstől a budapesti Műegyetem építésznövendékei között látjuk viszont.³⁹ Oklevelet 1898-ban szerzett, a kecskeméti lapok pedig úgy tudták, hogy Bécsbe, Párizsba készül tanulmány-

útra.⁴⁰ 1899 őszén mindenesetre a kereskedelemügyi miniszter ösztöndíjas tanárjelöltként ideiglenes minőségű tanárrá nevezte ki a marosvásárhelyi ipariskolába.⁴¹ Ebben a tanévben mindhárom építőiparos évfolyamnak szerkezettant s szerkezeti rajzot, harmadéven alaktant tanított, tantárgyainak köre következő évben bővült: a fentiek mellett 1900–1901-ben az építőiparosok először induló negyedik évfolyamának tíz órában az alaktant és kilencben a Dósától örökölt tervezést oktatta.⁴² Az iskola szándékainak megfelelően a faiparosok számára az építőipari tanfolyam óráinak lejártával, tavasszal épületasztalossági alaktant és szerkezettant tanított. A fiatal tanár komoly szerepet vállalt az iskolai közéletben is, a könyvtár őre, az önképzőkör elnöke, az építőiparos diákok felelőse volt.⁴³ Ám a következő tanévben eltűnt a tantestületből, 1901-ben ugyanis az induló győri fa- és fémipari szakiskolába helyezték át.⁴⁴ 1902 tavaszán Győrben véglegesítették,⁴⁵ de pünkösdre azért még visszatért eljegyezni a gazdag marosvásárhelyi kereskedőcsaládból származó Bucher Ilonát.⁴⁶ Utóbbtól talán nem függetlenül a következő tanév elején ismét Erdélyben, a kolozsvári ipariskola tanárai között találjuk.⁴⁷ Azonban az ígéretes fiatal építész pályája derékba tört: 1905. február 5-én hosszas betegség után elhunyt Kolozsváron, ott is temették.⁴⁸ Rövid marosvásárhelyi korszaka (1899–1901) nemcsak azért jelentős, mert a diákok az iskola történetében először tanulhattak építész (és nem mérnök) szakembertől, hanem azért is, mert részt vett a város építészeti életében: 1899–1900 során pályázati tervek készített az állandó színházhoz és az Agrárbankhoz, 1900–1901-ben két nagyobb és több kisebb ház mellett műipari tárgyakat is tervezett.⁴⁹

Láber rosszkor távozott: 1900-tól már a negyedik évfolyam is működött az építőiparon, 1902-től a módosí-

30 *Értesítő* 1897. 25–48; *Értesítő* 1896. 48.

31 *Értesítő* 1898. 19. 55–60; *Értesítő* 1906. 4. 13.

32 Lásd Vörös Katalin tanulmányát jelen folyóirat számunkban.

33 *Értesítő* 1898. 20. 60.

34 *Értesítő* 1899. 7. 10.

35 *Értesítő* 1900. 11. 5. Vö. ONIGA 2016 (ld. 16. j.) 252.

36 *Építő Ipar-Építő Művészet*, 55. 13–14. sz. (1931. április 1.) 57.

37 *A kecskeméti Magy. Kir. Állami Főreáliskola 1893/4-ik évi értesítője*. Közli HANUSZ István. Kecskemét, nyomtatott Tóth Lászlónál, 1894. 70. Apja, a köztisztviselőben álló Láber Károly ekkor állomásfőnök, a későbbiekben a villanytelep igazgatója a városban. *Kecskemét*, 26. 26. sz. (1898. június 26.) 2; 33. 7. sz. (1905. február 12.) 5.

38 *Kecskeméti Lapok*, 26. 20. sz. (1893. május 14.) 1.

39 *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1895/96-ik tanévre*. Budapest, a Pesti Lloyd Társulat Könyvnyomdája, 1895. 50.

40 *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1898/99-ik tanévre*.

Budapest, a Pesti Lloyd Könyvnyomdája, 1898. 64; *Kecskemét*, 26. 26. sz. (1898. június 26.) 2.

41 *Budapesti Közlöny*, 33. 255. sz. (1899. november 5.) 1.

42 *Értesítő* 1900. 4. 10; *Értesítő* 1901. 9.

43 *Értesítő* 1900. 10; *Értesítő* 1901. 9.

44 *Értesítő* 1902. 17–18; *Magyar Iparoktatás*, 6. 1901–1902. 1. sz. 31; 12. sz. 376.

45 *Budapesti Közlöny*, 36. 55. sz. (1902. március 7.) 1; *Magyar Iparoktatás*, 6. 1901–1902. 13. sz. 414.

46 *Székelly Lapok*, 32. 56. sz. (1902. május 21.) 2; *Budapesti Hírlap*, 22. 140. sz. (1902. május 24.) 7.

47 *Magyar Iparoktatás*, 7. 1902–1903. 5. sz. 159.

48 *Építő Ipar*, 29. 7. sz. (1905. február 12.) 56; *Magyar Iparoktatás*, 9. 1904–1905. 11. sz. 350.

49 *Értesítő* 1900. 5; *Értesítő* 1901. 4. Például a Kossuth-szobor kerítését. *Székelység*, 5. 98. sz. (1902. április 29.) 2.

tott tanterv is növelte az óraszámot. 1900-tól a fémipari tanárok is kénytelenek voltak nagyobb részt vállalni az építőiparosok oktatásából: Chilf Lipót, Kamprad Hermann főként ábrázoló mértant és építési mechanikát adott le a következő években. Ezzel magyarázható, hogy 1901–1902-től nőtt az óraadók száma: a szerkezeti rajzot és szerkezettant első éven Győrfi B. Sándor vasúti mérnök, másodéven Flesch Adolf, harmadéven Péterffy Dénes, a végzősöknek Nemes Gyula vármegyei mérnök tartotta. Anyagtant és alaktant harmadéven Flesch, földmértant a végzősöknek Álgya János vasúti mérnök, út-, híd- és vízépítést pedig, akárcsak előző évben, Péterffy tanította. A negyedév fő tárgyait – a tervezést kilenc, az építési alaktant és rajzot tíz, a költségszámítást két órában – 1901–1902-ben már Nagy Győző mérnök tartotta, aki hamarosan átvette a Lábernek szánt helyet a tantestületben: 1902–1903-ban az építőiparosok osztályfőnöke lett, a másod-harmadéves alaktan és a negyedéves tervezés mellett a faiparosoknak is tanítva a mértant és a faipari rajzot.⁵⁰

A kisnemesi családból érkező⁵¹ branyicskai Nagy Győző Szászvárosban született 1874-ben (3. kép).⁵² Középszkoláit az ottani református kollégiumban végezte,⁵³ mérnöki oklevelet a budapesti Műegyetemen szerzett 1898-ban,⁵⁴ s még azon a nyáron kinevezték a Maros-Torda vármegyei államépítészeti hivatal segédmérnökévé.⁵⁵ A szakiskolában 1900–1901-ben bukkan fel óradíjas tanárnaként: másodéven szerkesztési rajzot tanított heti nyolc órában.⁵⁶ Láber távozásával, 1901–1902-től átvette az építőiparosok kiemelt tantárgyait. Az 1902–1903-as

tanév végén ösztöndíjas tanárjelöltként „az építészet körében való továbbképzés céljából” a fővárosi felső ipariskolába küldték.⁵⁷ Visszatérve 1904-ben ideiglenes tanárrá nevezték ki, 1906-ban véglegesítették.⁵⁸ A hivatali mérnöki pályát ezzel feladta,⁵⁹ élete hátralevő részét az iparoktatás ügyének szentelte. 1904-től a faiparosok felelőse lett, több órájukat ő tartotta, az építőiparon a harmadéves alaktan, a tervezéstan és költségvetéstan oktatása hárult rá, s bár 1905-től ismét a fogyatkozó építőiparosok felelőse, tevékenységének súlypontja áttevődött a másik két szakra.⁶⁰ Karácsonyi Géza szobrászsal, az iskola rajztanárával 1909-ben részt vettek a debreceni Kossuth-szobor tervpályázatán is.⁶¹ 1907-től a kőműves-, kőfaragó és ácsmesteri képzettség vizsgálására Marosvásárhelyen fennálló bizottság tagja lett.⁶² Bár egyre inkább beilleszkedett a helyi társadalom szövetségébe, nemcsak házasságai,⁶³ hanem közéleti tisztiségei révén is,⁶⁴ 1912-ben, elfogadva kinevezését a győri fa- és fémipari ipariskola igazgatói székébe, váratlanul távozott Marosvásárhelyről.⁶⁵ Az „energikus, szókimonddó, hangyaszorgalmú és nagy tudású” mérnök döntése gyümölcsözőnek bizonyult: mintaszerűvé fejlesztette a győri iskolát, 1927–1933 között az ipariskolai hálózat fő intézményének, a fővárosi felső ipariskolának az igazgatója lett, hasznos minisztériumi tisztéseket viselt, tehetségét és szervezőkészségét tehát teljes mértékben a magyar iparügy szolgálatába állíthatta.⁶⁶ Az értesítők egyértelműen jelzik, hogy marosvásárhelyi tartózkodása alatt folyamatosan tervezett magánszemélyeknek, házat, villát, sőt lakberendezést is. Először a historizmus

50 *Értesítő* 1902. 18; *Értesítő* 1903. 4.

51 Családjá címereslevegél Bethlen Gábor fejedelemtől eredeztette, felmenői között szászvárosszéki főkirálybíró, neves ügyvéd és a helyi református kollégium támogatói egyaránt szerepelnek. Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. VIII. Pest, kiadja Ráth Mór, 1861. 78.

52 A Bethlen Gábor Páholy anyakönyvében 1874. december 19-ét jelöli meg (ld. 64. j.), másutt 1875 szerepel.

53 *A szászvárosi Ev. Ref. Kún-Kollégium értesítője az 1892–93-ik tanévről*. Szászváros, Minerva Könyvnyomda-Intézet Részvénytársaság, 1893. 79.

54 *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1898/1899-ik tanévre*. (ld. 40. j.) 68.

55 *Építő Ipar*, 22. 31. sz. (1898. augusztus 3.) 201.

56 *Értesítő* 1901. 10.

57 *Értesítő* 1903. 4. 8, 12–13.

58 *Budapesti Közlöny*, 38. 286. sz. (1904. december 14.) 1; *Értesítő* 1905. 13; *Értesítő* 1906. 14.

59 Maros-Torda vármegyei segédmérnöként 1902-ben szerepel utoljára, ez évben „a szolgálat érdekéből” Csíkba helyezték át, 1903-ban ott segédmérnök, 1904–1905-ben mérnök (bár ekkor aligha tartózkodhatott ott), 1906-tól tűnik el végleg a vármegyei mérnökkarból. Ma-

gyar Ipar, 23. 9. sz. (1902. március 2.) 274; *Építő Ipar*, 28. 25. sz. (1904. június 19.) 190; *Magyarország tisztai cím- és névtára*, 22. 1903. 353; 23. 1904. 186; 24. 1905. 196.

60 *Értesítő* 1905. 18; *Értesítő* 1906. 17 szkk.

61 *Építő Ipar*, 33. 21. sz. (1909. május 23.) 193.

62 *Budapesti Közlöny*, 41. 19. sz. (1906. január 23.) 1.

63 Első felesége hivatali felettése, az iskolában is tanító Dósa László Mária leánya volt, aki 1903-ban, házasságuk első évében elhunyt. Második esküvőjét 1905. június 12-én tartotta Kathonay Gyula helyi vagyonos kereskedő lányával, Olgával. OSZK, *Gyászjelentések; Székely Társadalom*, 1. 5. sz. (1905. június 8.) 2.

64 Tagja volt a polgári fiúiskola gondnokságának, a kereskedő tanonciskola felügyelőbizottságának, Maros-Torda vármegye iparfejlesztő bizottságának, a kereskedelmi és iparkamarának (levelező), az iskola több tanárával együtt a helyi szabadkőműves páholynek. SEBESTYÉN Mihály: Marosvásárhely keletén (A Bethlen Gábor Szabadkőműves Páholy Anyakönyve). In: *Marosvásárhely történetéből* 3. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor–SIMON Zsolt. Marosvásárhely, Mentor, 2013. 120.

65 *Magyar Iparoktatás*, 16. 1912–1913. 17. sz. 541–542.

66 *Közgazdasági Értesítő*, 22. 14. sz. (1927. április 7.) 1; *Vegy Ipar*, 28. 4–5. sz. (1929. március 15.) 3.

szellemében, amint azt Dudutz Antal (1905)⁶⁷ és Péterfi Gyuláné (1905) háza, vagy Zaka László főtéri épületének neobarokk homlokzata (1911) tanúsítja. De a népművészet iránt nem közömbös⁶⁸ tanár maradandót alkotott a századforduló építészetének magyaros, geometrizáló és a Fialatok törekvéseihez igazodó válfajaiban is, ezt a református kollégium melléképületei (1908–1911),⁶⁹ a Székely Kioszk (1910) és Hary Géza háza (1911) szemlélteti.⁷⁰ Tanárként tervezte a közműhelyek hullámvonalas oromzattal és téglaszalagokkal ékes épületét (1907–1909), felügyelve a Barabás Domokos által végzett kivitelezést (1909–1911).⁷¹ Lakberendezést is tervezett, nyilván nem függetlenül a fa- és fémiparos diákok oktatásától, de idős korában is szívesen tervezett enteriőröket.⁷² Oniga Erika kutatásaiból tudjuk, hogy ő tervezte a kollégium kerítését és dísztermének csillárjait, ezeket a szakiskola tanulói kiviteleztek. Megállapítható tehát, hogy a fiatal ipariskolai tanár építészként és iparművészként is jelentőset alkotott Marosvásárhelyen, kézjegyet máig hatóan ott hagyta a városképen, helyi hozzájárulása jóval túlmutat oktatási tevékenységén.

1903 őszén még nem sok jel utalt arra, hogy az építőipari tanfolyam napjai meg vannak számlálva: Nagy Győzöt Budapestre küldték építészeti tapasztalatszerzés céljából, tantárgyait frissen kinevezett ösztöndíjas tanár, az 1901-ben diplomázott fiatal mérnök,⁷³ Kertészffy János vette át számos más órával együtt,⁷⁴ s annak rendje és módja szerint be is iratkozott tíz növendék.⁷⁵ De 1904-től többé nem vettek fel építőiparosokat és fokozatosan megszüntették a szakirányt. Az értesítők szűkszavúan annyit árulnak el, hogy ez főhatósági rendeletre történt.⁷⁶ Minden jel arra utal, hogy nem a helyi igényekhez szabott döntés volt – a vidéki építőipari téli tanfolyamok átszervezése, felszámolása kormányzati törekvés ekkoriban, mögötته a szükségesebb tanfolyamok indításának óhaja⁷⁷ és az építőiparos osz-

3. Nagy Győző ipariskolai tanár, 1910. Maros Megyei Múzeum, Történelmi Osztály, Fotótár, Iksz. 3627/6

tályok elnéptelenedése⁷⁸ húzódhatott meg. Hogy utóbbi érv Marosvásárhelyen nem feltétlenül állta meg a helyét, azt bizonyítja az évfolyamok létszáma, de a ké-

67 Ioan Eugen MAN: *Târgu-Mureș, istorie urbană*, II. *Din anul 1850 până la primul război mondial*. Târgu-Mureș, Editura Nico, 2009. 411, 455.

68 *Magyar Iparművészet*, 34. 1931. 111.

69 ONIGA Erika: A marosvásárhelyi református kollégium Nagy Győző által tervezett melléképületei (1908–1911). In: *Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásai*ából. Szerk. Kovács Zsolt–ORBÁN János. Marosvásárhely, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténelmi Alapítvány, 2014. 173–185.

70 MAN 2009 (ld. 67. j.) 518.

71 *Értesítő* 1907. 5; *Értesítő* 1908. 6; *Értesítő* 1909. 5; *Értesítő* 1910. 6; *Értesítő* 1911. 6. Vö. Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely Városi Levéltára, Városi Tanács iratai [=Tanács iratok], 5827/1909.

72 Erről vall a második világháború idején az új népiesség szellemében

tervezett hajdúszoboszlói tisztviselői üdülőház és berendezése. *Magyar Iparművészet*, 47. 1944. 4. sz. 22–26.

73 *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1902/1903-ik tanévre*. Budapest, a Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1902. 78.

74 *Értesítő* 1904. 4. Kertészffy tárgyai 1904–1905-ben, Nagy Győző visszatérése után is szaporodtak, az építőipari tanfolyam felelőse maradt (*Értesítő* 1905. 18.). 1905-ben aztán áthelyezték a pozsonyi fémipari szakiskolába (*Értesítő* 1906. 10.). Rövid marosvásárhelyi pályafutása alatt ő sem csupán diákjai elméjében hagyott nyomot – villákat is tervezett a kiépülő közeli fürdővárosban, Szovátán (*Értesítő* 1904. 6.).

75 *Értesítő* 1904. 23.

76 *Értesítő* 1905. 4.

77 *Magyar Iparoktatás*, 9. 1904–1905. 9. sz. 269.

78 *Az iparoktatás az 1902–1905. években*. Budapest, kiadja a kereskedelmiügyi m. kir. minister. 1906. 228.

sőbb szervezett építőipari továbbképző népszerűsége is. 1907-től mindenestre már csak Budapesten és Temesváron működött téli építőipari tanfolyam, a további helyszíneken felszámolták ezeket.⁷⁹ Az utolsó években az építőiparosok tárgyait változó felállásban oktatták az iskola tanárai. A Budapestről visszatérő Nagy Győző 1904–1907 között számos építőipari szaktárgyat oktatott, Kertészffy távozásával 1905-től a maradék két évfolyam felelőse lett. Megemlítenéd, hogy óraadóként az 1905-től kinevezett városi mérnök, Radó Sándor építész, a Bernády-kor építészeti fellendülésének kulcsfigurája is részt vállalt az utolsó két nemzedék pallérozásából: 1905–1906-ban harmadéven alaktant, 1906–1907-ben tervezéstant adott le. Álgya kimaradásával 1904–1907 között Kamprad Herman vette át a vasszerkezetant, Weber távozásával utolsó évben Karácsonyi Géza szobrász a mintázást. Az építészeti tárgyak fokozatos eltűnésével egyenes arányban szűkült az óraadók köre, 1907-re már csak Radó és Flesch maradt.⁸⁰ Az utolsó nemzedék 1907-ben hagyta el az iskolát, a marosvásárhelyi építőipari téli tanfolyam tizenöt éves története ezzel egyelőre lezárult.

A felszámolt oktatás pótlására *továbbképző esti tanfolyam* indult építőiparos segédek számára (ahogy ez működött az asztalosok, lakatosok és bádigosok, mázolók, nyomdászok, férfiszabók esetében is). Erre 1907–1908-ban harmincegyen jelentkeztek, órákat Nagy Győző tartott. 1908–1909-ben huszonketten iratkoztak be, következő évben tizenhatan, számtant és rajtot tanultak Chilf Lipóttal és Nagy Győzővel.⁸¹ 1910–1911-ben negyvenegyen, a következő tanévben már ötvenegyen vettek részt, oktatóik pedig kiegészültek Karácsonyi Gézával és óraadóként Maetz Ervin mérnökkel.⁸² Az 1912–1913-ban beírt tizenkilenc diákot Karácsonyi és Péterffy Dénes tanította.⁸³ Az építészeti fejlődésének legszebb korszakát élő városban fokozott volt az igény az építőipari képzésre, a tanfolyam beszüntetése tehát nem bizonyult bölcs döntésnek. Országos szinten sem volt más a helyzet, így határozott igény merült fel a négyéves tanfolyamok visszaállítására; a vidéki iparkamrák, beleértve a marosvásárhelyit, erőteljes lobbitevé-

kenységet fejtettek ki ez ügyben.⁸⁴ Ennek köszönhetően 1913–1914-ben tizenöt diákkal újraindulhatott a négyéves építőipari tanfolyam.⁸⁵ Az első év oktatását egyelőre a rendelkezésre álló tanerő oldotta meg, az építési szerkezetant óraadó tanáraként ismét megjelent Flesch Adolf.⁸⁶ Az 1914. július 25-i évzáró ünnepségen az igazgató serkentő beszédet tartott, és megjutalmazta a kitűnő diákokat. Három nap múlva azonban a Monarchia hadat üzent, a kibontakozó öldöklésben pedig nemcsak a frissen újraindult marosvásárhelyi építőipari tanfolyam, de a teljes birodalmi keret elenyészett, melynek iskola-hálózata oly sokat tett a régió gazdasági és társadalmi modernizációjáért. 1914-ben a tanévkezdés komoly gondokba ütközött, a diákok és tanárok egy része ugyanis bevonult, az építőiparosok előző évfolyama már nem is tanult tovább, újjak sem iratkoztak be, további sorsuk a világháború homályába vész.⁸⁷

Az építőipari tanfolyamon szerzett végbizonyítvány komoly súllyal bírt. Az 1896-os országos szervezet és tanterv pontosan meghatározta, hogy a három évet végzett diákok művezetői képesítést nyertek, ám akik átküzdötték magukat a négyéves képzésen, és ezenfelül négy év gyakorlatot is fel tudtak mutatni, mint *önálló kőműves-, ács- vagy kőfaragómesterek* működhetnek.⁸⁸ A gyakorlatot 1898-ban aztán három évre csökkentették, összhangban a kisebb mestereknek 1891-ben meghatározott időtartammal.⁸⁹ Végbizonyítványuk kőművesmesterré avatta őket, és egyenértékű volt a területi vizsgáló bizottságok előtt szerzett képesítéssel, feljogosítva tulajdonosaikat egyszerű szerkezetű földszintes lakóházak és gazdasági épületek önálló vállalkozására és kivitelezésére.

A 1892–1907 között működő építőipari tanfolyam építészettörténeti jelentőségét csak akkor tudjuk felmérni, ha megpróbáljuk követni diákjainak további pályáját. Az intézményben tizenkét évfolyam végzett: öt a három-, hét pedig a négyéves rendszerben (1900-ban a váltás miatt nem voltak végzősök). Általában tíz-tizenöt diákot vettek fel, köztük számos rendkívüli (tehát az összes órát nem látogató, végbizonyítványra nem jo-

79 *Magyar Iparoktatás*, 14. 1909–1910. 1. sz. 20.

80 *Értesítő* 1905. 17–19; *Értesítő* 1906. 16–17; *Értesítő* 1907. 11–12.

81 *Értesítő* 1908. 25; *Értesítő* 1909. 23–24; *Értesítő* 1910. 31.

82 *Értesítő* 1912. 32–33.

83 *Értesítő* 1913. 32–33.

84 *Magyar Iparoktatás*, 16. 1911–1912. 6. sz. 189; 8. sz. 256.

85 Both József, Farkas Károly, Fekete Sándor, Kertmegi István, Giliga János,

Orbán Lajos, Piczi Károly, Rád Sándor, Tamás Ferenc, Tamás József, Tordai Sándor, Veres József kőművesek, valamint Dezső György, György Ferenc, D. Kiss Lajos ácsok részvételével.

86 *Értesítő* 1914. 3. 14.

87 *Értesítő* 1915.

88 Építőipari téli tanfolyamok szervezete és tanterve, közli: SZTERÉNYI 1897 (ld. 6. j.) 770–784.

89 *Központi Értesítő*, 23. 47. sz. (1898. június 12.) 825.

gosult) tanulót is. Eredményeik nem mindig kimagaslóak, végig erős volt a lemorzsolódás, de a végzettek száma összesítve így is magas. Az 1892–1895 közötti első évfolyamon öt rendes (és négy rendkívüli) diák indult, végül csak hárman szereztek végbizonyítványt: Harkó Ferenc ács, Tőkés Ignác és Veress László kőműves. A kőművescsaládból érkező Tőkés Soós Pál építőmester alkalmazásában állt, ott is folytatta a munkát, Harkó Sófai és Császár vállalkozóknál dolgozott, majd katonának vitték.⁹⁰

Annál érdekesebb Veress László (1873–1916) alakja: a marosvásárhelyi csizmadiacéh egykori jegyzőjének fia színjeles osztályzattal tanult,⁹¹ majd az aradi illetőségű Ursitz Lipótnál munkafelügyelő és rajzoló, a kaszárnyaépítő vállalatnál dolgozik.⁹² 1900. január 3-án saját iparendélyt váltott ki,⁹³ vállalkozóként pedig maga is szívesen alkalmazta az iskola növendékeit.⁹⁴ Az utóbbi évek kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy 1901-ben részt vett Bodolla Ferenc Kossuth utcai háza (itt Láber Vilmos is feltűnik) és Csonka Géza fényképészeti műterme tervezésében és kivitelezésében, utóbbiban már Bustya Lajossal közösen.⁹⁵ Az iskola forrásai 1901 után a Bustya és Veress cégben tudták kőművesmesterként.⁹⁶ Társas viszonyuk pontos mibenléte tisztázásra vár, a befolyásos építőipari szereplővé előlépő Bustya Lajos (1868–1933) vállalkozásának mindenestre fontos alapembere lehetett, számos építkezés forrásaiban szerepelnek név szerint is közösen.⁹⁷ 1903-ban vállalták a csizmadi ipartársulat székházába szánt étterem munkálatait,⁹⁸ 1906-ban rangos középítkezést kiviteleztek, a polgári fiúiskolát.⁹⁹ 1911-ben aztán együtt is vonták őket hatósági eljárás alá kontárkodás vádjával.¹⁰⁰ Terveik nehezen elkülöníthetőek, rendszerint Bustya jelzi őket, a kőművesmesteri iparendélyvel rendelkező Veress pedig felelős szakértőként tűnik fel, de még könnyen

bebizonyosodhat, hogy a sokszor kifejezetten igényes kivitelű, historizáló és szecessziós elemeket elegyítő rajzok egy része Veress László tehetségét és a szakiskolában szerzett tudását dicséri. Később is feltűnik önállóan, 1910-ben Maetz Albert számára épít kisebb házat.¹⁰¹ Nem érte meg az impériumváltást, 1916-ban elhunyt Marosvásárhelyen.¹⁰²

1896-ban csak egyetlen diák, Klósz Bálint érte meg a rendes tanulók sorában a harmadik év végét: a hídvégi román kőművessegéd fia, id. Mónus Ferenc segédje viszonylag jó osztályzattal tanulta végig a három évet, valamire mégsem találjuk a végbizonyítványt szerettek listáján,¹⁰³ ettől függetlenül gyakorló kőművesmester lett, 1911-ben iparendélyt váltott ki, és még az 1930-as években is működött.¹⁰⁴ Megjegyezzük azonban, hogy a beiratkozott négy rendkívüli tanuló, Kuszka Ferenc, ifj. Mónus Ferenc, Barabás Domokos és Veres József személyével a továbbiakban is találkozunk, mindannyian iparigazolványt váltottak ki, önállóan dolgozva a városban. 1897-ben Lénárt Imre és Vojtás Sándor szerzett végbizonyítványt, mindketten a kaszárnyaépítő vállalat segédjeként kerültek az iskolába és kiváló eredménnyel tanultak, előbbi Soós Pálnál folytatta, utóbbiról, egy hasonló nevű munkavezető fiáról, semmit nem tudunk.¹⁰⁵ 1898-ban négyen szereztek végbizonyítványt (ebből egy évismétlő), holott az évfolyam tizenhárom rendes tanulóval indult. A többiek zömmel lemorzsolódtak, azt pedig nem tudjuk, hogy a Zwonovitzban (véltetően Zwönitzben) született, két éven át jelesre vizsgázó Hübel János hová tűnt tovább a Monarchia forgatagában. Az évismétlőként végzett Ambrus János Soós Pál alkalmazta, helyi mestereknél kapott munkát Fejér József, valamint a szászrégeni Bakó Béla is.¹⁰⁶ Azonban Nagy Lajos (szül. 1881), egy helyi szíjgyártó fia, aki előzőleg Soós Pálnál volt öt évig tanonc, az építőipari tanfolyam

90 Az ipariskolában kibocsátott végbizonyítványok jegyzéke 3. Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhelyi fémipari kőzépiskola levéltára 1892–1952, nr. inv. 857, Nro 1. [= Végbizonyítványok]

91 Értésítő 1893. 56; Értésítő 1894. 50; Értésítő 1895. 124.

92 Végbizonyítványok 3; Értésítő 1896. 79.

93 Iparendélyek 1884–1922, 54. Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Magisztrátusi jegyzőkönyvek és nyilvántartások, Nro 449. [= Iparendélyek]

94 Az iparoktatás az 1899–1901. években. Kiadja a kereskedelemügyi miniszter. Budapest, 1901. 279.

95 ONIGA Erika: *Bodolla Ferenc háza*; ONIGA Erika: *Csonka Géza műterme* (www.topographia.ro 2018. 04. 11.)

96 Végbizonyítványok 3.

97 Vállalkozásuk nagyságrendjére utal, hogy sajtóértesülések szerint 1905-ben Veressnél huszonhét kőműves, Bustyánál harminc ács lé-

pett sztrájkba. *Székely Lapok*, 35. 103. sz. (1905. május 6.) 2.

98 *Egyetértés*, 3. 196. sz. (1903. augusztus 29.) 2.

99 Lásd az épület építési emléktábláját.

100 Bustya ugyanis egy egyszerű ácsmesteri iparendély birtokában vállalta fel az építőipari konjunktúrával egyenes arányban növekvő emeletes házakat, melyek kivitelezéséhez hivatalosan már messze nem volt elegendő még a Veres képesítési szintje sem. *Építő Ipar*, 35. 38. sz. (1911. szeptember 17.) 393–394.

101 *Tanácsi iratok* 5381/1910.

102 *Magyarország*, 23. 22. sz. (1916. január 22.) 11.

103 *Értésítő* 1894. 48; *Értésítő* 1895. 122; *Értésítő* 1896. 78.

104 *Iparendélyek* 103.

105 *Értésítő* 1895. 120; *Értésítő* 1896. 77; *Értésítő* 1897. 52; *Végbizonyítványok* 5–6.

106 *Értésítő* 1896. 77; *Értésítő* 1897. 52; *Értésítő* 1898. 64; *Értésítő* 1899. 17; *Végbizonyítványok* 6.

történetében először továbbtanulásra szánta el magát.¹⁰⁷ 1898 őszén a felső építő ipariskola diákjai között találjuk Budapesten.¹⁰⁸ Közepes előmenetellel tanult, 1901-ben diplomázott.¹⁰⁹ Hazatérve Domokos Jenő műipari gyártelepén alkalmazták,¹¹⁰ 1905-ben iparendélyt váltott ki,¹¹¹ ekkoriban Keleti Bélával dolgozott együtt, bár viszonyuk hamar elmérgesedett.¹¹² 1910-ben irodáját a Baross Gábor utca 40. szám alatt népszerűsítette,¹¹³ de meg kell jegyeznünk, hogy egyelőre semmi nem utal a város építészetében játszott komolyabb szerepére.

Az 1898-ban önállósult budapesti építő ipariskola vonzerejének köszönhető, hogy 1899-ben már hárman folytatták Budapesten tanulmányaikat:¹¹⁴ Konderth Vilmos, egy szászrégeni pék, Nemes Ferenc, egy banktisztviselő és Várady Árpád, egy tekintélyes helyi kádár fia, korábban mindhárman kiemelkedő eredményekkel tanultak Marosvásárhelyen.¹¹⁵ 1899–1902 között az építő ipariskolában is jó előmenetelt mutattak fel, Nemes és Várady még állami ösztöndíjban is részesült.¹¹⁶ Nem kell ecsetelnünk, milyen élményeket kínált Budapest a távoli kisvárosból érkező diákok számára: átélhették a rohamléptekkel fejlődő világváros építészeti pezsgését, nap mint nap rácsodálkozhattak új megvalósításaira, sőt, saját iskolájuk építését is követhették a Thököly úton. Az intézmény is hangsúlyt fektetett a gyakorlatiasságra, gyárakat, építőtelepeket látogattak, harmad-

éven tanulmányi kiránduláson vettek részt Kassán, Lőcsén és Késmárkon.¹¹⁷ Mindemellett a magyar építészet olyan kiválóságai tanították őket, mint Sándy Gyula (1868–1953), Foerk Ernő (1868–1934) vagy Schodits Lajos (1872–1941).

Konderth Vilmos az iskola elvégzését követően Gottfried Orendi (1867–1917)¹¹⁸ építésznél dolgozott Segesváron, 1909-ben építőmesteri képesítést szerzett,¹¹⁹ alakja nem lehet érdektelen Szászrégen építésze szempontjából. Nemes Ferenc (1880–1935) munkássága átnyúlik a háború utáni időkre, ekkoriban Radó Sándorral az Apollo-palota és az állami kórház építésén dolgozott.¹²⁰ Várady Árpád (1882–1967) azonban az iskolapadból egyenesen Sándy és Foerk irodájában landolt, s bizonyára nem véletlenül volt erre később is büszke, az évfolyamot jól ismerő tanárai ugyanis egyedül őt részesítették ebben a kegyben.¹²¹ A két építész közös pályafutásának termékeny évei ezek,¹²² a fiatal gyakornok műhelyükben megtapasztalhatta a Monarchia építészetének dinamikáját, nagy léptékű vállalkozásokat láthatott közelről, de előremutató építőművészeti törekvésekkel is szembesült: Sándy, aki másodéven osztályfőnöke is volt, ekkor már a lechneri stílus elemeivel dúsította egyéni historizmusát, melyet a gótika és a felvidéki reneszánsz pártázatok egyaránt meghiűtettek, ehhez járult Foerk téglaszalagokat és vertikális hangsúlyokat kedvelő eszköztára.¹²³

107 A jelenség nem előzmény nélküli az intézményben: 1895-től Hints Gyula műfaragó, 1896-ban Scharer Béla agyagiparos folytatta a fővárosi iparművészeti iskolában, az építőipari tanfolyamon azonban ez volt az első eset.

108 Nem egyedül érkezett: vele iratkozott be a vásárhelyi ipariskolába egy évet járó és jelesre vizsgázó Oroszlán Gábor, aki 1898–1899-ben rekordszámú, 350 hiányzást felhalmozva otthagya a fővárosi tanintézményt. *A budapesti M. Kir. Állami Felső (Építő) Ipariskola értesítője az 1898/99. iskolai évről*. Közli KOLBENHEVER Gyula. Budapest, 1899. 42–43. 71.

109 Nyári gyakorlatait otthon, Püskösti Ferencnél végezte. *A budapesti M. Kir. Állami Felső (Építő) Ipariskola értesítője az 1899/1900. iskolai évről*. Közli KOLBENHEVER Gyula. Budapest, 1900. 72, 107.

110 *A budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1901–1902. iskolai évről*. Közli KOLBENHEVER Gyula. Budapest, 1902. 48.

111 *Iparendélyek* 70.

112 ORBÁN János: *Istoricul casei Hirschmann și începuturile stilului secesion maghiar la Tâgu Mureș. Marisia. Archaeologia–Historia–Patrimoniul*, 1. 2019. 169.

113 *Székelyföldi Képes Naptár az 1910. évre...* Szerk. SZILVESZTER Ferenc. Marosvásárhely, Grün Samuel Könyvnyomdája, 1910. 70.

114 A végbizonyítványt szerző tanulók közül Hideg Lajos Soós Pálnál kapott munkát, Szilágyi Albertet katonának vitték, ezt követően visszairatkozott a tanfolyam IV. évére. *Értesítő* 1899. 16; *Végbizonyítványok* 15.

115 *Értesítő* 1897. 51; *Értesítő* 1898. 64; *Értesítő* 1899. 16; *Végbizonyítványok* 6–7.

116 *Budapesti Értesítő* 1900 (ld. 109. j.) 69–70; *Budapesti Értesítő* 1902 (ld. 110. j.) 42; *A budapesti M. Kir. Állami Felső (Építő) Ipariskola értesítője az 1900/1901. iskolai évről*. Közli KOLBENHEVER Gyula. Budapest, 1901. 34–35.

117 *Budapesti Értesítő* 1902 (ld. 110. j.) 23.

118 Orendi Berlinben és Münchenben tanult. SZABÓ Miklós–SIMON Zsolt–SZÓGI László: *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között*, II. Marosvásárhely, Mentor, 2014. 141.

119 Kiss Lajos–V. SZINNYAI Katalin: *A magyar építőmesterek és Budapest építészeti öröksége*. Budapest, Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. 1997. 130.

120 Már 1907-ben építési irodát nyitott. 1913-ban újabb iparendélyt váltott ki, és a szakiskolában végzett Aszalos Miklós áccsal céget jegyeztek be, melyet 1914-ben töröltek. *Székely Lapok*, 37. 172. sz. (1907. július 30.) 3. *Iparendélyek* 79, 121; *Központi Értesítő*, 38. 72. sz. (1913. szeptember 7.) 215; 39. 38. sz. (1914. május 10.) 1008; *Marosvidék*, 3. 193. (1935. augusztus 24.) 3.

121 *A budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1902/1903. iskolai évről*. Közli KOLBENHEVER Gyula. Budapest, 1903. 44–45. *Székely Iparos*, 2. 12. sz. (1907. március 24.) 4.

122 Ekkor vezették az általuk tervezett zágrábi posta és távírda székházának és a kassai javítóintézet műhelyeinek munkálatait, minisztériumi megbízásból vezették, építették a békési kósárfonó iskolát, részt vettek az Örökimádás-templom előmunkálataiban, díjnyertes lett a szegedi fogadalmi templom, a breznóbányai evangélikus torony, a kanizsai gimnázium, a pozsonyi takarékpénztár, a trieszti zsinagóga terve, tervezték és építették a daruvári kastélyt.

123 Bodó Péter: Sándy Gyula (1868–1953). A pártázatok mestere. In: *Építőművészet Ybl és Lechner korában*. Szerk. ROZSNYAI József. Budapest, Terc, 2015. 270.

A látottakat Várady szorgalmasan gyakorlatba is ültette, egyik első marosvásárhelyi munkáján, a Marthy-házon (1906) nehéz nem észrevenni mesterei hatását.¹²⁴ De a fővárosban Möller István oldalán a műemlék-felújítás terén is tapasztalatokat szerzett: építésvezetőként a lékai vár lovagterme és kaputornya újjáépítésében hártul rá szerep.¹²⁵ Megfordult Nagy Virgil és Kommer József irodájában is,¹²⁶ ők ekkoriban nyerték meg a szebeni ortodox templom tervpályázatát, majd a nyíregyházi plébániatemplom tervezésén dolgoztak.¹²⁷ 1907-ben szerzett építőmesteri képesítést Budapesten, iparendélyt pedig már szülővárosában váltott ki.¹²⁸ A helyi konjunktúra hamarosan az egyik legsikeresebb építőmesterré emelte, számtalan lakóház kivitelezése köthető a nevéhez, de jól jövedelmező középítkezéseket is megszerzett. Kiterjedt munkássága legvázlatosabb kritikai számbavételére sincs itt tér, a körvonalazódó adathalmaz mindenestre azt szemlélteti, hogy kora építészetének magyaros, geometrizáló és a fiatalok törekvései által ihletett irányzataiban egyaránt otthonosan mozgott. Építőmesteri szakértelmének köszönhető, hogy Toroczkaí Wigand Ede több marosvásárhelyi műve kivitelezett formájában is hasonlatos ahhoz, amit a kiváló építőművész a tervezőasztalon megálmodott. Pályája aligha képzelhető el a helyi ipariskola nélkül, esete kiválóan szemlélteti, hogy egy tehetséges helyi tanonc számára mit jelentett az építőipari tanfolyam és az ipariskolai hálózatban való továbbtanulás lehetősége.

1901-ben hagyta el az iskolát az első négyéves évfolyam. Jellemző az ambíciókra, hogy több korábbi végzős visszairatkozott erre az évre (Ambrus János, Hideg Lajos és Harkó Ferenc). A végzősök helyi vállalkozóknál helyezkedtek el: Ignác Józsefet és a lukafalvi Aszalos Miklóst Soós Pál alkalmazta, utóbbi 1902-től Csiszár Lajos munkavezetője lett. A jelentős szereplővé a háború után váló Bustya Béla testvérbátyja, Bustya Lajos alvállalkozója lett 1902-től a marosludasi telepeshá-

4. Préda Ilona. *Tolnai Világlapja*, 9. 1909. november 21. 47. szám. 2256

zak építésénél, akárcsak Ambrus János. Hintya Gyula, a magyarrégeni görögkatolikus kántor felesre vizsgázó fia szülővárosában, Müller Jánosnál állt munkába, s ki tudja, hogy alakul a szorgalmas román fiú sorsa, ha nem hal meg 1902-ben.¹²⁹ Bár 1898-ban tizenhárman kezdtek, 1902-re egy diák jutott el a végbizonyítványig, a négy éven át jelesre vizsgázó Göllner Adolf.¹³⁰ 1903-ban hatan vizsgáztak sikerrel, bár a létszámot évismétlik is gyarapították – Csernáth István,¹³¹ Pálffy Domokos, Kormány Gyula és a negyedik évre újra beiratkozott Szilágyi Albert Csiszár Lajosnál dolgoztak a továbbiakban, Herbeth István Soós Pálnál, Hann József pedig az ap-

124 SZATHMÁRI Edina: Méretében hallgatag, stílusában harsány: a marosvásárhelyi Marthy-ház. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Új sorozat, XIV. 2019.

125 *Székely Lapok*, 37. 65. sz. (1907. március 19.) 3. 1905–1906-ban biztosan dolgozik Möllernek. A jelek szerint mestere erdélyi működésében is érintett.

126 *Székely Iparos*, 2. 12. sz. (1907. március 24.) 4.

127 *Építő-Ipar*, 24. 17. sz. (1900. április 26.); 19. 15. sz. (1905. április 9.) 131.

128 Építőmesteri képesítést 1907. március 12-én szerzett, iparendélyét március 20-án bocsátották ki. *Székely Lapok*, 37. 65. sz. (1907. március 19.) 3; Kiss–V. SZINNYAI 1997 (ld. 119. j.) 148; *Iparendélyek* 78.

129 *Értesítő* 1899. 63; *Értesítő* 1900. 18; *Értesítő* 1901. 18; *Értesítő* 1902. 29; *Végbizonyítványok* 12.

130 Göllner Mihály szászrégeni tanácsi írnok fia, a későbbiekben Bustya

Lajosnál dolgozott. *Értesítő* 1899. 15; *Értesítő* 1900. 27; *Értesítő* 1901. 17; *Értesítő* 1902. 27; *Végbizonyítványok* 13.

131 Csernáth István (1884–1929), egy azonos nevű helyi csizmadia fia 1884. február 19-én született. Két polgári osztály elvégzése után, 1898–1903 között járt az építőipari tanfolyamra: jó minősítéssel tanult, de negyedéven elégtelent kapott, így évet ismételt. Iparendélyt 1921-ben váltott ki kőműves- és ácsmesterség folytatására. Bizonyára azonos a különféle terveken CSI monogramot használó rajzolóval és a városi főmérnöki hivatalban 1910 után felbukkanó segéddel. *A marosvásárhelyi római katolikus egyház születési anyakönyve 1884–1897*, 6. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Anyakönyvek gyűjteménye, Nr. 878; *A marosvásárhelyi római katolikus egyház halotti anyakönyve 1916–1932*. 246 (az egyházközség levéltárában); *Iparendélyek* 185; *Végbizonyítványok* 15. BARABÁS Kisanna: *Felméri Frigyes háza* (www.topographia.ro, 2018. 09. 27.)

jánál, id. Hann Józsefnél.¹³² 1903–1904-ben tízen végeztek: Csatt Károly, az azonos nevű kőfaragó fia elhunyt, a szászrégeni Fromm Traugott otthonában Ferenczi Bélánál, Hann Sándor az apjánál, Kelemen Sándor és Nagy Sándor Pálffy Domokosnál, Kézel Rezső Veress Lászlónál, Kissel Károly, Kovács József, Szentmártoni Árpád pedig Csiszár Lajosnál kapott munkát.¹³³

A tanév igazán érdekes és tehetséges színfoltja azonban a Besztercéről érkező *Préda Ilona* (szül. 1880) volt, nagylondai Préda Gyula vármegyei irodaigazgató leánya,¹³⁴ az első magyar női építőmesterek egyike (4. kép).¹³⁵ A huszonnégy éves lányt korábban nem találjuk az iskolában, különbözőzeti vizsgával vették fel negyedévre miniszteri engedéllyel, így 1904-ben Marosvásárhelyen szerzett végbizonyítványt.¹³⁶ Előzőleg a besztercei polgári leányiskola négy osztályát végezte, két évig volt tanonc és két éven át a besztercei államépítészeti hivatalnál műszaki díjnokként működött. Beiratkozása előtt, 1903 júniusában a képzettséget vizsgáló marosvásárhelyi bizottság előtt kőművesmesteri vizsgát is tett, a nem éppen mindennapi esemény a sajtó ingerküszöbét is elérte, törekvéseiről és szakismereteiről elismeréssel beszéltek, vállalt munkáiról is tudtak (például az Újradnai templomról).¹³⁷ 1905-ben Abonyban említik egy építési vállalatnál.¹³⁸ Az ambíciós nő 1909. november 5-én sikerrel szerezte meg Budapesten az építőmesteri képesítést is, ekkor már több saját vállalatán volt túl, főleg az erdélyi részekben.¹³⁹ Munkássága feltáratlan, mindenesetre hosszú évtizedeken ívelhet át: 1942-ben még vezette a besztercei kaszinó építési munkálatait.¹⁴⁰

1905-ben Adi József és a székesi Gáspár Sámuel végeztek az építőipari tanfolyamon, 1906-ban Domahidi József és a szászrégeni Schönauer Hugó.¹⁴¹ A legutolsó, 1907-es évfolyam kilenc rendes diákot számlált, a taná-

rok itt már nyilván igyekeztek mindenkit átsegíteni a tanéven: For János, Stepanovits József, Szilágyi István, Tamási Lajos jó osztályzattal, Gyéresi György, Herbeth Károly, Mónus János, Nagy Sándor és Páskuj Demeter elégséggel zárta az évet.¹⁴² Mónus János már 1906-ban iparendélyt váltott kisebb munkákra,¹⁴³ a többieket a szokott módon azonnal felszippantották a lendületben lévő építőipari nagyvállalkozások.¹⁴⁴

A végbizonyítványt szerzők tekintélyes hányada értelemszerűen nem érte be az alkalmazotti státussal, a gyakorlati idő leteltével iparigazolványt váltott ki, és önállóan is igyekezett szerencsét próbálni. Az adatok alapján túlzás nélkül megállapítható, hogy az iskola által nyújtott képesítés a helyi építőiparosság széles rétegeiben ösztönözte a kisvállalkozói mentalitást és gyakorlatot, nemzetiségi és társadalmi hovatartozástól függetlenül elősegítve a tehetséges ifjak integrációját a helyi iparosok közé. Az iskola végbizonyítványt szerzett növendékei közül iparendélyt váltott ki Harkó Ferenc (1902), Pálffy Domokos (1905), Herbeth István (1906), Kelemen Sándor (1906), ifj. Hann József (1907), Szentmártoni Árpád (1907), Mónus János (1906, 1907), Nemes Ferenc (1907), Nagy Sándor (1908, 1912), Ignác József (1908), Kovács József (1909), Szilágyi István (1909), Gáspár Sámuel ács (1909), Aszalos Miklós ács (1909), Herbeth Károly ács (1910), Adi József (1911), Klósz Bálint (1911), Tamási Lajos (1912), Kormány Gyula (1912), Ambrus János (1914).¹⁴⁵ A folyamat az impériumváltást követően is zajlott: az 1920-ban igazolványt szerző Lénárt Imre az 1897-ben, Tőkés Ignác az 1895-ben végzett diákkal lehet azonos; Csernáth István és Gyéresi György 1921-ben szerzett engedélyt, többen pedig újra kiváltották azt.¹⁴⁶ Az 1919-ben feltűnő Giliga János és ifj. Tamás Ferenc kőművest az 1913-ban újraindult tanfolyamon lát-

132 *Végbizonyítványok* 14–15. A munkahelyváltások dinamikáját jelzi, hogy az 1904-es értesítő már Hann Józsefet a szászrégeni vasútépítésnél, Csernáthot Balogh János, Herbethet Bustya Lajos, Pálffit Soós Pál, Szilágyit pedig Tamási Lajos alkalmazottjaként tartotta számon, Kormányt pedig önálló vállalkozóként. *Értesítő* 1904. 28.

133 *Értesítő* 1904. 25; *Értesítő* 1905. 32; *Végbizonyítványok* 17–18.

134 SEBESTYÉN József: A nagylondai Préda család. *Genealógiai Füzetek*, 1. 1903. 9. sz. 98–99.

135 MÉSZÁROS Zsolt: „... haladásunk legújabb tanusítója: az asszony építész.” Magyar női építészek a múlt századelőn. In: *Tárguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásai*ából. Szerk. Kovács Zsolt–ORBÁN János. Marosvásárhely–Kolozsvár, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2013. 194.

136 *Értesítő* 1904. 11.

137 *Székelly Nemzet*, 21. 69. sz. (1903. május 9.) 3; 178. sz. (1903. november 27.) 3; *Székelység*, 6. 142. sz. (1903. június 23.) 2.

138 *Értesítő* 1905. 32.

139 Kiss–V. SZINNYAI 1997 (ld. 119. j.) 140; *Magyar Ipar*, 29. 27. sz. (1908. július 5.) 782–783; *Építő Ipar*, 33. 45. sz. (1909. november 7.) 418.

140 *Magyar Nemzet*, 5. 51. sz. (1942. március 4.) 4.

141 Adi és Schönauer Bustya Lajos, Gáspár és Domahidi Csiszár Lajos vállalatánál folytatta. *Értesítő* 1905. 28; *Értesítő* 1906. 30. 26; *Értesítő* 1907. 24. Schönauer később Várady Árpád művezetője lett.

142 *Értesítő* 1907. 19.

143 *Iparendélyek* 74.

144 For és Stepanovits Csiszár Lajosnál, Gyéresi és Nagy Bustyánál, Szilágyi és Tamási Soós Pálnál, Páskuj Régenben Ferenczi Bélánál, Herbeth Károly pedig Keleti Bélánál kapott munkát. *Értesítő* 1908. 28.

145 *Iparendélyek* 70, 74, 75, 77, 78, 79, 82, 83, 85, 88, 90, 93, 102, 103, 110, 111, 129.

146 *Iparendélyek* 176, 178, 185, 187.

tuk.¹⁴⁷ A felsoroltak számottevő részének működését a városban források támasztják alá. Többségük tevékenysége átnyúlik a két világháború közötti időszakra, sokuk csak a gazdasági világválság következtében hagyott fel az iparúzással. Politikai töréspontoktól függetlenül ez a Monarchiában képzett mestergárda alkotta tehát évtizedekig a helyi építőiparosság derékhadát. Elhúzódó jelenlétük a historizáló és szecessziós formák továbbélését is magyarázza a város és a környék kisebb építkezéseiben.

Az ipariskola jelentékeny modernizációs tényező a dualizmus kori Marosvásárhelyen: egy olyan birodalmi léptékű hálózathoz csatlakoztatta a várost, melyben addig nem látott sebességgel áramlott a szakmai tudás, a műszaki és ipari-iparművészeti innováció. A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a tizenöt éven át működő építőipari tanfolyamnak is jelentős szerep jutott a város építészeti korszerűsödésében. A tanárok felkészültsége, továbbképzése, iskolahálózaton belüli sűrű cserélődése, a fiatal tanerők kihelyezése mind serkentette az intézmény frissességét, melynek ügyes-bajos dolgai révén is fontos szakemberek fordultak meg a városban.¹⁴⁸ A tanári kar nem csak a tanítás által járult hozzá a helyi fejlődéshez: Schwartz Jakab törvényhatósági bizottsági tag és a város tiszteletbeli főmérnöke lett, több ipari egység létrehozása körül tűnt fel szakértőként. Láber Vilmos, Kertészffy János és különösen Nagy Győző élénken részt vettek a város és a környék építészetében. De külön elemzést érdemel a rövid életű agyagipari tanfolyam hatása is a marosvásárhelyi épületplasztika fejlődésére, nemcsak diákjai, hanem a városban dolgozó tanárai, főként Pillich Lajos révén.

Ha a diáknévsort összevetjük a háborút megelőző két évtized helyi mestereivel, nyilvánvaló átfedések mutatkoznak: a végzettek az építőiparos társadalom minden szintjén felbukkannak. Várady Árpád hazatérve az egyik legtöbbet foglalkoztatott építőmester lett, munkái lépten-nyomon visszaköszönnek Marosvásárhely utcáin. Veress Lászlónak szintén jutott teendő a városban és nem utolsósorban Bustya Lajos építőipari vállalkozásában. De ha figyelembe vesszük azt, hogy a Bernády-éra legfontosabb építőmestere, Csizsár Lajos – akinek tehetsége szakmáján túl az építőipari konjunktúra hatékony kiaknázásában is kimagaslónak bizonyult – a budapesti ipariskola téli építőipari tanfolyamán tanult 1892–1896 között,¹⁴⁹ valamint azt, hogy a magyaros stílus helyi terjedésében jelentékeny szerepet játszó Keleti Béla is a fővárosi ipartanoda építészeti szakosztályát látogatta 1884–1887 között,¹⁵⁰ kijelenthető, hogy a 20. század elején meghatározó marosvásárhelyi építőmesterek szinte mindegyikét a Monarchia iparoktatási rendszere formálta. S bár művészettörténeti szinten kevésbé megfogható, nem feledkezhetünk meg az építőipari tanfolyamon megfordult kisebb mesterek szerepéről sem, akik szakképzett munkaerőt biztosítottak az építőipari nagyvállalkozások számára, de sokan önálló mesterként is ott hagyták kézjegyüket a városképen. Marosvásárhely historizáló és szecessziós építésze a munkatelepeken valójában forgolódo mesterek e népes seregének hozzáértése, a szakiskola által évekig csiszolt formaérzéke nélkül aligha érte volna el azt a kiviteli színvonalat, mely helyet biztosít számára a magyar építésztörténet lapjain.

147 *Iparengedélyek* 164, 171.

148 Foerk Ernő és Faragó Ödön 1901-ben a műhelyoktatás iparművészeti fejlődését vizsgálta. *Értesítő* 1901. 6.

149 A fővárosba nem érkezett egyedül: ebben az évben iratkozott be

Lobenschuss Károly, Ágost marosvásárhelyi építőmester előzőleg Bécsben is megjárta fia. *Értesítő a budapesti Állami Ipariskola 1892–1893 tizennegyedik tanévről*. Szerk. HEGEDŰS Károly. Budapest, 1893. 120–123.

150 ORBÁN 2019 (ld. 112. j.) 177–189.

A marosvásárhelyi fa- és fémipari szakiskola értesítői

Értesítő 1893

Értesítő a marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok működéséről az 1892–93-ik tanévben. I. szám. Szerk. SCHWARTZ Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Adi Árpád, 1893.

Értesítő 1894

Értesítő a marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok működéséről az 1893–94-ik tanévben. II. szám. Szerk. SCHWARTZ Jakab. Marosvásárhely, ny[omtatta] Imreh Sándor az ev. ref. kollégium bet[űivel], 1894.

Értesítő 1895

Értesítő a marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyam működéséről az 1894–95. tanévben. III. szám. Szerk. SCHWARTZ Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Adi Árpád, 1895.

Értesítő 1896

Értesítő a marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok 1895–96. tanévi működéséről. IV. szám. Összeállította: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Adi Árpád, 1896.

Értesítő 1897

Értesítő a marosvásárhelyi Magyar Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok 1896–97. tanévi működéséről. V. szám. Összeállította: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, ny[omtatta] Sztupjár István az ev. ref. coll[egium] betűivel, 1897.

Értesítő 1898

Értesítő a marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő-ipari tanfolyam 1897–98. tanévi működéséről. VI. szám. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Grün Vilmos, 1898.

Értesítő 1899

Értesítő a marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő-ipari tanfolyam 1898–99. tanévi működéséről. VII. szám. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Grün Vilmos, 1899.

Értesítő 1900

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő-ipari tanfolyam értesítője az 1899–900-iki nyolczadik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, ny[omatott] az ev. ref. coll[egium] betűivel, 1900.

Értesítő 1901

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő-ipari tanfolyam értesítője az 1900–901-iki kilencedik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatott Adi Árpád könyvnyomdájában, 1901.

Értesítő 1902

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1901–902-iki tizedik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Grün Vilmos, 1902.

Értesítő 1903

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1902–903-iki tizenegyedik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, ev. ref. kollégiumi nyomda (Benkő László) nyomása, 1903.

Értesítő 1904

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1903–904-iki tizenkettedik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatott Adi Árpád könyvnyomdájában, 1904.

Értesítő 1905

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1904–905-iki tizenharmadik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, Grün Sámuel könyvnyomdája, 1905.

Értesítő 1906

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1905–906-iki tizennegyedik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, Benkő László ev. ref. kollégiumi könyvnyomdája, 1906.

Értesítő 1907

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1906–1907-iki tizenötödik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatott Adi Árpád könyvnyomdájában, 1907.

Értesítő 1908

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1907–1908-iki tizenhatodik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, Grün Sámuel könyvnyomdája, 1908.

Értesítő 1909

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1908–1909-iki tizenhetedik iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Benkő László kollegiumi nyomdája, 1909.

Értesítő 1910

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1909–1910-iki tizennyolcadik iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Grün S. könyvnyomdája, 1910.

Értesítő 1911

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1910–1911-iki tizennyolcadik [sic!] iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, nyomtatott Adi Árpád könyvnyomdájában, 1911.

Értesítő 1912

A maros-vásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1911–12-iki tizenkilencedik [sic!] iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Grün S. könyvnyomdája, 1912.

Értesítő 1913

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1912–13-iki huszonegyedik iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Grün Sámuel könyvnyomdája, 1913.

Értesítő 1914

A maros-vásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1913–14-iki huszonkettedik iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Nagy Samu, é. n. [1914]

Értesítő 1915

A maros-vásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1914–15-iki huszonharmadik iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Benkő László kollegiumi könyvnyomdája, é. n. [1915]

Értesítő 1916

A maros-vásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1915–16-iki huszonnegyedik iskolai évről. Közli: CHILF Lipót. Marosvásárhely, Benkő László kollegiumi könyvnyomdája, é. n. [1916]

Az Arts and Craftstól a Bauhausig: új szempontok a századfordulós nemzeti iparoktatási mozgalmak értékeléséhez

A tanulmány a 19. század közepén induló iparművészeti mozgalmak szemléletének, gondolkodásmódjának mintegy százéves jelenlétét, átalakulását mutatja be az erdélyi ipari szakoktatás műhelyein keresztül. A 19. század végi Magyarországon elsősorban William Morris és Walter Crane alkotásain keresztül elterjedt újító művészeti szemlélet az esztétika és technológia viszonyát igen eltérően megközelítő alkotói műhelyekben mutatható ki. Megjelent ugyanúgy a brit Arts and Crafts mozgalom alkotásaiban, mint a 19. század végi magyarországi iparművészeti és ipari szakoktatási intézmények tanterveiben, vagy az első világháború után szárba szökkenő olyan művészeti reformmozgalmak módszertanában is, melyek legismertebb példája a Bauhaus.

A tanulmány a magyarországi ipari szakoktatás hatásait vizsgálja, annak egészével kapcsolatban kíván új értelmezési szempontokat megfogalmazni. A felsorolt példák egy kivételtől eltekintve az erdélyi iskolarendszerrel kapcsolatosak. Ennek oka, hogy a magyarországihoz képest az erdélyi vármegyékben jóval intenzívebb állami iparoktatási modernizáció valósult meg, így ez a területi lehatárolás a 19. század végi, 20. század eleji iparoktatás, iparművészet és építészet összefüggéseinek komplexebb vizsgálatára ad lehetőséget. Erdélybe két irányból érkeztek meg az új európai áramlatok, a helyi közösségek megrendeléseit állami iskolákban képzett iparosok teljesítették. A főként Budapestre koncentrált reprezentatív állami építészeti megbízások elkerülték a régiót, a nemzeti gyűjtemények létrehozásának sodrában pedig Erdély elsősorban népi tárgyi kultúrájának emlékeivel vált érdekessé a fővárosi múzeumok szakemberei számára. A községi városi megrendelések a századfordulós iparművészeti mozgalmak szellemiségében született lát-

ványos, reprezentatív alkotásokat hoztak létre, a helyi közösségek erejét, gazdagságát és a modernség iránti nyitottságát jelezték. A jórészt Budapesten működő építészeti alkotásai közé tartozik a marosvásárhelyi kultúrpalota Gesamtkunstwerk épülete, a gyergyóditrói Jézus Szent Szíve-templom belső díszítése, vagy a vernakuláris építészeti hagyományt modernizáló sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum. A nagyszabású megrendelések tervezőinek és kivitelezőinek képzése, az oktatásuk során felhasznált minták, a tanárok képzettsége és szemlélete, a műhelyek szervezése a korszak modern európai gyakorlatát követte. Ennek átadásában a magyar államnak alapvető szerep jutott: az 1890-es években egységes rendszerbe szervezték és modern eszközökkel szerelték fel az iskolákat, amelyek között találunk helyi kezdeményezésre létrejöttöket és állami alapításúakat egyaránt. A rendkívül gyors modernizálás új építészeti és vizuális minőséget hozott létre Erdélyben: az 1870-es évek még élő céhes hagyományait egy emberöltő alatt a legújabb anyagok, technológiák és minták széles körű használatára váltotta fel. A radikális modernizálódást Marosvásárhely esete illusztrálja: míg az 1890-es években a Kiss István tervei szerint felépült Székelyföldi Iparmúzeum kivitelezéséhez a helyi iparosság jóformán csak kőműveseivel tudott hozzájárulni, addig az 1910-es évek testületi, városi és magánmegrendelésre tervezett épületeinek sora példázza a helyi tervezők és iparosok munkáját. Az építészet és iparművészet napszamosainak oktatása mellett az egyéniséget kibontakoztató tervezés, a szociális szempontok érvényesülése, a közvetlen tanár-diák viszony, a közös munkát a középpontba állító működés elvei egyaránt kimutathatók ezekben az egymástól látószólag eltérő szemléletű iskolai alkotói műhelyekben.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Innovációs és Technológiai Minisztérium UNKP-19-4-KRE-5 kódszámú Új Nemzeti

Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

Emigráció, oktatásmódszertan

Az első londoni világiállítás megnyitásának napján, 1851. május 1-jén Ruskin szobájában fő műve, a *Velence kövei* második kötete bevezetőjén dolgozott. A mű alapgondolata szerint a művészet az emberi társadalom állapotának tükörképe, ezért közvetlen összefüggés van a kapitalista ipari társadalom és az alacsony művészeti minőségű ipari termelés között. Az 1840-es évek elsősorban ipari fókuszú termelési logikájának kritikája ekkor fogalmazódott meg elsőként, és egyben itt találjuk a gyökerét a magyar *ipari* és *iparművészeti* iskolák és múzeumok oktatásmódszertanának és gyűjteményezési alapelveinek.

A 19. század két középső évtizede az alapvető reformok ideje az európai társadalomban és gazdaságban, ezek az egymást esetenként kiegészítő, esetenként egymás ellen ható folyamatok során kiforrott elképzelések határozták meg a magyar iparoktatási rendszert az 1890-es években. Gottfried Semper, majd később John Ruskin az építészet kapcsán a 19. századi tudományos világképnek megfelelően, tényszerűségekre építve kínálták fel a világ megértésének képletét, kitüntetett helyet adva a művészeteknek ebben a világmagyarázatban. Az innovációkon alapuló fejlődés és a hagyományok továbbvitelének feszültsége e két gondolkodó munkásságát alapvetően határozta meg. Ez a kettősség az oktatási reformok egymást követő sorozatának központi problémája maradt a South Kensington Múzeum megalapításától a Bauhaus koráig.

Az ipari-iparművészeti oktatási rendszer és gyűjtemények kialakításához szakemberek és reformer ideák szakadatlan vándorlása kellett. Az angol iparoktatás és iparművészet megújítása mögött jelentős német impulzusok mutathatók ki, amelyek az 1830–1840-es évek Anglijában a német kultúra iránti általános társadalmi érdeklődésnek és a német ipari szakoktatás módszertanának és szervezettségének egyaránt köszönhetőek. A már említett két teoretikus mellett Viktória királynő férjének, a szász-coburg-gothai Albert herceg neveltetése, szemlélete a társadalom legfelső rétegének nyitottságát is jelezte. Ez elsősorban az 1851-es világiállítás és az arra épülő South Kensington Múzeum részeként a Tudományos és Művészeti Osztály által fenntartott

iskola működésében nyilvánult meg.¹ Az angol reformmozgalmakban kimutatható német hatásnak textuális vonzata is volt: az *iparművészet*, *alkalmazott művészet*, *rajzművészet*, valamint a *művészet és ipar* német fogalmi mátrixa erősebbnek bizonyult a *belsőépítészet* és a *díszítés* kifejezésekre építő angol nyelvű elméleti diskurzusnál.² A német hatás tetten érhető a Rundbogenstil funkcionalista szemléletének meghonosodásában a South Kensington Múzeum építése során, vagy éppen az Albertopolisnak nevezett kulturális negyed koncepciójában és az ahhoz készült első tervekben. Ezeket Albert herceg rendelte meg az akkor még éppen Londonban tartózkodó Gottfried Sempertől 1855 első félévében.³

A gazdasági átrendeződés mellett az 1840–1850-es évek a politikai forradalmak időszaka volt, a társadalmi változások rendre az oktatás módszertanának, tartalmának gyors átalakulásával jártak. Az 1848-as év európai forradalmaiban ott találjuk a későbbi építészeti-iparművészeti reformok legfontosabb teoretikusait is a politikai mozgalmak képviselői mellett. A sors úgy hozta, hogy többük élete összefonódott. Gottfried Semper a német polgári forradalom barikádjain küzdött Drezdában az ideálisnak tartott új polgári világért, ennek bukását követően politikai menekülteként Londonba került. 1849-ben az éppen Londonba érkező Karl Marx vetette papírra gondolatait, amelyben az 1840-es évek angol ipari átalakulását sorsfordítónak tartotta a kapitalista polgári társadalom kialakulásában. Gottfried Semper londoni száműzetésének 1850-es kezdetekor a brit birodalom az egy évvel később megnyíló londoni világiállítás – Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations – szervezésének lázában égett, amelynek már korabeli elnevezése is egy totális reform lehetőségére utalt. Semper az épülő világiállításon vállalt munkálatok után egy évvel, 1852-ben jelentette meg a *Wissenschaft, Industrie und Kunst: Vorschläge zur Anregung nationalen Kunstgefühles bei dem Schlusse der Londoner Industrie-Ausstellung* című művét, amelyben a német olvasóközönség számára a nagyközönség ízlése megreformálásának szükségessége, a jó tervezés példáit felsorakoztató kiállítások, a gyakorlati műhelyoktatás és egy ipari/iparművészet profilú múzeum létrehozásának fontosságát hangsúlyozta. A német építész több alkalommal is megvitatta elképzeléseit anyanyelvén azzal az

1 Julius BRYANT: „Albertopolis”: a Victoria and Albert Museum német gyökerei. In: *Művészet mindenkinek. A Victoria and Albert Museum. Kiállítási katalógus*. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2012. 26–43. és Susan OWENS: „A nemzet egyenes vonalakat kíván”. South Kensington és a művészeti oktatási reform. In: *Művészet*

mindenkinek 2012. 61–67.

2 BRYANT 2012 (ld. 1. j.) 29, 37.

3 Christopher MARSDEN: „Une espèce de monument socialiste moderne” – „Afféle modern szocialisztikus emlékmű”: a South Kensington Museum építésze. In: *Művészet mindenkinek* 2012 (ld. 1. j.) 71.

Albert herceggel, akinek múzeumi-oktatási víziójában a vilákiállítás megszervezésén túl a társadalom minden rétegét megszólító, oktató jellegű és vitára indító múzeumi gyűjtemény képe lebegett.

A német mellett a francia művészeti oktatás is érzékelhető nyomokat hagyott az angol reformmozgalmakon, jórészt az európai nagypolitika eseményeinek hatására. Az 1870–1871-es francia–porosz háború számos francia művészt kényszerített hazája elhagyására, köztük volt a rajzoló Alphonse Legros és a szobrász Jules Dalou, akik rézkarolás és mintázás tanítására kaptak megbízást 1875-ben a South Kensington Múzeumban. Tevékenységük jól beleillik az akkor éppen a művészeti szempontokat előtérbe helyező South Kensington-i oktatás át- és újjászervezéseinek folyamatába. De nem sokkal később a hangsúly ismét eltolódott, mivel 1884-ben immár pont a művészi szempontok túlsúlya és a tárgyalakotás technikai, anyagismereti szempontjainak hiánya miatt érte kritika az ott folyó képzést. A tervezői készségek és a művészi oktatás elhatárolására a magyar iparoktatási gyakorlatból is ismerünk példát. A cseh származású Knop Vencel, a zalatnai kőfaragó iskola mintázásért felelős tanára a kőfaragás oktatása kapcsán az ipari szakoktatási intézmények képzésének határát éppen a mintázással elsajátítható ornamentika és a művészi szemlélet között húzta meg: „az egyszerű ornament vonja meg a határt a kőfaragás és a szobrászat között; itt mint testvérek találkozunk”.⁴ Az először a viktoriánus Angliában megfogalmazott elv szerint az ipari/iparművészeti oktatás során a technikai és anyagismereti tárgyakat, valamint a mintázási készségeket az ipari termelés szempontjait figyelembe véve kellett fejleszteni. A tervezői szempontokat és a művészi kvalitást nélkülöző korabeli tárgyalakotó attitűd háttérében John Ruskin, a korszak másik jelentős angol művészeti írója a tervező és kivitelező szerepének és tudásának kettéválásában látta. A tervezői és művészeti szemlélet közötti határvonal újragondolásában és a köztük lévő viszony rendezésében Walter Crane igazgatói tevékenysége mutatott újat a 19. század utolsó éveiben a South Kensington Múzeumban. Crane határozottan elutasította a képző- és iparművészetek közötti különbségtételt, tevékenységét a technikai és anyagismereti alapokon álló tárgyalakotó ismeretek és a művészi szemlélet átadása közötti egyensúly kialakítása határozta meg⁵ (1. kép). A középkori kézmű-

1. **Walter Crane:** Üvegablakterv – *Sphaera imaginationis*. London, 1899. Papír, színesen festett, tus, 18 × 10,7 cm. Iparművészeti Múzeum, Adattár, Műlapgyűjtemény. MLT 438. Fotó: Soltészné Haranghy Ágnes

vesség adaptálásából kiindulva a művészi és tervezői szemlélet egyensúlya a tárgyalakotó oktatásban a szigetország intézményeinek sajátja maradt a 20. század első évtizedeiben is. Ezzel szemben a kontinens német dominanciájú iparoktatására általában a technikai és anyagismereti szempontokat érvényesítő tárgyalakotó készségek erősítése és a művészi szempontok mellőzése volt jellemző. A Bauhaus megjelenése éppen ezzel, a kézműves technikák, az alkotói kreativitás és az ipari sorozatgyártás összeegyeztetésével nyitott új fejezetet az ipari tárgyalakotás folyamatában

4 SZÉKELY Miklós: Az egykori Zalatnai Kőfaragó és Kőcsiszoló Ipariskola gipszgyűjteménye. *Ars Hungarica*, 42. 2016. 174.

5 OWENS 2012 (ld. 1. j.) 67. (Crane 1898–1899 között látta el a Royal

College of Art, tehát a múzeumon belül az iparművészeti képzés céljából 1896-ban megalapított és ezekben az években számos új technika oktatását programjába illesztő iskola vezetését.)

2. A marosvásárhelyi Royal kávéház teraszrácsa, Barát Mór rajztanár tervei alapján, Kákonyi József főművezető és a negyedéves növendékek kivitelezésében, 1915. Maros Megyei Múzeum, Fotótár. 3624/30

a kontinensen. Lydia Driesch-Foucar 1919–1920 fordulóján kezdte el látogatni a Bauhaus kerámiaműhelyét, addigra azonban már alaposan megismerte a német képzési intézményrendszert. A düsseldorfi Iparművészeti Iskola (Kunstgewerbeschule) mellett elvégzett egy kerámia szakiskolát, majd a müncheni Iparművészeti Iskolán keresztül a selbi Hutschenreuther kerámiagyár műhelyében dolgozott szabadúszóként. Ezekre és a Bauhausban töltött évekre visszaemlékezve így foglalta össze a korszak képzésének problémáját: „Akkoriban az volt a legnagyobb probléma, hogy a műszaki iskolák kevésbé értékelték a jó művészi tervezést, míg az iparművészeti iskolákban a technikai és kézműves készségek átadását teljesen figyelmen kívül hagyták.”⁶ Ezt erősítik meg a híres előkészítő kurzus ötletgazdájának és legendás tanárának, Johannes Ittennek a visszaemlékezései is, aki a Bauhaus kezdeti éveit a művészeti/tervezői és technikai/ipari szempontok rendszeres és alapos oktatásának első időszakaként jellemezi. Az ittteni *Vorkurs* módszertanának hatása messze túlmutatott a Bauhaus pedagógiai keretein, évtizedekig nemzetközileg meghatározó módszertanná vált, amelynek célja a kreatív (alkotó) egyén kibontakoztatása volt.⁷

- 6 Lydia DRIESCH-FOUCAR: Memories of the Beginnings of the Dornburg Pottery Workshop of the State Bauhaus in Weimar. In: Magdalena DROSTE–Boris FRIEDEWALD (szerk.): *Our Bauhaus. Memories of Bauhaus People*. Munich–London–New York, Prestel, 2019. 89.
- 7 Johannes ITTEN: How the Tremendous Influence of the Bauhaus Began. In: *Our Bauhaus* 2019 (ld. 6. j.) 156.
- 8 Vörös Katalin: Modernizáció és nacionalizmus keresztmetszetében.

Német nyelvterületen és onnan átvéve Magyarországon az ipari tanulók tervezési készségeinek, kreativitásuknak fejlesztése az ipari szakképzés középfokát képviselő ipari szakiskolák alapvető jellemzőjévé vált az 1890-es évekre. A magyarországi oktatás feladata a képesítése révén önálló munkavégzésre alkalmas iparos réteg létrehozása volt, ami Ruskinnak a középkori kézművességet középpontba állító szemléletében gyökerezett. Ruskin romantikus középkortiszteletén alapulnak a modern kézművességről vallott nézetei, amelyek azonban alapvető ellentmondásban álltak a historizmus korának gépesítési, sorozatgyártási ipari modelljeivel. A társadalom általános műveltségi szintjének emelésével, a tömegek ízlésének nevelésével kapcsolatos nézetei ugyancsak a középkori iparosok ideáljával függött össze. A szakmáját magas fokon űző, egyéni kreativitását és ötleteit munkájában szabadon megvalósító iparos a szakiskolai bizonyítványa révén önálló munkavégzése biztosított volt.⁸ Azzal egy időben, hogy Ruskin a társadalom hagyományos szövetének felbomlását észlelte, úgy jelent meg a tömegtársadalom, a tömegigények és a tömeggyártás jelenségének kritikája egy másik londoni német emigráns észlelésében is. Gottfried Semper kevésbé az iparos, mint a létrejövő tárgy kapcsán fogalmazott meg észrevételeket: az ipari gyártás és az anyagkísérletek eredményeként a formák – legyenek azok ornamentelek vagy a tárgyra jellemző sajátos alaki megoldások – immár minden anyagból előállíthatók, megszűnt a funkcióból és anyagból kiinduló formálás évezredes kötöttsége. A kézműveshez képest tökéletes, precíz ipari – gépi – formálás Semper számára ugyancsak a hagyományos rend felbomlását jelezte. A historizmus korának gyermekeként ő is történelmi tapasztalatokhoz nyúlt megoldásért, az ősmotívumokhoz való visszafordulást propagálva. A funkcióval nem igazolható, a tárgytól *idegen*, túlbujánzó formák elleni fellépés egyik hatásaként már az 1873-as bécsi világkiállításon megjelent az eredeti, romlatlan, ősi kultúrák művésze iránti érdeklődés alapvető hatást gyakorolt az ipari formatervezésre az 1920–1930-as évekig.⁹

Hagyomány és újítás feszültsége végigvonul az ipari szakképzésen, a kérdés rétegzettsége legalább annyira komplex, mint Ruskin és Semper problémafelvetései és

- Nemzetépítési törekvések a dualizmus kori középfokú iparkutatás vonatkozásában. In: Csibi Norbert–Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés: haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs, Kronosz, 2018. 237–259.
- 9 Fabian REIFFERSCHIEDT: Wege auf der Krise – Gottfried Semper und John Ruskin. In: Tobias HOFFMANN (szerk.): *Von Arts and Crafts zum Bauhaus. Kunst und Design – eine neue Einheit!* Kiállítási katalógus. Köln, Wienand, 2019. 16–25.

megoldási javaslatok, illetve az ezekre született válaszok 1850-től 1930-ig. A hazai ipari szakképzésben a hagyomány újraértelmezése és átadása egyaránt megfigyelhető: a helyspecifikus, a helyi történeti kézműiparra épülő modern szakipart tanító intézmények létrehozásában, a magyar középkori történeti emlékegy formakincsének oktatása, az adott intézmény oktatási profiljához kapcsolódóan a helyi iparos hagyományok továbbörökítésében. Ezzel együtt az újítás áthatotta a teljes ipari szakoktatást: megjelent olyan új iparágak meghonosításában, mint például a kőcsiszolás, a legújabb gépek/technológiák alkalmazásában, a modern eszközöket, anyagokat, technikákat terjesztő kiállítószalonokon, a századfordulós modern stílustendenciák iskolai bevezetésében, a népi mesterségek technológiai megújításában.

A művészi szemlélet hangsúlyosságával, a tervezői készség oktatásban elfoglalt helyével és az anyagokban rejlő újabb lehetőségekkel a 19. század végi magyarországi ipari szakoktatási intézmények műhelyeiben is kísérleteztek. Az ipariskolai műhelymunkában az ornamentek variálásán alapuló, a mintakönyvek világától elszakadó egyéni formai és technikai megoldások váltak döntővé. A budapesti Technológiai Iparmúzeumban működő anyagvizsgáló állomás a kémiai jellegű anyagkísérletek mellett az anyagokkal való kísérletezés azok építészeti, belsőépítészeti, ornamentális és tárgyalkotási alkalmazhatóságát is vizsgálta. A marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum első kiállításán, 1886-ban Engelsmann Henrik budapesti cégének épületbádogos mintagyűjteménye a modern nagyvárosi építészet historizáló formakincsét, épületplasztikai megoldásait a megszokottnál egyszerűbben és olcsóbban előállítható technológiájával ismertette meg az akkor polgári fejlődésnek kezdetén álló város közönségét. A Zalatnán meghonosított kőcsiszolás nemcsak egy teljesen új iparág meghonosításával járt, hanem Magyarországon ipari méretekben először adott lehetőséget az aragonit felhasználására a tárgyalkotásban. Ungváron az agyagipari szakiskola a városban működő Porcelán és Anyagipari Vállalat részeként működött, a gyártási folyamat természetes része volt a felhasznált alapanyagokkal való kísérletezés, tökéletesítés. Az iparfejlesztés tisztán gazdasági érdekei mentén végzett anyagkísérleteivel szemben a két világháború közötti modern iskolákban az anyagok korábban nem gondolt lehetőségeinek kiaknázása a kreativitási gyakorlatok részeként egészen új

3. **Breuer Marcell:** Csővázas szék. 1930. Krómozott, hajlított acélcső, vászon, 86 × 52 × 45 cm. Iparművészeti Múzeum, Bútorgyűjtemény. 74.118.1. Fotó: Áment Gellért

értelmet nyert és az elméleti modellezés kiegészítőjeként jelent meg. Josef Albers, a Bauhaus legendás előkészítő órájának tanára 1929-ben, a gazdasági válság miatt elszegényedő dessauai intézményben az anyagban rejlő lehetőségek átgondolására újságpapírt osztott szét az óráján, amelyből a növendékeknek az anyag sajátosságainak tiszteletben tartásával kellett új formát alkotniuk (2. kép).¹⁰

A korszak tendenciáit jól ismerő Gropius számára is komoly kihívást jelentett a művészeti inspiráció és a középkori műhelymunka ideáját követő kézműves technikák közötti egyensúly megtalálása. A korai Bauhaus-évek kísérletei az 1870–1890-es évek angol

¹⁰ Hannes BECKMANN: Formative Years. In: *Our Bauhaus 2019* (ld. 6. j.) 34; Hin BRENDENIECK: The Preliminary Course and Design. In: *Our*

Bauhaus 2019 (ld. 6. j.) 55–56.

4. **William Morris–Philipp Webb:** Vörös Ház. Bexleyheath, 1859–1860.
A szerző felvétele, 2013

iparos-, iparművészeti képzéséből már ismerősek: a kézművesség szemléletének alkalmazhatósága az ipari tervezésben, a kísérletező anyaghasználat és a közép-kori revivalre emlékeztető, sőt esetenként az Európán kívüli népek művészetéből inspirálódó formaalkotás.¹¹ A kezdeti időszak kézműves hangsúlyát Max Krehan és Gerhard Marcks kerámiaműhelyének munkamódszere határozta meg, amely a hagyományos kézművesség és az egyedi művészi alkotás ötvözete révén hozott létre inkább egyedi, mintsem tömeggyártásra alkalmas tárgyakat. Legros és Dalou szelleme ötven évvel később Weimarban kísértett. Az első évek után a Stijl meghatározó figurája, Theo van Doesburg Weimarba érkezése 1922 februárjától egy időre konstruktivista szemléletének túlsúlyát hozta el, amely együtt járt a képző- és iparművészetek közötti hierarchikus szemlélet újbóli meghonosításával. A horizontális és vertikális vonalak használatára alapuló építészete, radikális festészetellenessége, az egyénivel szemben a közösségit támogató Doesburg jelenléte komoly művészetszemléleti konfliktust szült.¹² A Bauhaust De Stijl iskolává alakítani szándékozó lendület az előkészítő óráiról legendássá vált Johannes Itten távozásához vezetett, akinek a helyére Gropius a holland mester helyett Moholy-Nagy Lászlót vette fel: a többek között

az orosz konstruktivizmus felől érkező magyar tervező központi szerepet szánt az alkotás folyamatában a gépeknek, így szemléletében nagyobb esélyt láthatott Gropius eredeti elképzelésének, a művészet és technológia egységének megvalósítására. Moholy-Nagy Bauhausban töltött öt éve sorsfordító módon befolyásolta annak működését, ottléte egybeesett a Paul Klee és Vaszilij Kandinszkij által kezdeményezett festészeti oktatás bevezetésével, amelyre 1927-ben, az ekkor már sokadszorra megreformált oktatás keretében került sor. A Weimarból Dessauba költöző Bauhausban a művészi versus kézműves szemléletek közötti versengés mellett felülkerekedett a kézműves előállítással szemben az ipari gyártás szemlélete is.¹³ Ez a helyzet már az 1920-as évek közepén a fémművesműhelyben is érzékelhető volt. A gyakorlatok célja kézműves módszerekkel kikísérletezett, de sorozatgyártásra alkalmas tárgyak előállítása volt, amelyek esztétikai és gyakorlati szempontból a kézművesség kvalitásait őrizték, kialakításuk révén pedig a gazdaságos gyártási szempontoknak is tökéletesen megfeleltek.¹⁴ Az 1923-as sorsdöntő Bauhaus-kiállítás után vált nyilvánvalóvá az iskola tanárai és tanulói között az iparral való együttműködés szükségessége a gazdasági hasznot hajtó termelés érdekében. A prototípusok előállítása felé forduló építészeti kurzus matematikai, fizikai szemléletűvé vált, a tanrendben a művészi szempontok háttérbe szorulásával egyidejűleg megjelent a statika és az ábrázolás oktatása¹⁵ (3. kép).

Az ezt megelőző évben felvett Formatervezési Főiskola elnevezés (Hochschule für Gestaltung) az ott folyó viták és folyamatos koncepcióváltások intenzitására utal. A képzőművészettel egyenrangúsított formatervezés immár önálló kreatív diszciplínaként jelent meg. Ebben nem elhanyagolható szerep jutott az intézetet 1928-tól vezető, radikális szocialista nézeteiről ismert Hannes Meyernek is, aki az ipari termelés igényeit kielégítő dizájnerek (formatervezők) képzését jelölte ki az intézmény feladatául. Szemlélete a 19. század végén kontinensszerte meghatározó ipari szakoktatásban formálódott, a bázeli ipariskola építészeti továbbképző tanfolyamának elvégzése után a berlini iparművészeti szakiskola esti tanfolyamán képezte tovább magát.¹⁶

11 Tobias HOFFMANN: Die Bauhausidee – Kunst, Handwerk, Technik, Design. In: HOFFMANN 2019 (ld. 9. j.) 269.

12 Tobias HOFFMANN: Die Bauhausidee – Kunst, Handwerk, Technik, Design. In: HOFFMANN 2019 (ld. 9. j.) 271–272.

13 BECKMANN 2019 (ld. 10. j.) 36.

14 Marianne BRANDT: Letter to the Younger Generation. In: *Our Bauhaus* 2019 (ld. 6. j.) 50.

15 T. LUX FEININGER: The Bauhaus. Evolution of an Idea. In: *Our Bauhaus* 2019 (ld. 6. j.) 105–106.

16 Tobias HOFFMANN: Die Bauhausidee – Kunst, Handwerk, Technik, Design. In: HOFFMANN 2019 (ld. 9. j.) 275–277.

Gesamkunstwerk, építészet

William Morris és Philipp Webb 1860-ban elkészült bexleyheathi Vörös Háza sorsfordító jelentőségű, ikonikus épületté vált, amely hatását valójában évtizedekkel később lehetett igazán érzékelni. A korábbi építészeti gyakorlat a ház berendezését nem tekintette saját feladatának, az építész-textiltervező páros a maga korában még unikálisnak számító együttműködése rövid idő alatt egy nemzedék hozzáállását változtatta meg, egy emberöltővel később pedig már a hivatalos magyar iparoktatási rendszer szervezésének egyik alappillére lett, és az egész Monarchia területén érvényes modellé vált (4. kép). Időben párhuzamos folyamatok zajlottak a német építészetben is, ahol a recepció fontos állomása Hermann Muthesius 1904–1905-ben publikált *Das englische Haus* című háromkötetes könyve. Az 1896 és 1903 között a londoni német nagykövetség műszaki és kulturális attaséjaként dolgozó építész műve az angol reformmozgalmat átható művészeti egységet, a stíluskeresést elutasító funkcionalizmust, az anyaghasználat öszinteségét emelte ki.¹⁷ Az építészet és a belső kialakítás összhangját Charles Rennie Mackintosh skót reformmozgalmában vélte felfedezni, amely nagyobb hangsúlyt fektetett a belsőépítészet művészi megoldásaira (5. kép). Muthesius érvelésében a glasgow-i, és az ebből táplálkozó bécsi iskola adaptálta elsőként valójában az ipari tervezés lehetőségeire és igényeire Morris és Webb évtizedekkel korábbi ideálját: a művészet, iparművészet és építészet egységét.

Az építészet, belsőépítészet és iparművészet egységes szemléletének jelenléte az iskolák szakosodásában is megfigyelhető. A magyarországi ipari szakképző iskolák általában két, esetenként három párhuzamos osztállyal és ezekhez kapcsolódó műhelyekkel működtek. A Webb–Morris-együttműködés kései örököseiként ezen osztályok az építészeti és iparművészeti szemléletet adták át egyazon intézményben. A leggyakoribb, építő-, fa- és fémipari oktatás mellett kő- és agyagipari, kőfaragó és kőcsiszoló iskolát is találunk, olyan, helyi ipari hagyományokra és elérhető nyersanyagokra épülő képzések mellett, mint az elsősorban bútorművességet oktató brassói faipari vagy a gölnicbányai vasipari szakiskola.

Az építészeti szemlélet hangsúlyos szerepet kapott a 19. század közepi angol ipari-iparművészeti szakoktatásban, ezt a szemléletváltást a Vörös Ház felépülte előre jelezte. A 19. század második felében emellett a

5. Kiállításfotó – úri dohányzószoba berendezése az Iparművészeti Társulat 1907. évi tavaszi kiállításán. Toroczkai Wigand Ede tervei alapján Mocsay József asztalosmester készítette. Budapest, 1907. Fekete-fehér archív fotó. Fotópapír, 31 × 25 cm. Iparművészeti Múzeum, Adattár, Fényképgyűjtemény, FLT 5308

technológiai innovációk korábban ismeretlen dinamikája jelentett új kihívást a szakképzésben. A felsőfokú építészképzés újdonságok iránti általános nyitottsága és organikus szemlélete az ipari és iparművészeti iskolák és múzeumok működését alapvetően meghatározta. A Monarchia egészében elsősorban építészeti háttérrel rendelkező építész igazgatók kerültek ezen intézmények élére: a fotóreprodukciós eljárást elsőként egy ipariskola tanrendjébe illesztő Camillo Sitte 1875-től először a salzburgi, majd a bécsi ipari szakiskolát (Staatsgewerbeschule) vezette, a budapesti Iparművészeti Múzeumot megreformáló és dinamizáló Radisics Jenő jogi tanulmányai előtt, 1875-től négy félévig hallgatott építészetet a Magyar Királyi József Nádor Műegyetemen. Múzeumigazgatóként mindkét tudás egyaránt hasznos lehetett számára. Az erdélyi ipari szakoktatásban és a kolozsvári iparművészeti gyűjtésben páratlan múzeum- és iskolaszervezői készségét megmutató Pákei Lajos 1872-től budapesti, bécsi, müncheni egyetemeken és építészirodákban pallérozódott. A zalatnai kőfaragó és kőcsiszoló iskola fellendülése egybeesett az építész végzettségű Gréb Géza igazgatói tevékenységével 1908 után.

Az újítás mind műszaki, mind művészeti szempontból áthatotta az iskolai oktatást. Az újítások követésére

¹⁷ Tobias Hoffmann: Arts and Crafts-Rezeption. In: Hoffmann 2019 (ld. 9. j.) 139.

három alapvető csatorna állt rendelkezésre, a tanárok együttműködése; a könyvtári anyag folyamatos bővítése és a legújabb minták, mintakönyvek, anyagok, berendezések beszerzése; valamint a szakmai tanulmányutak. A tanárok kiválasztásában alapvető szerepet játszott a nemzetközi kitekintés és külföldi tapasztalat. A nemzetközi hírű szakemberek felkérése a modern iparművészeti mozgalom kezdeteitől jelen volt a szakoktatásban, ez azonban együtt járt a legjobbak fluktuációjával, a külföldön befutott nagy nevek ritkán töltöttek három évnél hosszabb időt egy-egy ipari-iparművészeti iskola katedráján. A nemzetközi szakemberek felkérésére – még ha csak egy rövid tanácsadási időre – már az iparosképzés kezdetén találunk példákat. Az első angol reformmozgalom, a tervezőképzés modernizálására életre hívott School of Design koncepciójának megalkotásában több európai szaktekin-tély mellett jelen volt Leo von Klenze építész és Gustav Waagen porosz kurátor. Gottfried Semper volt talán az első nemzetközi szaktekin-tély, aki rövid ideig részt vett egy reformmozgalmi rendszerben: 1852 és 1855 között a londoni emigrációja idején speciális technikai órák megtartására kérték fel műszaki rajz, térképkészítés, földmérés, építészeti tervezés, öntőforma-készítés, öntés és cizellálás témakörében.¹⁸ De országon belüli migrációra is számos példa adódott: Camillo Sitte Salzburgból Bécsbe vitte magával híres és úttörő fotóreprodukciós óráit, Pákei Lajos saját osztrák és német tapasztalataira alapozva szervezte meg a kolozsvári iparmúzeumi, iparoktatási rendszert, a teljesen új iparágként meghonosított kőcsiszolás és kőfaragás oktatására cseh és osztrák szakemberek érkeztek az eldugott Zalatnára. A külföldi tanultság és a migrációs kényszer a későbbiekben is termékenyítőleg hatott az építészeti és formatervezési oktatásra. A Bauhaus megalapításában alapvető szerepet játszottak azok a világhírű modern művészek, akiknek neve 1919-ben már garanciát jelentett az iskola megfelelő elismertségére. A világháború felfordulását követően Gropius meghívására került Weimarba Johannes Itten, Adolf Meyer, Vaszilij Kandinszkij, Breuer Marcell, vagy éppen az emigrációba kényszerülő Moholy-Nagy László.

A South Kensington-i reformok eredményei és az iparos oktatás modernizálásának német elméleti és textuális konstrukciója az 1890-es években Budapesten és Kolozsvárott egyértelműen kimutatható. Gróf Schweinitz

Gyula, a helyi kamara levelező tagjának tervezetében a kolozsvári iparmúzeum már az 1880-as évek elején az iparosképzés háttérintézményeként jelent meg.¹⁹ Ez újabb példa arra, hogy az európai forradalmak jelentős mértékben befolyásolták a felkészültséget és tájékozottságot, igaz, ezúttal nem a kényszerű politikai emigráció révén. A sziléziai nemesi családból származó honvéd alezredes az 1848-as olasz nemzeti felkelés leverésében Radetzky tábornagy oldalán harcolt. Ötvenkilenc éves, amikor európai utazásainak tapasztalatit összegezve, sokrétű közírói tevékenységébe illeszkedve megjelentette a kolozsvári iparmúzeummal kapcsolatos elképzeléseit is nyomtatásban. Az öt csoportba sorolt múzeumi kiállítási koncepciója a világhiállítások osztályozási rendszerét követte: nyersanyagokra, történeti és modern ipari mintakészítményekre, technológiai jellegű gyűjteményre, az iparhoz és a földműveléshez szükséges műszerekre, eszközökre, gépekre, ipar- és terménykiállításra, külföldi gyártási mintákra, modellekre osztva mutatta volna be a tárgyakat, amelyekhez szakkönyvtár és anyagvizsgálatra alkalmas vegytani állomás is kapcsolódott volna. Másfél évtizeddel később az általa lefektetett elvek mentén nyílt meg első önálló épületében az I. Ferenc József Ipariskola és a hozzá kapcsolódó építő-, fa- és fémipari profilú szakiskola (6. kép). Kolozsvár mellett Budapesten is hasonló szemlélet alapján kezdődött el az ipariskolák szervezése. A Technológiai Iparmúzeum és a hozzá kapcsolódó Felső Állami Ipariskola fejlesztésében iparosok, egyleti vezetők, országgyűlési képviselők, miniszteri tanácsosok vettek részt. Az alapvetően a bécsi Technologische Gewerbemuseum mintájára létrehozandó intézmény tervezetéhez müncheni és stuttgarti ipariskolai és iparmúzeumi intézmények szolgáltak mintaként. Az intézmény megalapítását koordináló bizottság első ülését 1882 júniusában tartotta, közel egy időben gróf Schweinitz Gyula írásos javaslatának megjelenésével.

Iskolai növendékek, múzeumi közönség

Az első világhiállítás alap gondolata a modern ipari termelés teljes spektrumának egy helyen való bemutatásával egy globális mintagyűjtemény összeállítása volt. A londoni esemény programjának összeállításában fel-

¹⁸ OWENS 2012 (ld. 1. j.) 66.

¹⁹ Lásd SZÉKELY Miklós: *Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1887–1918*. Budapest, MTA BTK TTI, 2017. 57–62.

sorolt négy nagy ipari csoport közül három az iparoktatás területéhez tartozott: nyersanyagok; gépek és mechanikai berendezések; ipari termékek. Ezek közül kivételt a negyedik csoportba sorolt szobrászat és a képzőművészetek képeztek. Az újdonságokat egyszerűre bemutató és alkalmazó gyűjtemény koncepciója határozta meg a szakiskolai és a nemzeti szakmai mintagyűjtemények létrehozását, valamint a központilag szervezett vándorkiállítások összeállítását. Ez utóbbit elsőként 1855-ben állították össze a South Kensington Múzeumban a vidéki művészeti iskolák számára.²⁰

A központi intézményekre építő rendszer vált az egy-séges nemzeti művészeti oktatás alapjává a brit birodalomban ugyanúgy, mint a kontinens más országaiban. Ennek kereteit az 1851-es világkiállítás hatására Henry Cole és Richard Redgrave dolgozta ki a Department of Practical Art keretében, amely egy közös rendszer segítségével kívánta a rajzoktatás ábécéjét valamennyi nemzeti oktatási intézménybe eljuttatni. Az ipari és iparművészeti tárgyakat bemutató, az oktatást központilag szervező múzeum-iskola koncepciója három évtizeddel később szinte változatlan formában valósult meg Magyarországon. A lényeges különbséget az egy helyett három iparmúzeum és az egy fővárosi Iparművészeti Múzeumból álló országos rendszer jelentette: az országos hatókörű budapesti Technológiai Iparmúzeum és Felső Állami Ipariskola mellett az erdélyi országrész iparfejlesztésében a Pákei Lajos által vezetett kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum játszott központi szerepet, míg az erősen elmaradott Székelyföldön az intenzív állami gazdaság- és iparfejlesztés központi regionális intézménye a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum lett. A budapesti Technológiai Iparmúzeum a vele egy épületben működő Állami Felső Ipariskolával együtt egy, az országos iparfejlesztés múzeumi és oktatási feladatait ellátó központi intézmény volt. A múzeum szerszám- és géptárból, a késztermékeket, nyersanyagokat bemutató mintatárból, rajztermekből, valamint műszaki ábra- és könyvtárból állt. Központi költségvetésből működő, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó intézményként az oktatási, gyűjteményezési és bemutatói funkciók mellett feladata volt a vidéki ipar állandó felügyelete, a szakmai ismereteket illusztráló gyűjtemények összeállítása és terjesztése.

Az egymással szimbiózisban működő ipariskolai és iparmúzeumi rendszer egyik alapvető jellemzője a leg-

6. Szalonszekrény az 1902-es torinói iparművészeti kiállításon. Ferdinándy J. és Téglás F. tervein alapján a kolozsvári Építő-, Fa- és Fémipari Szakiskolában készült. Aranyozott fekete-fehér archív fotó; kartonra kasírozott papír, 14,7 × 8,9 cm. Iparművészeti Múzeum, Adattár, Fényképgyűjtemény, FLT 3580

újabb technológiák bemutatása volt, először a nagyközönség számára is elérhető múzeumi keretek között, idővel pedig eljuttatva azokat vidéki ipari szakiskolák műhelyeibe. Az innovációs központ, kísérleti laboratórium és kereskedelmi bemutatóterem ötvözeteként jellemezhető iparmúzeum, a gyűjtemény folyamatos megújuláshoz való viszonya egy töről fakadt az ipari szakiskolák gyakorlatával, amelyek a legújabb, legfrissebb szakirodalom, mintakönyvek, jegyzett nemzetkö-

20 OWENS 2012 (ld. 1. j.) 64.

zi folyóiratok járatásával kínálták fel a legmodernebb tudás megszerzését növendékeiknek. A szinte falusias jellegű erdélyi kisvárosban, Zalatna ipariskolájának könyvtárban az 1900 körüli években Otto Lessing német és Antoine Ragueneau francia nyelvű építészeti ornamentika lapjainak újabb kiadásai mellett megjelenésük után – kis túlzással szinte napokkal – elérhetőek voltak a legújabb budapesti, bécsi és stuttgarti mintalapok.

Az ipari és iparművészeti oktatás komplex szemléletet követelt meg, ebből adódóan a növendékek és az intézmények kapcsolata sokrétű volt. A formális oktatáson túl a növendékek önművelésére, tanulókörök és diákkörök létrehozására nagy hangsúlyt fektetett az iparoktatási igazgatóság. A műhelyi gyakorlat részeként saját intézményeik felépítése, bővítése, karbantartása folyamatos gyakorlati lehetőséget jelentett számukra. Ehhez hasonlóan az oktatás integráns részévé vált a külső megrendelések teljesítése. Ez a növendékeket az önálló munkavégzés kereteibe és felelősségébe vezette be, és egyben fontos bevételi forrást jelentett az intézménynek. Tanárok és növendékek közös tervezési munkájára a magyar iparoktatási intézményekből egyelőre nem rendelkezők meggyőző bizonyítékokkal, elszórt példák mellett a jelenség elsősorban az iparművészeti képzésre volt jellemző (7. kép). Ez a szemlélet elsőként Henri Cole oktatási módszerében jelent meg, aki egyrészt a South Kensington épületén folyó munkálatokba vont be a műipari iskola növendékeit, az intenzív műhelymunka szerepet játszott az új anyagokkal folytatott kísérleteiben is.²¹

Az iparmúzeumok és az ipari szakoktatási intézetek a közönség elérésében teljesen új stratégiát követtek. Ennek egyik fontos eleme volt a hosszabb (hétvégi vagy esti) nyitvatartás, amely az 1851-es londoni világkiállítás egyshillings napjához hasonlóan a napközben dolgozó iparosok számára is biztosították a tájékozódás lehetőségét. Így ír erről Oscar Wilde: „Minden szombat este ellátogatok oda, amikor a múzeum szokásosnál tovább tart nyitva, hogy lássam a kézművest, az asztalost, az üvegfúvót és a fémmunkást. És itt fordul elő, hogy a művelt és kifinomult ember szembetalálkozik a munkással, aki [munkájával] szolgálja az ő örömét.”²² A múzeum és iskola közelsége, gyakran egy épületen belüli elhelyezése korábban ismeretlen, nyitott jelleget biztosított ezeknek az intézményeknek. A budapesti Technológiai Iparmúzeum és az Iparművészeti Múzeum

reprezentatív főhomlokzatai fő közlekedési útra (a József körútra és Üllői útra) néztek, mindkét esetben az épületek jobb oldalán helyezkedtek el a mellékutcáiból nyíló iskolai szárnyak. Az Állami Felső Ipariskola és az Iparművészeti Iskola a nyilvános múzeum tömegébe tagozódva kiemelt intézményi jellegüket is hangsúlyozták. Az oktatási és múzeumi terek közötti átjárás még közvetlenebb és látványosabb megvalósítása Pákei Lajos 1898-ban átadott kolozsvári iskola-múzeum épülete, ahol a reprezentatív főhomlokzat mögötti iskolai tömb középső tengelyében elhelyezett lépcsőháza a tantermek közötti átjárás biztosításán túl az épület hátsó középtraktusában elhelyezett iparmúzeumi gyűjteményhez vezette fel közvetlenül a látogatókat.

Az iparművészeti és ipari intézmények általános neoreneszánsz megoldásaitól függetlenül a középkori kézművesség módszereinek tanulmányozása és a gótikus formakincs átvétele élő gyakorlat maradt. A korai Arts and Crafts morrisi elveken nyugvó gotizálása a magyar iparoktatási intézmények műhelyeiben akkor is élő gyakorlat maradt, amikor ugyanezen intézmények számára Londontól Salzburgon át Marosvásárhelyig elsősorban itáliai mintákon nyugvó neoreneszánsz épületeket terveztek. Az iparos-iparművészeti múzeumi és oktatási intézményrendszer épületeinek itáliai orientációja túlélt az 1870-es évek nagy európai neoreneszánsz divatját is. Az értékválasztásban mindazonáltal igen eltérő attitűdöket különíthetünk el. Míg a South Kensington Múzeum észak-itáliai reneszánsz épülete és belső dekorációja az Albert herceg által megrendelt egyéb épületeknél is megfigyelhető, addig a quattrocento itáliai építészettel követő kolozsvári iskolai és múzeumi épületek kétségtelenül elválaszthatatlanok Pákei Lajos 1870-es évekbeli bécsi iskolázottságától, a városban az 1890-es években csúcsra járatott Mátyás-kultusztól, valamint a magyarországi iskolaépítészet alapvető neoreneszánsz irányultságától.

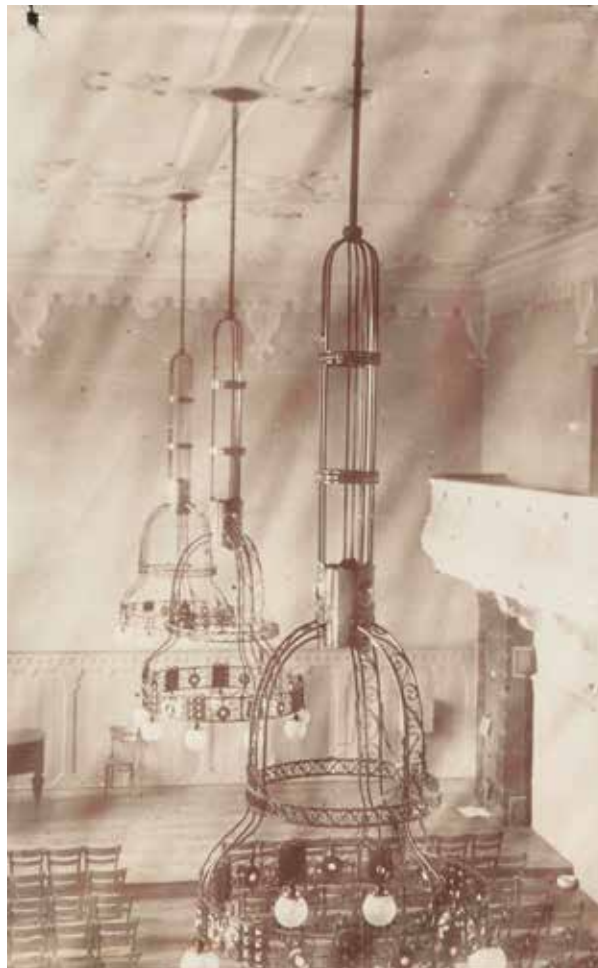
Krízisformulák, kísérletezés

Az ipari szakoktatás megszervezésében alapvető jelentőségű volt a tudományos megközelítés, amely a rajzi képzésben a képzőművészeti szemléletű alakbrázolástól eltérően a mértani formák begyakorlását jelentette. A német Gewerbeschulék gyakorlata ebben is döntőnek

21 MARS DEN 2012 (ld. 3. j.) 71.

22 MARS DEN 2012 (ld. 3. j.) 70.

bizonyult. A brit reform évtizedei alatt William Dyce német tanulmányútja hatására írt *Rajzolókönyve* (*Drawing Book*, 1842) alapján terjedt el Angliában is a tudományos ismeretátadás és a matematika oktatásának módszer-tanát követő német iparoktatási oktatásmódszertan, melynek lényege a tárgyak kontúrvonalainak visszaadásával és a geometriai alapformák rajzolásából kiindulva vezetett az egyre összetettebb formák felé. Ez egyben szakítást is jelentett a Royal Academy képzőművészet-szemléletével, az angol oktatást ekkor még meghatározó francia modellel, amely az emberi alak ábrázolásának tanításából indult ki. A képző- és alkalmazott művészetek közötti gyakorlat szétválására épült a minták és modellek alkalmazása is, amely a közvetlen természetutánzással szemben a *megértett* formák átadását tartotta elsődlegesnek. Valójában erre az elméletre alapult a díszítő ornamentika megértésére és közvetítésére alkalmas gipszminták felhasználása az oktatásban.²³ Ez a gondolat vezette Knop Vencelt is, amikor a zalatnai kőfaragó osztályok oktatásában az emberi alak megformálását jelölte meg annak határaként, amely már nem képezheti a kőfaragók képzésének részét. A képzőművészeti szemlélettel szemben Gropius a weimari Állami Bauhaus 1919-es koncepciójában az Arts and Craftsra emlékeztető, romanticizáló középkori iparos műhelygyakorlatot vázolt fel: professzorok helyett mesterek (Meister), tanszékek helyett műhelyek (Werkstatt), az élükön pedig kézműves (iparos) végzettségű munkamesterek (Werkmeister) álltak, a növendékeket tanoncoknak (Lehrling) nevezte. Már a Bauhaus kifejezés is a katedrálisépítő-mesterek műhelyére használt Bauhütte középkori koncepciójának modernizált adaptációjaként merült fel. A kezdetek után ez volt a második lépcsőfok a Vörös Házban megvalósított megoldások demokratizálásának útján, amelyet a Bauhaus mellett számos modern művészeti és építészeti iskola tevékenysége segített továbbgondolni: „Az egész kar alapelvévé vált modernizmustól való félelem elutasítása, az, hogy kritikus tekintettel kiválasszuk és kipróbáljuk legújabb eredményeit és ezeket aztán vizsgáljassuk a termelése.”²⁴ Ha a *kritikai szemlélet* és a *modernizmus* hívószavai el is árulják, hogy a fenti programadó gondolatot a két világháború közötti időszakban vetették papírra, szemlélete kontinuitást képvisel a Monarchia korának ipari szakiskoláival. Ha szerzőjére vagyunk kíváncsiak, akkor térben semennyi, de időben

7. A marosvásárhelyi Református Kollégium dísztermének csillárjai. Tervezte Nagy Győző tanár, készítették: Urszuj János és Zsigmond Sándor, 1910–1911. Fekete-fehér archív fotó. Maros Megyei Múzeum, Fotótár. 3624/36

sem számottevő az a távolság, amelyet meg kell tennünk. 1958-ban a fenti szavakkal emlékezett vissza Josef Vydra (1884–1959) az 1928-ban megalapított pozsonyi Iparművészeti Iskola kezdeti célkitűzéseire.²⁵ A magyar ipariskolák jelentős részéhez hasonlóan eredetileg magánalapításként a városi Ipari és Kereskedelmi Kamara, nagyiparosok és vállalkozók támogatásával induló intézmény két első tanára Ludovít Fulla és Mikuláš Garlanda voltak.

23 OWENS 2012 (ld. 1. j.) 62.

24 FEININGER 2019 (ld. 21. j.) 101. és Tobias HOFFMANN: Arts and Crafts-Rezeption. In: HOFFMANN 2019 (ld. 9. j.) 269, 6. l. ábragyűjtés.

25 N. n.: Foundation and Development of the School of Arts and Crafts. In: *Have no Fear of [Modernism]*. Kiállítási katalógus. Pozsony, Slovak Design Center, 2019. 8.

8. **Corneliu Medrea:** Csók. 1942. *Ronde-bosse*, gipsz, 93 × 163 × 80 cm. j. j. I. „C. MEDREA” A művész ajándéka, 1948. Bukarest Város Múzeuma.

Az Arts and Craftstól a Bauhaus által is képviselt modernitásig vezető utak közül több is Magyarországon át vezetett. A 19. század végi ipari iskolák és a modern művészeti iskolák közötti sok hasonlóság ellenére az utóbbiak egyéni kezdeményezés alapján létrejött oktatási intézmények maradtak. Az első világháború után létrejött modern művészeti iskolák elsősorban vezető mestereik tevékenységén alapultak, szemben a korábbi évtizedek városi vagy kamarai alapítású ipari szakiskoláival, amelyek rövid időn belül a nemzeti oktatási rendszer részévé váltak. Az eltérő gazdasági és társadalmi környezetből adódó jelentős különbségek miatt az Osztrák–Magyar Monarchia ipari szakoktatása sok szempontból különbözik a Bauhaustól és az 1920–1930-as években alapított többi modern művészeti iskolától. Annak ellenére, hogy a 19. század végi ipari szakiskolák és a pozsonyihoz hasonló modern oktatási intézmények igen eltérő gazdasági, politikai és művészeti környezetben jöttek létre, működésük, kihívásaik és az azokra adott válaszaik alapjaiban megegyeztek a modern ipari szakoktatásban és iparművészeti képzésben a problémákra elsőként reflektáló South Kensington Múzeum és később az Arts and Crafts mozgalom reformjaival.

A műhely alapú képzési és oktatási alapelvek, a technikai újítások és az új művészeti áramlatok beépítése az oktatásba, a tanulók egyéni képességeire helyezett hangsúly, az egyéni kreativitás és fantázia támogatása, az építészet elsődleges szerepe, a modern otthonok építési alapelveinek átvétele, a tanárok és a tanulók közötti szoros személyes kapcsolatok és együttműködés az 1840-es években elindult oktatási reform egy évszázadon át érvényes alapjai. A magyar ipari szakiskolák curriculumába tartozott a rajzoló, mintázó, formaalkotási készségek fejlesztése, amelyek révén az ezen intézményekben végzetek közül többen is hatást gyakoroltak a két világháború közötti avantgárdra és a modernizmusra. A magyar avantgárd fontos személyisége, Mattis Teutsch János brassói példáján is láthatjuk, a brassói fafaragó ipari szakiskola kellő alapot nyújtott a művészeti továbbtanuláshoz. A román modernizmus vezető szobrása, Corneliu Medrea (1888–1964) a zalatnai kőfaragó iskolában kezdte tanulmányait 1902-ben. A fenti két mester, bár nagyon eltérő társadalmi háttérből származott, a külföldön képzett szaktanárok, az innovációkat követő szakoktatás, a friss publikációkat elérhetővé tevő könyvtárak révén ezek a szakipari iskolák mégis döntő hatással voltak művészeti képzettségükre (8. kép).

A Mű- és Iparmúzeum 1873-as bécsi vásárlásainak keretei

Az Iparművészeti Múzeum, alapításkori elnevezésével Mű- és Iparmúzeum első és egyben egyik legnagyobb vásárlása az 1873-as bécsi világkiállításához köthető. De mi lehetett a vásárlás célja? Miért pont azokat a tárgyakat választották ki az újonnan alapított intézmény számára? Kik voltak az irányadó személyek a szerzeményezéskor? Milyen jellegű tárgyak ezek? Történeti vagy inkább kortárs anyag? Mennyire képviselik az akkori technikai és művészi színvonalat? Valamint mennyire illenek bele a múzeum alapkoncepciójába? A fentiek mellett számos más kérdés is felmerülhet az esemény kapcsán, azonban megválaszolásuk előtt szükségszerű megvizsgálunk a vásárlás előzményeit és annak folyamatait. 1857 után Bécs városában a városfalak átadták helyüket a császári és a polgári kor reprezentatív épületeinek, parkoknak és emlékműveknek. A Ringstraße kiépítése, amely komoly anyagi beruházást jelentett a korban, a császárváros hatalmi reprezentációját hirdette.¹ Ez az átalakulás pedig eredményesen összekapcsolódott a Monarchia gazdasági fellendülésével is. De mindez hogyan hatott Magyarországra? Bécs mint birodalmi központ hogyan pozicionálta Budapestet?

Az 1867-es kiegyezés után a politikai konszolidáció következményeként erős gazdasági növekedés kezdődött, amely főleg az iparban és a kereskedelemben

okozott fellendülést. Igen hamar felmerült az igény egy fővároshoz méltó, akár a béccsel összevethető városkép kialakítására.² A következő fél évszázadban nagy erőfeszítéseket tettek a hiányzó középületek pótlására. Komoly hátrányt jelentett azonban, hogy Budapest – más fővárosokkal ellentétben – nem volt uralkodói székváros. Tehát mindazt, amit Bécsben az uralkodó és a dinasztia hozott létre, itt a kormánynak és magának a városnak kellett megteremtenie. Ez pedig a saját eszközeivel nem volt megoldható, ráadásul Buda és Pest régóta tervezett egyesítése egészen 1873-ig elhúzódott. Az országos jelentőségű beruházásokat, mint például a híd- és vasútépítés vagy a folyamszabályozás, a kormány, illetve a szakminisztériumok végezték, azonban a városrendezés helyi feladat maradt. Erre a célra hozták létre a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, amely önálló pénzalappal is rendelkezett, és a városrendezés csúcserővé vált.³

A városfejlesztést természetesen a magas szintű építészképzés is szolgálta, hiszen az 1860-as évektől azok a magyar építészek, akik komoly építészeti tanulmányokat kívántak folytatni, külföldre mentek tanulni. Berlin és München mellett sokan választották erre a célra a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályát.⁴ Az építkezési konjunktúra kiváló lehetőséget biztosít

* Köszönettel tartozom az Iparművészeti Múzeum Adattárában dolgozó kollégáknak, elsősorban Marosi Eszternek és Csik Tamásnak, amiért segítő kezet nyújtottak a kutatásom során.

1 A város fejlesztésében részt vett többek között: Heinrich Ferstel (1828–1883), Friedrich von Schmidt (1825–1891), Theophil Hansen (1813–1891) és Gottfried Semper (1803–1879). WINKLER Gábor: Tizenegy kötet a bécsi Ringstrasseről. *Építés-Építészettudomány*, 10. 1978. 3–4. sz. 453–463.

2 CSENDES Péter: Város és technika. A tudomány eredményei és a városfejlődés. In: CSENDES Péter–SIPOS András (szerk.): *Bécs–Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században*. Bécs–Budapest, Bécsi Városi és Tartományi Levéltár–Budapest Főváros Levéltára, 2005. 5–14.

3 VADAS Ferenc: Városrendezés Budapesten a 19. században. In: *Bécs–Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században* (1d. 2. j.) 24–27.

4 Az építészeti osztály két kiváló építészoktatója, Friedrich von Schmidt és Theophil Hansen biztosította az oktatás minőségét. Schmidt osztályába járt többek között Schulcz Ferenc (1838–1870), Schulek Frigyes (1841–1919), Steindl Imre (1839–1902), Aigner Sándor (1854–1912), Foerk Ernő (1868–1934). Hansen tanítványa volt Pecz Samu (1854–1922), Czigler Győző (1858–1905), Fellner Sándor (1857–1944), Gerster Kálmán (1850–1927). SISA József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő*, 45. 1996. 3–4. sz. 169–186.

tott a hazai iparosok számára. Azonban a magyar ipar állapota nem tette lehetővé minden esetben, hogy teljesítse az ezzel kapcsolatos minőségi és mennyiségi elvárásokat. Felmerül tehát a kérdés, miért kezdeményezték iparmúzeum alapítását egy alapvetően agrárium alapú gazdaságra épülő országban, úgy, hogy a hazai ipar teljesítménye elenyésző volt? A 19. században, főleg annak második felében a tömegtermelés a kézműipar hanyatlását eredményezte, ami komolyan veszélyeztette a művészi értékeket. A technikai fejlődés révén a célszerűség és az ár mellett új, markáns szempontként, egyben kihívásként jelent meg az ipar és a művészet összhangolása. A modern iparfejlesztés addig még soha nem látott távlatokat nyitott meg, hiszen a korszak nagyarányú kísérletezései nyomán sorra születtek az újabbnál újabb szabadalmak.

1851-ben az ipar hatalmát hirdette a londoni Hyde Parkban megrendezett első világkiállítás is. A tárlatnak akkora sikere volt, hogy nemcsak a befektetett költségek térültek meg, hanem a fennmaradt összegből felépítették az Albert Hallt és a világ első iparművészeti jellegű tárgyakat gyűjtő intézményét, a South Kensington Museumot. Az új intézményhez iskola is tartozott, melynek legfontosabb célja a közizlés és az iparosok nevelése volt. Ez volt az első olyan múzeum, amelyet az úgynevezett „alkalmazott”, „ipar”- vagy „díszítőművészetnek” szenteltek, megteremtve ezzel a művészeti múzeumok egy új típusát. Ezek az intézmények váltak az ipari termékek technikai és esztétikai színvonalának emelésére szolgáló iparfejlesztési koncepciók kísérleti műhelyeivé.

Gottfried Semper (1803–1879) müncheni tanulmányait követően először Párizsban, majd 1851-től Angliában tevékenykedett. Összefoglalta az 1851-es világkiállítás eredményeit, és jelentős szerepet vállalt az iparoktatás megújításában, művészetteóriáját a londoni világkiállításon látott iparművészeti tárgyakra alapozta. Semper a megoldást a régi motívumok alkalmazásában, valamint a kézműves hagyományok anyaghasználatának követésében látta. Meggyőződése volt, hogy szükség

van történeti tárgyak anyag-, technikai és ornamentális sajátosságainak megismerésére és tanulmányozására.⁵

Külföldi példákat követően itthon is iparmúzeumok létrehozását kezdeményezték. Mindezt kiegészítette az iparművészeti oktatás megindulása, a témával kapcsolatos kiállítások rendezése, a mintalapok hazai kiadása, a szakfolyóiratok megjelentetése, valamint a nemzeti ornamentika kutatása a népi kultúra emlékeinek tanulmányozása révén. Magyarországon Keleti Károly (1833–1892) és Mudrony Soma (1841–1897) foglalkozott izlésneveléssel és iparfejlesztéssel. Több tanulmányutat is tettek, hogy megvizsgálják a külföldi iparmúzeumok működését. Tapasztalataikat az *Emlékirat az iparmúzeum ügyében* című munkájukban tették közzé.⁶ Az iparmúzeum kifejezés alatt kifejtették három pilléren álló koncepciójukat, amely iparművészeti múzeumból, iparmúzeumból és keleti múzeumból állt.⁷

Magyarországon a kiegyezéstől a millenniumig három iparmúzeum épült fel, amelyek közül az első a budapesti Technológiai Iparmúzeum volt (1887–1889), amelyet a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum (1890–1893), végül a Kolozsvári Iparmúzeum (1896–1898 és 1903–1904) követett. Az ország egyetlen mű- és iparmúzeum-épületét pedig csak jóval az alapítása után építették fel (Iparművészeti Múzeum, 1893–1896/1897) mindezzel otthont adva az addigra már egyre gyarapodó gyűjteménynek. Ezek az intézmények szintén kettős, azaz oktatási és múzeumi funkciókat foglaltak magukba és egyben a múzeumhoz nem kötődő ipariskolák szakmai felügyeletét is ellátták.⁸ A Mű- és Iparmúzeum iskolájában, amelyet 1880-ban hoztak létre, a múzeum gyűjteményére támaszkodva rajz- és stílustörténeti oktatás folyt. A cél tehát egy olyan gyűjtemény létrehozása volt, amely a közizlés nevelése mellett az iparostanoncok, -tanulók képzésében biztosítja a modernizáció által megkövetelt tudás és ismeretek átadását.

A hazai intézmény alapításának ötletét valószínűleg Rómer Flóris (1815–1889) vetette fel először 1868-ban, a bécsi Mű- és Iparmúzeum hatására, amelynek levelező tagja volt. Rómer a hazai ipar fejlesztését egy,

5 SINKÓ Katalin: Az ornámen mint nemzeti nyelv. A népművészet fogalmának kialakulása az iparművészeti múzeumokban a pozitivizmus korában. In: SINKÓ Katalin (szerk.): *Ideák, motívumok, kánonok*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2012. 249.

6 KELETI Károly–MUDRONYI Soma: *Emlékirat az iparmúzeum ügyében*. In: *Jelentések és javaslatok a Budapesten létesítendő Műszaki Iparmúzeum tárgyában*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1881.

7 Az iparművészeti múzeum fő feladata az esztétikai nevelés, a műizlés fejlesztése, a szín és anyag helyes megválasztása, valamint a „műipar bármely ágából nyert műtárgyaknak bemutatása” volt. Az iparmúzeum az iparágak anyagismeretét, eszközeit, szerszámain,

valamint működő munkagépeit mutatta be, míg a keleti múzeum feladata a külföldön előállított iparcikkek bemutatása volt. Tehát utóbbi egy keleti árubemutató lett volna, de ez végül itthon nem valósult meg. SZÉKELY Miklós: *Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1887–1918*. Budapest, MTA BTK TTI. 2017. 15.

8 SZÉKELY Miklós: A magyarországi ipari szakoktatási rendszer a századfordulón, különös tekintettel Erdélyre. In: KOVÁCS Zsolt–ORBÁN János (szerk.): *Tárguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiból*. Marosvásárhely–Kolozsvár, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. 2013. 129–141.

a bécsihez hasonló intézmény létrehozásában látta, amely kiterjed az ipar minden ágára, és amelynek gyűjteményében „gipszminták, régi bútorok, agyagművek, faragványok, himzések és szövetek” is helyet kapnak, hogy az iparosok tanulmányozhassák, másolhassák és utánozhassák azokat.⁹ Az elképzelés 1870-ben kapott új lendületet, amikor az Országos Iparegyesület és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat választott tagjaiból közös úgynevezett „100-as vegyes bizottság” alakult. Keleti Károly miniszteri tanácsos elnökletével a múzeum alapítását célzó részletes tervezetet állítottak össze. A kezdeti tervek szerint az intézmény létrehozása és fenntartása magánadományokon alapult volna. Egy idő után azonban világossá vált, hogy a cél elérésének érdekében szükség van a kormány pártfogó támogatására és az új intézményt csak törvényhozás útján lehetséges fölállítani. A százas bizottság hamarosan szorgalmazta a Mű- és Iparmúzeum állami támogatását, mely 1878-ban meg is valósult. 1872-ben Trefort Ágoston (1817–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszter a tudományos és művészi célú egyesületek és múzeumok támogatását kezdeményezte. Az országgyűlésen kimondták „a felállítandó iparmúzeum hasznosságát és szükségét, annak jótékony hatását és befolyását az ipar fejlesztésére”, és ötvenezer forintot különítettek el arra, hogy az intézmény számára „műipari tárgyakat” vásároljanak a bécsi világkiállításon.¹⁰ A Ferenc József császár által 1873. május 1-jén megnyitott kiállítás az egyedüli olyan, amit német nyelvterületen rendeztek meg a 19. században.¹¹ A világtárlat helyszínének a városközpont közelében eső Pratert jelölték ki, ahol az ötvenkétezer kiállító közel kétszáz épületben és pavilonban mutathatta be

alkotásait.¹² Az esemény, földrajzi közelségéből adódóan is, kiváló alkalmat nyújtott az akkor alakult budapesti Mű- és Iparmúzeumnak arra, hogy olyan tárgyakat vásároljon, amelyek mintaképként szolgálhattak a hazai iparművészek számára. A gyűjteménygyarapítási célú bizottságok létrehozása egyidejű a világkiállításokkal és az ipari-iparművészeti profilú múzeumokkal. 1851-ben a brit kereskedelmi kamara megbízta a South Kensington Museum első igazgatóját, Henry Cole-t (1808–1882) olyan tárgyak megvásárlásával, amelyek felhasználhatóak a School of Design diákjai oktatásában.¹³

De mit tudhatunk a pesti Mű- és Iparmúzeum bizottságáról? Az intézmény történetével foglalkozó több forrás is a fentebb már említett „100-as vegyes bizottságként” említi meg, azonban a bizottsági tagokat rögzítő névsor alapján ez „ipar- és műmúzeumi bizottság” néven működött, és kilencvenhét tagból állt. Adattári források alapján tudjuk, hogy Keleti Károlyt hivatalosan 1873. június 8-án hatalmazta fel az „Ipar- és Kereskedelmi Miniszter”, hogy tegyen intézkedéseket a bécsi vásárlással kapcsolatban.¹⁴ A hónap végén választották meg az „ipar- és műmúzeum létesítő bizottság” elnökévé. Az Országos Iparegyesület és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat testületeiből kiválasztott tagok számára Keleti Károly 1873. július 31-én írt értesítő levelet, amelyben tagságuk elfogadásáról kért visszaigazolást.¹⁵ „Az ipar- és műmúzeumi bizottság tagjainak névsora, külön megemlítve, kik választásuk elfogadása iránt nyilatkoznak” a következő (1–4. kép):¹⁶ Keleti Károly (1833–1892) elnök, Barabás Miklós (1810–1898), Becker Károly, Csengery Antal (1822–1880), Dobos Ferenc, Falk Miksa (1828–1908),¹⁷ Forgó István (1833–1902),

9 RÓMER Flóris: Egy-két szó műiparunk ízlési irányáról. *Archeológiai Értesítő*, 1. 1868. 2. sz. 27.

10 A legenda szerint Pulszky Ferencnek (1814–1897) köszönhető az összeg megszavazása, ugyanis Szlávy József (1818–1900), a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter javaslatát a pénzügyi bizottság törölte. Mivel Szlávy nem állt ki a megbukott javaslat mellett, Pulszky vette át a szerepét, és érvelésének hatására visszaállították a tételt (Ács Piroksa: „Keletre, magyar”. *Az Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete*. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 1996. 5).

11 Első alkalommal szervezték meg az iparművészeti múzeumoknak és a képzőművészeteknek a gyakorlati iparra kifejtett hatását bemutató csoportot. A bécsi kiállítás 1873. május 1. és október 21. között tartott nyitva. Jutta PEMSEL: *Die Wiener Weltausstellung von 1873. Das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt*. Wien–Köln, Böhlau, 1989.

12 SZÉKELY Miklós: *Az ország tükröi. A magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világkiállításain*. Budapest, CentrArt, 2012. 69–72.

13 A bizottság tagja volt például Richard Redgrave (1804–1888) festőművész mellett Augustus Welby Northmore Pugin (1812–1852) és Owen Jones (1809–1868) építész is. Anthony BURTON: Gyűjtemény

inspiráció céljaira. Korai múzeumi beszerzések, kiállítások és a tervezési reform. In: Marie-Louise von PLESSEN–Julius BRYANT (szerk.): *Művészet mindenkinek. A Victoria and Albert Museum. Kiállítási katalógus*. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2012. 51.

14 IMM, Iktatott iratok. 1. doboz. 1874–1880. 4. raktár A/a/1. Vegyes korai év/ikt. szám nélküli iratok.

15 Fennmaradt egy 1873. július 31-én keltezett levél, amelyet Keleti Károly Kendeffy Árpád számára írt bizottsági kinevezése alkalmából. (35/1873/9 IMM Adattári iktatott anyag.)

16 A felsorolásban megőriztem a listán szereplő sorrendet, azonban a könnyebb értelmezhetőség kedvéért a nevek régies formáját elhagytam, és a már beazonosított személyek esetében kiegészítettem az adott személy születési és halálozási évszámával (36/1873 IMM Adattári iktatott anyag).

17 Falk Miksa 1873. szeptember 14-én: „F. é. jul 31 kelt becses levelét két havi távollét után csak most vevén kezemhez, van szerencsém – habár talán már el is késve – kijelenteni miszerint az ipar- és műmúzeumot létesítendő bizottság munkálataiban legszivesebb készséggel vehetek részt ha csekély erőmmek a közhasznú célnak hasznára lehetek...” (35/1873/39 IMM Adattári iktatott anyag.)

1–4. Az ipar- és műmúzeumi bizottság tagjainak névsora. Adattári jelzetük: 36/1873 IMM Adattári iktatott anyag

Fuchs Rudolf (1808–1892), Fuchs Gusztáv (1816–1888), Házmán Ferenc (1810–1894), Hegedüs Lajos (1831–1883), Henszlmann Imre (1813–1888), id. Hoser Victor (1835–1908), Jakabb Bogdán (1809–1887), Irányi Dániel (1822–1892),¹⁸ Keleti Gusztáv (1834–1902), Kemény Gábor báró (1830–1888), Mudrony Soma (1841–1897) jegyző, Németh Imre (1835–1896), Oppody Alajos (1818–1899), Orlay So-

ma (1822–1880), Petz Ármin (1820–1896), Posner Károly Lajos (1822–1887),¹⁹ Pulszky Ferenc (1814–1897), Radocza János (1835–1926), Ráth Károly (1821–1897), Reitter Ferenc (1813–1874), Rómer Flóris (1815–1889), Simonyi Antal (1821–1892), Simonyi Ernő (1821–1882), Steiger Gyula (1837–1901), Steinacker Ödön (1839–?), dr. Szabóky Adolf (1821–1880), Tavaszgy Endre (1824–1915), Telepy

18 Irányi Dániel 1873. augusztus 22-én: „Folyó évi július 31-én kelt, azonban kezemhez csak e napokban érkezett becses levelére válaszul van szerencsém jelenteni, hogy az ipar- és műmúzeumi bizottságába történt megválasztásomat köszönettel elfogadom.” (35/1873/26 IMM Adattári iktatott anyag.)

19 Posner Károly Lajos 1873. augusztus 12-én írott levelében: „Múlt hó 31-

én kelt igen becses iratára válaszul igenis megtiszteltetve érzem magamat, hogy a magyar ipar és műmúzeum létesítése céljából alakított országos bizottságban, bizottsági taggá megválasztattam és e rám esett választást szívesen elfogadván, a legmélyebb tisztelem kifejezése mellett maradtam Méltóságodnak kész szolgája.” (36/1873/23 IMM Adattári iktatott anyag.)

1. Ybl Miklós király	
2. Weber Antal király	
3. Páner Ede király	
4. Székely István király	
5. Erdélyi Károly	1873. évi július 31-én VIII. évi
6. Székely István	
7. Székely István	
8. Székely István	
9. Székely István	
10. Székely István	
11. Székely István	
12. Székely István	
13. Székely István	
14. Székely István	
15. Székely István	
16. Székely István	
17. Székely István	
18. Székely István	
19. Székely István	
20. Székely István	
21. Székely István	
22. Székely István	
23. Székely István	
24. Székely István	
25. Székely István	
26. Székely István	
27. Székely István	
28. Székely István	
29. Székely István	
30. Székely István	
31. Székely István	
32. Székely István	
33. Székely István	
34. Székely István	
35. Székely István	
36. Székely István	
37. Székely István	
38. Székely István	
39. Székely István	
40. Székely István	
41. Székely István	
42. Székely István	
43. Székely István	
44. Székely István	
45. Székely István	
46. Székely István	
47. Székely István	
48. Székely István	
49. Székely István	
50. Székely István	
51. Székely István	
52. Székely István	
53. Székely István	
54. Székely István	
55. Székely István	
56. Székely István	
57. Székely István	
58. Székely István	
59. Székely István	
60. Székely István	
61. Székely István	
62. Székely István	
63. Székely István	
64. Székely István	
65. Székely István	
66. Székely István	
67. Székely István	
68. Székely István	
69. Székely István	
70. Székely István	
71. Székely István	
72. Székely István	
73. Székely István	
74. Székely István	
75. Székely István	
76. Székely István	
77. Székely István	
78. Székely István	
79. Székely István	
80. Székely István	
81. Székely István	
82. Székely István	
83. Székely István	
84. Székely István	
85. Székely István	
86. Székely István	
87. Székely István	
88. Székely István	
89. Székely István	
90. Székely István	
91. Székely István	
92. Székely István	
93. Székely István	
94. Székely István	
95. Székely István	
96. Székely István	
97. Székely István	
98. Székely István	
99. Székely István	
100. Székely István	

№	Név	Éves díjazás	Éves díjazás
1.	Ybl Miklós király		
2.	Weber Antal király		
3.	Páner Ede király		
4.	Székely István király		
5.	Erdélyi Károly		
6.	Székely István		
7.	Székely István		
8.	Székely István		
9.	Székely István		
10.	Székely István		
11.	Székely István		
12.	Székely István		
13.	Székely István		
14.	Székely István		
15.	Székely István		
16.	Székely István		
17.	Székely István		
18.	Székely István		
19.	Székely István		
20.	Székely István		
21.	Székely István		
22.	Székely István		
23.	Székely István		
24.	Székely István		
25.	Székely István		
26.	Székely István		
27.	Székely István		
28.	Székely István		
29.	Székely István		
30.	Székely István		
31.	Székely István		
32.	Székely István		
33.	Székely István		
34.	Székely István		
35.	Székely István		
36.	Székely István		
37.	Székely István		
38.	Székely István		
39.	Székely István		
40.	Székely István		
41.	Székely István		
42.	Székely István		
43.	Székely István		
44.	Székely István		
45.	Székely István		
46.	Székely István		
47.	Székely István		
48.	Székely István		
49.	Székely István		
50.	Székely István		
51.	Székely István		
52.	Székely István		
53.	Székely István		
54.	Székely István		
55.	Székely István		
56.	Székely István		
57.	Székely István		
58.	Székely István		
59.	Székely István		
60.	Székely István		
61.	Székely István		
62.	Székely István		
63.	Székely István		
64.	Székely István		
65.	Székely István		
66.	Székely István		
67.	Székely István		
68.	Székely István		
69.	Székely István		
70.	Székely István		
71.	Székely István		
72.	Székely István		
73.	Székely István		
74.	Székely István		
75.	Székely István		
76.	Székely István		
77.	Székely István		
78.	Székely István		
79.	Székely István		
80.	Székely István		
81.	Székely István		
82.	Székely István		
83.	Székely István		
84.	Székely István		
85.	Székely István		
86.	Székely István		
87.	Székely István		
88.	Székely István		
89.	Székely István		
90.	Székely István		
91.	Székely István		
92.	Székely István		
93.	Székely István		
94.	Székely István		
95.	Székely István		
96.	Székely István		
97.	Székely István		
98.	Székely István		
99.	Székely István		
100.	Székely István		

Károly (1828–1906),²⁰ Weber Antal (1823–1889),²¹ We-
ninger Vince (1834–1879), Xántus János (1825–1894), Ybl
Miklós (1814–1891),²² Zichy Antal (1823–1898), Andrassy
Manó gróf (1821–1891), Beregszászi Lajos (1817–1891), Eg-

ger Samu (1818–1881),²³ Goldberger Károly (1812–1901),
Gorove István (1819–1881), Greguss Ágost (1825–1882),
Harkányi Frigyes (1826–1919), Horn Ede (1825–1875),²⁴
Hunfalvy János (1820–1888), Karácsonyi Guido gróf

20 Teley Károly 1873. augusztus 13-án fogadta el a tagságot, miszerint:
„becses felhívásának eleget ohajtván tenni, van szerencsém kijelen-
teni miszerint az Ipar és Műmuzeum létesítő bizottsági tagságot el-
fogadván sietek ezt Méltóságodnak tudomására juttatni” (35/1873/13
IMM Adattári iktatott anyag).

21 1873. szeptember 2-án írott levél alapján: „Folyó évi július 31-én kelt
becses levelét megkaptam, melyben a magyar ipar- és műmuzeum
létesítő bizottság tagjává választásomról értesíteni méltóztatott,
ezzel kijelentem, hogy az által igen megtisztelve érzem maga-
mat és készséggel fogadva maradok kiváló tisztelettel Weber Antal.”

(35/1873/36 IMM Adattári iktatott anyag.)

22 Ybl Miklós a tagságot 1873. augusztus 11-én fogadta el: „van szeren-
csém tisztelettel válaszolni, hogy a bennem helyezett bizalomnak
készséggel eleget teszek” (35/1873/10 IMM Adattári iktatott anyag).

23 Egger Sámuel (a listán „Samu”) 1873. szeptember 24-én reagált a felké-
résre: „F. évi július hó 31-én kelt becses levelük vételét igazolva van sze-
rencsém a tettes bizottságot értesíteni, miszerint a rám esett válasz-
tást elfogadni kész vagyok.” (35/1873/43 IMM Adattári iktatott anyag.)

24 Horn Ede, 1873. szeptember 1-jén: „Vettem f. é. július 31-éről szóló be-
cses sorait melyek arról értesítenek, hogy a magyar ipar s műmuze-

(1817–1885),²⁵ Kochmeister Frigyes (1816–1907),²⁶ ifj. Kölber Fülöp (1815–1906), Korizmicz László (1816–1886), Máday Izidor (1839–1925), Masztt Mór, Nendtvich Károly (1811–1892),²⁷ Ráth György (1828–1905), Horváth Ignác, Banicher Jakab, Schoszberger Zsigmond, Steindl Imre (1839–1902), dr. Szabó József (1822–1894) vagy (1807–1872), Seiei Pál, Wahrmann Mór (1832–1892), Waldstein-Wartenberg János gróf (1809–1876),²⁸ Várady Gábor (1820–1906),²⁹ Vecsey Sándor (somylyó-aljai, 1828–1888), Zichy Ferenc gróf (1811–1900), Almásy Pál (1818–1882), Aczél Péter (Arad), Bakay Nándor (Szeged, 1833–1902),³⁰ Devidé Josef (Zágráb), Edl Tiva-

dar (Pozsony, 1805–1882),³¹ Flandorffer Ignác (1816–1891), Herczfeld Josef (Bécs), Ipolyi Arnold püspök (1823–1886),³² Mäger Károly, Zichy Edmund gróf (1811–1894), dr. Ország Sándor (1836–1902), Schuller Litlay, Jókai Mór (1825–1904), Kenessey Albert (1828–1879), Kraetschmár C. J.,³³ Zsolnay Vilmos (1828–1900), Kendeffy Árpád (1840–1881), Fischer Mór (1799–1880),³⁴ Haynald Lajos érsek (1816–1891),³⁵ Vukotinovic,³⁶ Pfannschmied, Majláth Béla (1831–1900), Mednyánszky Dénes báró (1830–1911),³⁷ Paget János (Gyères, 1808–1892),³⁸ Zimmermann Frigyes (1829–1889), id. Perffy Antal, Zahn János György (Zlatnó, 1803–1873),³⁹

- um létesítő bizottság engemet is tagjai közé méltóztatott fölvenni. Köszönettel elfogadom a választ s mind bizottsági tag szívesen hozzájárulok, csekély tehetségem mérvében, a hazafius s korszerű czél előmozdításához.” (35/1873/36 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 25 1873. augusztus 29-én fogadta el a jelölést Karácsonyi Guidó: „Hosszabb ideig tartott távollétem után e napokban haza térvén vettem becses levelét, amelyben engem értesíteni méltóztatott, miszerint a magyar ipar és múzeumot létesítő bizottság engem tagjává választott. A választás által irányomban tanusított figyelemmel megtisztelve érzem magam, amellyért amidőn a létesítő bizottságnak N. s. Elnök úr által köszönetem nyilvánítanám, egyszersmind értesítem, hogy a múzeum mielőbb létesítésének előmozdítása céljából, ezt Rudolf Főherceg című alapítványom ez évi jövedelméből nevezetesebb összegben részesíteni a Nm. kir. Múzeumnak ajánlottam, mely ajánlásom s illetőleg utalványozásom a Nm. Múzeum által elfogadtatik, s erről Elnök úr hivatalosan értesíteni fog...” (35/1873/32 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 26 A név mellé írt megjegyzés alapján Kochmeister Frigyes 1873. október 12-én utasította vissza a kinevezést. (35/1873/52 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 27 Nendtvich Károly 1873. augusztus 16-án írott válaszlevelében fogadta el a tagságot, miszerint a szeptember 25-ei hazatérését követően a bizottság szolgálatába áll, azonban „a műegyetem rektorává való választatása által az ideje és tehetsége még inkább igénybe van véve” (35/1873/16 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 28 Waldstein-Wartenberg János gróf, 1873. augusztus 27-én: „[...] hogy bizottsági tagnak választattam a Budapesten tervezett ipar és múzeum alakítására – felelni sietek: hogy ez reám esett engem igen kitüntető választás és illetőleg kinevezést elfogadni – hazafíúi kötelességemnek tartom.” (35/1873/30 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 29 Várady Gábor, 1873. augusztus 23-án: „Midőn a Budapesten felállítandó ipar és múzeumot létesítő bizottság egyik tagjául történt megválasztásom formán hálás köszönetemet fejezem ki, tisztelettel jelentem, hogy mindig szerencsémnek fogom tartani, ha a tisztelt bizottság által kitűzött szép és hasznos cél elérése érdekében szükséges munkálatokhoz, csekély tehetségem szerint, magam is fogok valamikézt járulhatni.” (IMM Adattár: 35/1873/66.)
- 30 Bakay Nándor, akinek Szegeden „kötélárú gyára” volt, 1873. augusztus 14-én írott levelében fogadja el a posztot. „A bizottságban történt beválasztásomat köszönettel veszem és iparkodni fogok, hogy kötelességemnek igénytelenségemhez képest, tőlem telhetőleg megfeleljek.” (35/1873/71 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 31 Edl Tivadar 1873. augusztus 14-én utasította vissza a jelölést: „[...] van szerencsém jelenten, hogy kiindulván azon szempontból, melyszerint az, ki valamely kötelezetséget átvállal, annak teljesen is megfeleljen, én pedig sok oldalról teendőik miatt nagyobb mérvben igénybe véve, ezen elvnek az adott esetben eleget nem tehetnék, az engemet felette kitüntető tisztséget el nem fogadhatom.” (35/1873/73 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 32 Ipolyi Arnold 1873. augusztus 20-án: „A magyar ipar és múzeumot létesítő bizottság, azon jelentésére, hogy a bizottság tagjává megválasztván hajlandó vagyok-e a választást elfogadni: van szerencsém válaszolnom, hogy e megválasztás által megtisztelve érezvén, magamat, a bizottság ügyében, amennyire azt hivatalom engedi a legnagyobb képességgel hajlandó vagyok eljárni v. közreműködni.” (35/1873/22 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 33 Kraetschmár C. J. 1873. augusztus 17-én: „A Buda-Pesti ipar és műmuzeumi bizottságának tagjául történt kegyes kinevezesemről szóló s múlt hó 31-én kelt nagybecsű értesítését vevén, van szerencsém tiszteletteljesen kijelenteni, hogy ezen kitüntető kinevezést, hazafíúi készséggel, s őszinte hálaival elfogadom.” (35/1873/83 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 34 Fischer Mór nevében fia, Fischer Leó írt 1873. augusztus 19-én, miszerint „[...] van szerencsém atyám Fischer Mór úr nevében f. e. Julius hó 31. 35. sz. a. becses értesítése szerint »a magyar ipar és múzeum« bizottság tagjává lett megválasztásának hálás köszönettel elfogadását alázatosan kijelenteni.” (35/1873/86 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 35 Haynald Lajos, 1873. augusztus 26-án: „Megtisztelve érezvén magamat azon bizalom által, melylyel a Tisztelt Bizottság tagjai közé megválasztott, vagyon szerencsém tudatni, hogy megválasztásomat elfogadva és amennyire igen sok felé elágazó egyházhivatali, törvényhozói, különböző társaságoknál és bizottságokban tagi teendőim megengedni fogják elvállalt állásom kötelességeit teljesíteni igyekszem.” (35/1873/87 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 36 F. Vukotinovic 1873. augusztus 15-én „köszönettel elfogadja” a tagságot (35/1873/15 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 37 Mednyánszky Dénes 1873. augusztus 20-án írta meg visszautasítási szándékát: „[...] e megtiszteltetésért szerencsémeltem különös lekötelezett köszönetemet kijelenteni, s minthogy személyi körülményeim változása mellett nincs kilátásom, hogy ezen óhajtott és igen értékes cél valóításában tevékenyen résztvennem lehessen, hogy így egy más hatásképesebb egyén helyettesítésének utját ne állanám, kénytelennek vélem magamat, bár élénk sajnálattal ezen reám ruházott tagságról köszönnel lemondani.” (35/1873/91 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 38 Paget János, 1873. augusztus 26-án: „Bár mennyire is megtisztelve érzem magam a Múzeum bizottság tagjává kineveztetni, sajnálattal kell jelentenem, hogy számos más elfoglalásaim nem engedik, hogy elfogadjam.” (35/1873/92 IMM Adattári iktatott anyag.)
- 39 Zahn J. György 1873. augusztus 18-án írott levelének részlete: „Tökéletesen osztva a közvéleményt, mely a tervezett ipar s múzeum létesítését sürgős és nélkülözhetlen föltételnek tekintti a hazai ipar-ügy fejlesztése érdekében, már kezdetben örömmel üdvözöltem a

dr. Umlauf Győző (1836–?),⁴⁰ Barnay Ignác.⁴¹ A lista megjegyzései és a kiválasztott tagok válaszelei alapján egyéb teendői miatt nem vállalta el a felkínált szerepet Edl Tivadar, Kochmeister Frigyes, Mednyánszky Dénes báró és Paget János. A bizottság tagjai között változatos végzettségű polgárokat találunk, számos festő, grafikus, mesterember, régiségkereskedő és gyáros mellett politikus, hivatalnok, jogász és egyházi személy is helyet kapott.

A legtöbb helyen az olvasható, hogy a vásárlás kivitelezésével a mindössze húszesztendő Pulszky Károlyt (1853–1899) bízták meg, ami valószínűleg édesapjának, Pulszky Ferencnek volt köszönhető.⁴² Kétségtelen, hogy a folyamat lebonyolítása rá hárult, azonban a forrásokból kiderül, hogy a döntéshozás kezdeti fázisában jóval többen vettek részt, a szakértői társaságot Keleti Károly vezetésével szervezték meg. A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1873. június 9-én felkérte az Országos Iparegyesületet, hogy „válasszon ki 3 szakférfit, akik Keleti Károly min. tanácsos úrnak a vásárlásoknál segédkezet nyújtanak”. Az Iparegyesület erre a célra, Mudrony Soma egyesületi titkáron keresztül Stock Endrét, Mannschön M. F. műgyárost és Csepreghy János műasztalost kérte fel. Mindhármuktól fennmaradt egy-egy levél, amelyben a bécsi világkiállítás néhány tárgyának megvételeire tesznek javaslatot.⁴³ Csepreghy János például 1873. július 9-én írta meg javaslatait a bizottság számára: „Első helyen és legmelegebben ajánlom O. B. Fridrich drezdai műasztalosnak correct rajzú és bámulatra méltó kivitelű faragványokkal bőven díszített ébenfa szekrényét melynek készítésével szerintem, de számos más szaktársam véleménye szerint is: rajzoló, asztalos és faragó egy íránt remekeltek és melynek tiszta, örök ifjúságúnak látszó renaissance motívumai bő anyagot szolgáltatnak a tanulmányozásra.” Második helyen ajánlja „a párisi Henrich Furdenoisnak

[sic!]” egy munkáját, valamint felhívja a figyelmet az olasz osztály alkotásaira is. A levél végén megjegyzi: „A kiállított összes asztalos munkák között első helyen említtem kívül fájdalom alig látható olyan, mely célunknak megfelelne én legalább – fő tekintettel lévén anyagi helyzetünkre is – eddig többet nem igen találtam ajánlhatónak. Igaz, hogy eddig kevés időt is fordíthattam ilyen nemű tárgyaknak ily szempontból való föl kutatására.” 1873. augusztus 13-án Mannschön úr az Országos Magyar Iparegyesület számára címezte német nyelvű levelét, amelyben a következőket fogalmazta meg: „Engedtessek meg, hogy mellékelve megküldjem a Nagytekintetű Tanácsnak a világkiállításon vásárolt tárgyakról készült, általam készített összeállítást. A számomra engedélyezett összeget hozzávetőlegesen sem értem el, először is számos tárgyat az Egyesület számára már mások kiválogattak, másodsor pedig a bőrmunkák közül annyira kevés volt előnyös, hogy nem találtam célszerűnek [megvásárolni őket] az Egyesület számára, és inkább semmit nem választottam ki. Megállapodtam az eladó urakkal, hogy a kiválasztott tárgyak 8-10 napig rendelkezésünkre állnak, ezért kérem intézkedjen, hogy a bizottság az említett időben végezze el a megtekintést, a bizottság tetszését el nem nyerő tárgyak kivehetők [a félrakerott anyagból].”⁴⁴ Ugyanebben a hónapban fogalmazta meg Stock Endre is a Magyar Iparmúzeum számára „a fémipar köréből a már megvásároltak mellett” tett további javaslatait „Angolország, Franciaország, Japán, Oroszország, Németország és Olaszország” neve alatt. Levelében három tárgy esetében használja az „okvetlenül” kifejezést. Ezek a következők: az angol pavilonból „Miltonshild galv. plast. másolata”, és további két francia „argent encrusté dans le bronze egy kis mutatványa pld. egy tálca” és „emaille cloisonné, mint e szép münemben első és legkitünőbb előállítótól pld. egy tálczácska”.

mozgalmat, mely annak létesítése ügyében megindul s tisztelettel néztem azokra, kik e nemes, de nehéz feladat megoldását tűzték ki célul. Igen nagyrebcsülöm ennél fogva a kiténtetést, mely a múzeum létesítő bizottság tagjává történt megválasztásom által ért s melyről Ngdsd. múlt hó 31-ről kelt soraival értesíteni szives volt, s azt, bár hajlott korom bénítólag hat működésemmre s a gyűlésekeni részvétel is sok esetben lehetleníti, mint vidéki tag mégis örömmel elfogadom [...]” (35/1873/95 IMM Adattári iktatott anyag.)

40 1873. augusztus 21-én: „[...] hogy én a magyar ipar és műműzeum létesítő-bizottságának tagjává megválasztattam, köszönettel vévén, van szerencsém válaszolni, hogy e kiténtetést elfogadom s a bennem helyezett bizodalomnak megfelelni törekedni fogok.” (35/1873/96 IMM Adattári iktatott anyag.)

41 Barnay Ignác 1873. augusztus 31-én nyilatkozott: „Tagsággal való

megtiszteltetésemet nagy hálával fogadom, noha őszintén megvallom, hogy a tervbe vett sürgős és hazaíui intézés elmozdítására kevés szak képességgel bírok – de ha gyenge tehetségemhez képest szolgálhatok, azt szívesen felajánlom.” (35/1873/97 IMM Adattári iktatott anyag.)

42 Pulszky Károly megfelelő kapcsolatokkal és helyismerettel rendelkezett, hiszen édesapja, Pulszky Ferenc 1845-ben vette feleségül édesanyját, Walter Teréziát, aki bécsi bankárcsaládból származott, illetve Pulszky Károly 1871 és 1873 között Bécsben folytatott tanulmányokat. A bizottság névsorában Pulszky Károly neve nem szerepel, csak befollyásos apjáié.

43 Mindhárom levél megtalálható az Iparművészeti Múzeum Adattárában (31/1873 IMM Adattári iktatott anyag).

44 Csik Tamás olvasata és fordítása.

Pulszky Károly és Keleti Károly úti feljegyzéseiből tudjuk, hogy a vásárlás 1873. november 8-án fejeződött be.⁴⁵ Pulszky Károly a vásárlások érdekében június 14. és december 1. között összesen hetven napot tartózkodott Bécsben. Ő volt az, aki november 9. és december 1. között a csomagolást és a szállítást is felügyelte. Habár Keleti Károly az 1873-as évben több alkalommal is Bécsbe utazott, ezek általában a vásárlástól független, magáncélú utazások voltak, amelyekért útiköltséget nem számíthatott fel. Májusban és júniusban katalógusát írta, míg augusztus 15-től 24-ig a szintén Bécsben megrendezett Statisztikai Kongresszuson vett részt. Keleti Károly összesen harminc napot tartózkodott Bécsben, azonban útinaplójában a vásárlást vagy Pulszky Károly nevét csak a következő dátumoknál említi: július 11., október 20. és november 3. A megjegyzések a következők: 1873. július 11-én: „Pulszky Károly iparmuzeumi titkárral vásároltam”, majd október 20-án: „Pulszky K. úrral folytattam a vásárlást”, végül november 3-án: „A vásárlásokat befejezván” tudott Bécsből Pestre visszautazni öt nappal később.

Az intézményalapítás és a vásárlás eredeti céljaként az elsősorban a vékony hazai tervezői-művészi társadalomnál erősebb lobbierű iparosság fejlesztését szolgáló technológiai jellegű iparmúzeum létesítése körvonalazódik (ne feledjük, a céhrendszer felszámolása miatt jelentős érdeksérelmeket és a modernizációs igények miatti óriási feszültséget az 1870-es évek eleji iparostársadalmon belül), melynek mintagyűjteményével kellően motiválhatják a műipar alakulását, hogy az versenyképesé válhasson.⁴⁶ Ezt erősíti meg az a tény is, hogy „az ipar- és műmúzeum létesítő bizottság” Keleti Károly elnök vezetésével a beszerzendő tárgyakra jóváhagyott ötvenezer forint ismeretében különféle iparágak – úgymint agyag-, üveg-, fém- és fegyveripar, faipar, szövés és fonás, bőr- és papíripar – termékeit és nyersanyagait, valamint a felsorolt iparágakból eszközöket, szereket, kisebb és nagyobb munkagépeket, illetve készülékek rajzait vagy mintáit kívánta beszerezni. Tehát az eredeti tervzet alapján kizárólag olyan tárgyak begyűjtését tűzték ki célul, amelyek a kézmű-

vesipar fejlesztését szolgálták volna.⁴⁷ Viszont a fenti előterjesztéssel szemben a tényleges, Pulszky Károly által eszközölt beszerzés egészen más képet mutat, hiszen a megvásárolt tárgyak közé a modern művészetet bemutató alkotások mellett antik görög, illetve keleti műipari alkotások is belekerültek.⁴⁸

Darkó Jenő 1988-as tanulmánya alapján – amely Pulszky Károly eredeti felsorolását követi – a műtárgyak megvásárlására 30 614 forintot költöttek, míg a fennmaradó összeget csomagolásra és a tárgyak hazaszállítására használták fel.⁴⁹ A 30 000 forint jelentős részből kortárs, azaz historizáló iparművészeti termékeket, és az egyes technikák történetének illusztrálására alkalmas eredeti példányokat vagy utánpótlókat szándékozott vásárolni. Ezért Pulszky elsősorban a historizmus és az eklektikus stílusok szemlélete által befolyásolt gyárak, műhelyek, termékei közül válogatott. Rengeteg olyan tárgyat is megvásárolt, amelyeket a kor vezető iparművészeti vállalkozásai a bécsi világkiállításra készítettek. A megvásárolt több száz darabos kollektiót egyedülálló műfaji sokrétűség és változatosság jellemzi. Java része 19. századi alkotás, azonban helyet kapnak benne ókori és késő középkori tárgyak is, valamint az európai műalkotások mellett a keleti kultúrákat képviselő darabok is megjelennek.

A műtárgygyűjtes szépen szemléleti a historizmus törekvéseit, hiszen a korszak stiláris sokszínűsége mellett a technikai és formai mintakincsét is bemutatja. A múzeum ekkor többek között Vilhelm Christensen (1822–1899) dán mester fémmunkáival, a firenzei Képzőművészeti Akadémia tiszteletbeli tanárának, Luigi Frullininek (1839–1897) a végtelenül finoman kifaragott bútorbetéltálapjaival, vagy például Émile Philippe (1834–1880) zománccsisztítósú írómappájával gazdagodott. Az új szerzemények között találunk könyveket, amelyek Joseph Zahensdorff (1853–1930) vagy Émile Philippe nevéhez köthetők. A csoport jelentős mennyiségű üvegtárgyai egyebek mellett Philippe-Joseph Brocard (1831–1896) párizsi tervezőtől, a velencei Antonio Salviati (1816–1890) muranói manufaktúrájából, valamint a bécsi Lobmeyrgyárból származnak.⁵⁰ De az együttesben fellelhetők

45 Az Iparművészeti Múzeum Adattárában őriznek két útinaplót, amelyek Pulszky Károly és Keleti Károly bécsi utazásait és napdjait rögzítik (2/1873/4/4 és 31/1873/4/4 IMM Adattári iktatott anyag).

46 MRÁVIK László: Pulszky Károly és a historizmus az iparművészetben. In: ZÁDOR Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1993. 249–254.

47 GYARMATI János: A senki földjén. A Néprajzi Múzeum antik és ó-egyiptomi „gyűjteménye”. *Néprajzi Értesítő*, 93. 2011. 66–67.

48 GYARMATI János: Pengeélen. A Néprajzi Múzeum első két évtizede. *Ethnographia*, 127. 2016. 1–4. sz. 236.

49 DARKÓ Jenő: Pulszky Károly szerepe az Iparművészeti Múzeum megalakulásában. In: DARKÓ Jenő (szerk.): *Pulszky Károly emlékének*. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1988. 125.

50 HORVÁTH Hilda: Az Iparművészeti Múzeum műgyűjteményének története – vázlat. In: PATAKI Judit (szerk.): *Az idő sodrában. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek története*. Kiállítási katalógus. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2006. 28–29.

még olyan textíliák is, amelyeket a Monarchia egyik legnagyobb és legismertebb szőnyeg- és bútorszövetgyára, a Philipp Haas & Söhne tervezett.⁵¹

A Bécsben megvásárolt tárgyakat a Nemzeti Múzeumban 1874. április 19-én mutatták be a nagyközönségnek. Pulszky Károly a kiállítás kapcsán a következőképp nyilatkozott: „Az iparmúzeum jelenlegi alakja sokaknak vissza fog tetszeni, mert megbarátkoztak azon eszmével, hogy itt az iparra alkalmazott tudomány legújabb vívmányaival fognak találkozni, hogy gépek lesznek fölállítva s különféle anyagok nyersen és földolgozva, s mindezt itt nem lelik föl. Ilyenmű intézetek léteznek már Európában, s érdekes voltukat senki sem fogja kétségbe vonni, de iparmúzeumunk, mostani iránya által, azon intézményeknek lép nyomába, melyek az iparművészeteknek új lendületet, új alakot adtak, a South Kensington, az osztrák múzeum nyomába.”⁵² Ez alapján a koncepcióváltás, amit a Pulszky család önkényes akaratával hoznak többen kapcsolatba, tudatos döntés volt, amely mögött a londoni és osztrák intézmények követése állt. Az 1874-es kiállítás alkalmával harminckét vitrinben volt látható a múzeum kibővült gyűjteménye, ugyanis a bécsi vásárlásokat kiegészítette a Xántus János és Rómer Flóris Bécsben bemutatott háziipari anyaga, a Xántus-féle kelet-ázsiai gyűjtés, a Nemzeti Múzeum Régiség- és Etnológiai Osztályának iparművészeti darabjai, valamint a Szalay-gyűjtemény. Ez az egyesített gyűjtemény ekkoriban épület hiányában a Nemzeti Múzeum lépcsőházában várta a látogatókat

egészen 1877-ig, amikor a Képzőművészeti Társulat Sugár út 69. szám alatti palotájába költözött. Tekintettel arra, hogy a bécsi vásárlások nyomán az intézmény végül az iparművészeti alkotásokra összepontosított az iparoskörök lobbizni kezdtek egy tisztán technológiai múzeum létrehozásáért, amely végül a budapesti Technológiai Múzeumként valósult meg.⁵³

A fentiek ismeretében elmondható, hogy az 1873-as bécsi vásárlás kulcsfontosságú, hiszen – amellett, hogy a múzeum első és azóta is egyik legnagyobb gyűjteménygyarapodásának tekinthető – a hazai iparfejlesztési koncepció tükrében valósult meg, megalapozva az intézmény későbbi sorsát azzal, hogy tisztán ipari termékek helyett iparművészeti jellegű tárgyak gyűjtését kezdeményezték. Hiszen a Rómer-féle, vagy az „ipar- és műmúzeum létesítő bizottság” által eredetileg kezdeményezett technológiai jellegű múzeum felé hajló koncepció megdőlt azáltal, hogy Pulszky Károly vásárlásának irányát végül az iparművészet szabta meg. Természetesen ezzel kapcsolatban újabb és újabb kérdések merülnek fel, például hogy Pulszky mi alapján választotta ki a beszerzett darabokat? Milyen személyek vagy elképzelés vezérelte a tárgyak kiválasztásában? Vagy a megvásárolt tárgyak mennyire illeszkednek bele az általa megnevezett külföldi társintézmények gyűjtési koncepciójába? A további kutatás ezekre a kérdésekre keresi a választ a tárgyegyüttes teljes körű feltérképezése, a fennmaradt listákon szereplő tételek beazonosítása, valamint azok értékelése segítségével.

51 N. n. 1. A historizmus ünnepei. In: F. Dózsa Katalin (szerk.): *Az áttörés kora. Bécs és Budapest a historizmus és avantgárd között (1873–1920)*. Kiállítási katalógus. Budapest, Wien Museum–Budapesti Történeti Múzeum, 2004. 13–15.

52 PULSZKY Károly: *Kalauz a Magyar Iparművészeti Museum gyűjteményei-*

hez. Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája. 1874. 3.

53 SINKÓ Katalin: A népművészet-szemlélet változásai és a Nemzeti Múzeum 1852–1898. *Néprajzi Értesítő*, 91. 2009. 49. Illetve lásd Ruzsa Bence, Szabó Zoltán András és Szalkay Csilla tanulmányát lapszámunkban.

A budapesti Állami Felső Ipariskola megszervezése a 19. század második felében

Bevezetés

Tanulmányunkban a budapesti Állami Felső Ipariskola történetét szeretnénk bemutatni, elsősorban annak oktatáspolitikai és képzésszervezési vonatkozásaiban. A témaválasztást főképpen az intézmény magyarországi iparoktatásban betöltött szerepe ösztönözte, amelynek jelentőségét több összefoglaló kötet és tanulmány is kiemeli.¹ Ennek ellenére néhány kisebb terjedelmű – a 19. század végén, illetve a 20. század első harmadában készült – írást² leszámítva nem lertünk fel kifejezetten az iskola történetét bemutató tanulmányt.

A kutatás *földrajzi kereteit* – intézménytörténeti jellegéből adódóan – elsősorban az iskola mindenkori telephelye, illetve annak közvetlen környezete adja, azonban – második, szélesebb réteggént – a lokális (Budapest-szintű) és az országos (miniszteriális, illetve kormányzati) döntéshozatali mechanizmusok lenyomatai is megjelennek. Az *időbeli határokat* szintén kettősség jellemzi: részletesebben az intézmény alapításától (1879) az építő ipariskola kiválásáig (1898) tartó

időszakot szeretnénk feldolgozni, tágabb vonatkozásban – elsősorban a történeti bevezetés okán – a kezdő dátumot a 19. század közepe jelenti.³

Történeti háttér

A 19. század derekától „ambivalens” iparosodás jelentkezett Magyarországon; bár az ipar (elsősorban a nehéz-, illetve az élelmiszeripar) jelentős fejlődésnek indult, kiterjedtsége továbbra is elmaradt a nyugat-európai országokétól.⁴ A további növekedés jogszabályi és gazdasági lehetőségei azonban csak néhány évvel később, az 1867-es kiegyezéssel jöttek létre.⁵ A kiegyezés hasonló módon vetette meg a következő évtizedek oktatáspolitikai intézkedéseinek alapját.⁶ Ezek közé tartozott az iparoktatás szabályozása is, melynek jogszabályi háttéréből három törvény emelkedik ki: az 1868-as népiskolai, valamint az 1872-es (első) és az 1884-es (második) ipartörvény.⁷ A népiskolai törvény jelentőségét ebben a vonatkozásban legin-

1 HALKOVICS László: A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. *Statisztikai Szemle*, 77. 1999. 4. sz. 260–273; NAGY Adrienn: *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867–1945)*. Doktori (PhD-) értekezés, Pécs, 2014; VIG Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta*. Budapest, Pátria, 1932. 186–262.

2 GÁTI József: Az iparoktatás fellegvára: a Magyar Királyi Állami Felső Ipariskola. In: VAMOS Éva–KOVÁCS Gy. István (szerk.): *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*. Budapest, Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, Tudomány- és Technikatörténeti Bizottság, 1993. 27–29; GÁTI József: A magyar iparügy palotája. *Honismeret*, 37. 2009. 6. sz. 28–31; HEGEDŰS Károly: *A Budapesti Állami Ipariskola alapításának és működésének rövid története*. Budapest, Pátria, 1896; JESCH László: *A Budapesti M. Kir. Állami Felsőipariskola emlékkönyve 1879–1939*. Budapest, Pátria, 1939. Az ipari szakoktatás 19–20. századi szakirodalmának áttekintéséhez lásd még: SZÉKELY Mikós: A magyarországi ipari

szakoktatási rendszer a századfordulón, különös tekintettel Erdélyre. In: KOVÁCS Zsolt–ORBÁN János (szerk.): *Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásából*. Cluj-Napoca, Societatea Muzeului Ardelean, 2013. 129–141.

3 Az előzmények esetében korábbi (1830-as évekbeli) időpont is megjelölhető, lásd NAGY Péter Tibor: *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Oktatókutató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

4 KOZÁRI Mónika: *A dualizmus kora. 1867–1914*. Budapest, Kossuth, 2009. 48–58.

5 VIG 1932 (ld. 1. j.).

6 MANN Miklós: Bevezetés. In: MANN Miklós (szerk.): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. H. n., Tankönyvkiadó, 1987. 5–12.

7 1868. évi XXXVIII. törvénycikk; 1872. évi VIII. törvénycikk; 1884. évi XVII. törvénycikk.

kább az általános tankötelezettség bevezetése adja (hatól tizenkét, illetve tizenöt éves korig), amelynek hatálya a tanoncokra („mestertanítványokra”) is kiterjedt.⁸ Mindennek végrehajtása azonban (döntően az ismétlőiskolák hiánya és a rendes iskolák órarendje miatt) nehézségekbe ütközött.⁹ Következő lépésként az első ipartörvény teljes iparszabadságot mondott ki (a tanoncfoglalkoztatás esetében egyedül alsó életkori határt jelölt meg),¹⁰ az engedékenység ellensúlyaként azonban az iskoláztatási kötelezettség egészét is az iparosoknak utalta.¹¹ A korábbi jogszabályokban egyértelműen jelentkező végrehajtási nehézségek megszüntetése nyomán született meg a második ipartörvény, amelyben (legalább ötven tanonc esetén) a községekre hárította az iskolaállítást terhét.¹² A fentebb bemutatott jogszabályok hatása kapcsán fontos kiemelni, hogy míg a népiskolai törvény rendszerint meghatározó fejlődési állomásként jelenik meg a neveléstörténeti szakirodalomban,¹³ az ipartörvények a kortársaknál gyakran kettős, rendszerint a támogató és az ellenző pólusok köre rendezhető megítélésűek.¹⁴

Az elméleti-történeti áttekintést követően dolgozatunkban az alábbi kérdésekre szeretnénk választ adni: a) Hogyan illeszkedett az iskola a kor iparoktatásának intézményi struktúrájába? b) Milyen szervezeti jellemzők társíthatók az iskolához? c) Milyen infrastrukturális körülmények között zajlott az oktatás? d) Milyen képzési célok mentén folyt az oktató-nevelő munka? e) Milyen összetevők alkották az iskola képzési profilját? f) Hogyan alakult az ipariskola hallgatói létszáma?

A kutatás forrásai és módszerei

A jogszabályi forrásokat és az intézményhez kapcsolódó dokumentumokat a történeti forráselemzés módszerének segítségével tártuk fel.¹⁵ A főbb elsődleges forráscso-

portok az intézmény bibliográfiai háttérét képező, a 19. század utolsó évtizedeiben keletkezett szervezeti tájékoztatók, a miniszteri rendelet nyomán kelt szervezeti szabályok különnyomatai, illetve az intézmény Hege-dűs- és Jesch-féle évkönyvei.¹⁶ Jelentősek még a témával foglalkozó, annak országos szinten vizsgált történeti és szervezeti változásait bemutató monografikus művek.¹⁷

Szervezettörténeti előzmények

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter mindvégig eltökélt támogatója volt a hazai szakoktatási rendszer kifejlesztésének és megszilárdításának. Az 1872-ben alapított Kassai Gépészeti Felsőbb Ipartanoda – amelynek fő célkitűzése volt gépészek, művezetők és gépszerkesztők képzése, illetve a kivételesen tehetséges tanulók esetében akár a kisebb gyárak igazgatói szerepkörére való felkészítés – után néhány évvel később, 1877-ben Trefort egy új képzőintézmény alapjait fektette le: először létrehozott egy bizottságot az ipari szakoktatás megszervezésére, majd ez a bizottság kijelölt egy albizottságot a konkrét tervezet elkészítésére. Az albizottság elfogadta Pilch Ágoston, Schnedár János és Wartha Vince műegyetemi tanárok, illetve Gönczy Pál miniszteri tanácsos és Sztoczek József műegyetemi rektor tervezetét a középipartanodára,¹⁸ ezt pedig végül soron Trefort 1877. szeptember 10-i, 23.042. számú rendeletével adta ki.¹⁹ Ez volt a Budapesti Állami Középipartanoda első szervezeti szabályzata, illetve az első tanterv is ez a dokumentum tartalmazta.

Az 1878. évi VII. kormányjelentésben Trefort – a hazai ipar fejlesztésének egyik alappilléreként a nyugat-európai intézkedéseket, különösképpen a szakoktatás modernizálásának meghonosítására vonatkozóan – az elkövetkező időszak fontos feladataként jelölte meg egy

8 1868. évi XXXVIII. törvény cikk 1. §.

9 VIG 1932 (ld. 1. j.) 188.

10 Tanonc tizenkét éves kor felett vehető fel, amitől csak az iparhatóság engedélyével lehet eltérni (vö. 1872. évi VIII. törvény cikk 40. §).

11 VIG 1932 (ld. 1. j.); Az iparos kötelezettségeire nézve lásd uo. 42. §.

12 VIG 1932 (ld. 1. j.); 1884. évi XVII. törvény cikk 80. §.

13 Lásd például KELEMEN Elemér: A törvényjavaslattól a törvényig. Az 1868-as népoktatási törvény szövegváltozásai. *Iskolakultúra*, 4. 1994. 11–12. sz. 112–119; KELEMEN Elemér: Eötvös népoktatási törvénye. *Új Pedagógiai Szemle*, 69. 2019. 5–6. sz. 5–21; SÁSKA Géza: *Rendszerek és váltások*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet–Új Mandátum, 2007.

14 NAGY 2002 (ld. 3. j.). Az iparosodás és a modernizáció összefüggései-

hez, valamint azok értelmezési különbségeihez lásd VÖRÖS Katalin: A modernizáció és a nacionalizmus keresztmetszetében. Nemzetépítési törekvések a dualizmus kori középfokú iparoktatás vonatkozásában. In: CSIBI Norbert–SCHWARCZWÖLDER Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetépítés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs, Kronosz, 2018. 237–259.

15 KÉRI Katalin: *Mi a neveléstörténet?* Pécs, JPTE Tanárképző Intézet, 1997.

16 HEGEDŰS 1896 (ld. 2. j.); JESCH 1939 (ld. 2. j.).

17 SZTERÉNYI József: *Az iparoktatás Magyarországon*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1897; VIG 1932 (ld. 1. j.).

18 Megjegyzés: JESCH 1939 (ld. 2. j.) munkájában az első három személyt emelte ki a névsorból.

19 JESCH 1939 (ld. 2. j.) 18–19; VIG 1932 (ld. 1. j.) 354.

központi középipartanoda létrehozását, amely mintegy mintaintézményként is szolgál a nagyipar előmunkásainak és művezetőinek képzéséhez.²⁰

A Közoktatási Bizottmány jelentése alapján az 1879. április 2–3-án folytatólagosan tartott fővárosi közgyűlésen a fővárosi tanács előterjesztette a város területén egy középipartanoda felállítását, az illetékes miniszter által vegyes bizottság kiküldésére tett javaslatot pedig támogatta.²¹ A június 11–13–14-én folytatólagosan tartott fővárosi közgyűlés alkalmával döntöttek arról, hogy a minisztérium törekvéseit támogatni kívánják olyan módon, hogy egyrészt a kormány számára ingyen biztosítják az ipartanoda számára ideális építési telket, valamint kijelentették, hogy amennyiben az iskolát az illetékes miniszter legkésőbb 1880-ban megnyitja, abban az esetben 1880-tól kezdve, egyelőre csak három évig, a főváros évente 10 000 forint összegű támogatással járul hozzá az intézmény fenntartásának költségeihez. Ez annak ismeretében tekinthető jelentős hozzájárulásnak, hogy a kormányzat 1869–1879 között a hazai ipar fejlesztésére évente mindössze 12 660 forintot költött, míg Ausztria ennek negyvenszeresét tudta biztosítani.²² Az 1881. évi XLIV. törvény cikk nyújtotta állami kedvezmények az évtized során pozitívan hatottak a gyárak fejlődésére,²³ a fent említett törvény cikk tekinthető az állam első tudatos politikai lépésének az iparfejlesztés irányába.²⁴

Képzés a Főherceg Sándor téren

Az intézmény a Főherceg Sándor (később Sándor, ma pedig Gutenberg) tér 4. szám alatt található bérházban indult meg az első, csonka tanévvel²⁵ 1879. december 7-én (és tartott egészen 1880. június 29-ig). A délelőtti tíz órakor kezdődő ünnepélyes megnyitón maga Trefort adta át az első évfolyam számára az épületet, ezzel

megindult hivatalosan is a képzés a Budapesti Állami Középipartanodában.

Az intézmény szervezeti szabályzata már az első tanév során módosításra került Trefort 1880. évi 16.352. számú rendelete nyomán. A változtatások szükségességét Hegedüs Károly, az intézmény első igazgatója több mint két éves külföldi tanulmányútjának tapasztalatai igazolták.²⁶ Többek között a tantervek elé beillesztésre került egy preambulum, mely körvonalazta az intézmény céljait és feladatait, vagyis: „építőmestereket, építő-pallérokat, a gépekkel és a munka megosztásával dolgozó ún. tömegtermelő iparágak számára pedig előmunkásokat, művezetőket és kivételképp oly szakembereket képezzen, akik kisebb ipartelepeknek, gyáraknak önálló vezetőivé lehessenek”.²⁷

A középipartanoda 1877-ben még csupán három szakcsoport indítását tervezte, úgymint: építészeti, gépészeti és vegyészeti. Az 1880-ban életbe lépő, és egészen 1891-ig változatlan formában hatályos szervezet viszont már nem csupán a hagyományos gyáripari ágazatokat veszi alapul a képzésben, hanem beemel (szintén Hegedüs munkaútjának tapasztalatai nyomán) két fontos kézműipari ágazatot is: a fém-vasipart és a faipart is.²⁸ Ez az öt szakcsoport képezte a fő pillérjeit az intézmény képzési profiljának – ezek voltak az úgynevezett rendszeres tanfolyamok. Ezeknek az iparágaknak a képzésben való megjelenése a korabeli várakozások szerint képes volt hozzájárulni ahhoz, hogy a hazai ipartelepek rohamos fejlődésnek induljanak, és a kisipari formációból nagyobb, a külföldi konkurenciával versenyképes gyáripari forma tudjon kifejlődni. Különösen az olyan iparágaknál, mint a fém-, a gép-, illetve a fafeldolgozó ipar, figyelhető meg az a gyáralapítási modell, mikor a kisipari üzemek önfinanszírozó módon, a specializálódás és a műszaki tartalom megújulása révén gyárakká alakultak át.²⁹ A korábban említetteken túl a képzés részét képezték még az úgynevezett rendkívüli tanfolyamok.

20 SZTERÉNYI 1897 (ld. 17. j.) 186.

21 N. n.: *Budapest fővárosi közgyűlési jegyzőkönyvei 1873–1949*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2007. 80.

22 VARGA László: Állami ipartámogatás a dualizmus korában (1880–1900). *Történelmi Szemle*, 23. 1980. 2. sz. 196–226.

23 VARGA 1980 (ld. 22. j.).

24 SZULOVSKY János: A fordulópontok évtizede. *Történelmi Szemle*, 52. 2010. 4. sz. 577–591.

25 Az 1877 óta érvényben lévő szervezeti szabályzat szerint a tanév az intézményben szeptember 15-én kezdődik és június 30-ig tart. (Lásd A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1877. évi 23.042. számú rendeletével kiadott szervezet a budapesti állami középipartanoda részére.)

26 JESCH 1939 (ld. 2. j.) 19–20.

27 A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1880. évi 16.352. számú ren-

deletével kiadott szervezet a budapesti állami középipartanoda részére.

28 Az eredeti tantervekben szerepelt a szövetipar is, ez végül nem indult el.

29 Kovács Endre–Katus László: *Magyarország története 1848–1890*. II. Budapest, Akadémiai, 1979. 1005. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy önmagában a szakirányú képzések megszervezése megfelelő tökélfelhalmozó intézkedések (például részvénytársaságok létrehozása) nélkül nem elégséges. Vég Albert úgy fogalmazott, hogy az ilyen irányú képzések intézményesülése, illetve maguk az ipariskolák „nem pusztán a már meglévő iparunk fejlesztésének voltak tényezői, hanem iparunk fejlődését tőlük vártuk. Az ipariskolák magukban ipart teremteni nem tudnak, azonban fontos helyet foglalnak el azok közt a közgazdasági tényezők közt, amelyeknek együttes munkássága az ipart mindenütt megteremti”. Lásd VIG 1932 (ld. 1. j.) 264.

Oktatás a Népszínház utcában

Az 1880-as évek első felében évről évre nőtt az érdeklődők száma (az első három, 1877-ben már megjelölt szakcsoport után a fém-vasipari, illetve a faipari nem egyszerre, hanem fokozatosan került meghirdetésre), ami összességében azt eredményezte, hogy a képzések lebonyolítására előzetesen kijelölt Főherceg Sándor téri épület kevésnek bizonyult. Erről Trefort 1883-ban az intézményben tett látogatása során személyesen is meggyőződött, és rövidesen intézkedett egy 6475 négyzetméter alapterületű telek megvásárlásáról a József körút–Népszínház utca–Csokonai utca között.

Ebben az időszakban a középipartanoda formálódásával együtt – több más, az 1870-es évek végén, 1880-as évek elején alakuló párhuzamos elképzelés egyikeként – megszerveződött Magyarország első (de az évtized során nem egyedülként létrejövő) Technológiai Iparmúzeuma (az ekkoriban Bécsben már létező Technologisches Gewerbemuseum mintájára).³⁰ Az Iparmúzeumot egy 1880. december 28-án tartott értekezlet nyomán hozták létre,³¹ melyet (az ipartanodához hasonlóan) Trefort nyitott meg 1883. június 24-én a Kerepesi (ma Rákóczi) úton található egykori Beleznay-kertben. Látni a két intézmény sorsát, illetve közös célcsoportjukat, Trefortban megfogalmazódott a két intézmény egyesítésének gondolata: „Két középiparoktatási intézetet bírnak a fővárosban, melyek a Középipariskola és a Technológiai Iparmúzeum. Ezeknek szerves kapcsolata úgy didaktikai,³² mint pénzügyi tekintetben nagyon szükséges és előnyös.”³³ Az 1884. június 28-án kelt rendeletével³⁴ Trefort megtette az első lépést a két intézmény egyesítésének irányába: július 1-jei hatállyal a középipartanoda igazgatójának felügyelete alá helyezte az Iparmúzeumot (1. kép).

Trefort 1885-ben megbízta Hauszmann Alajos műegyetemi tanárt, hogy tervezze meg az új, az alagsorral együtt négyszintes épületkomplexumot a már említett területre. Többéves munka eredményeként 1889. április 28-án megtörtént a zárókő letétele, szeptember 15-én

pedig ünnepélyes megnyitó keretében átadhatták az új, Népszínház utcai épületet. Az Iparmúzeum a körülről néző szárnyat, míg a középipartanoda a Népszínház utcai épületfrontot kapta.

Hegedüs annak érdekében, hogy az intézmény által nyújtott képzéseket részint racionalizálni, részint pedig fejleszteni lehessen, egy sikertelen kísérlet után értekezletre hívta össze a hazai gyárvállalatok és ipari érdekeltségek vezetőit. Az értekezleten összegyűjtött tapasztalatait javaslatban megfogalmazva eljuttatta Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, és kérte ennek alapján az intézmény szervezetének módosítását. A szervezeti szabályzat módosítását végül az 1891. július 4-én kiadott rendeletével szentesítette Trefort utóda. Az intézmény neve a rendelet alapján budapesti Állami Ipariskolára változott.³⁵

A századfordulóig hátralévő években több fontosabb szervezeti változás történt. 1896. július 1-jétől az intézmény a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fenntartásából és felügyeletéből átkerült a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz, ahol az egyik közvetlen felügyelője az iskola működésének Sztéryi József iparoktatási főigazgató lett. Ő kezdeményezte többek között a jelentkező helyhiány feloldása érdekében az építészeti szakcsoportnak önálló intézményként való leválasztását 1898 júniusában. Az új tanév elejétől mint Állami Felső Építő Ipariskola folytatta tevékenységét, ugyanakkor az Állami Ipariskola (a Kassán működő intézménnyel egyetemben) 1898 szeptemberétől Állami Felső Ipariskola címet kapott.³⁶

A képzés általános bemutatása

Mint ahogyan az már korábban említésre került, az 1877. évi szervezetben a képzés még csupán három szakcsoportot (építészeti, gépészeti, vegyészeti) tartalmazott, és az első, 1879-ben induló tanév kínálatában is csak ezek szerepeltek. A szervezet 1880-as módosítása nyomán került a képzési profilba a kézműipar két ága,

30 Bővebben lásd SZÉKELY Miklós: Pákei Lajos kolozsvári Iparmúzeumi és Ipariskolai palotái 1882–1904 között. *Ars Hungarica*, 2015. 1. sz. 29–47; SZÉKELY Miklós: *Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1887–1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 26.

31 SZÉKELY 2017 (ld. 30. j.) 26.

32 A Technológiai Iparmúzeum többféle funkciót ellátott, csak részben volt a szó hagyományos értelmében múzeum (ahol az iparágak által használt nyersanyagokból, iparcikkekből, szerszámokból és gépekből

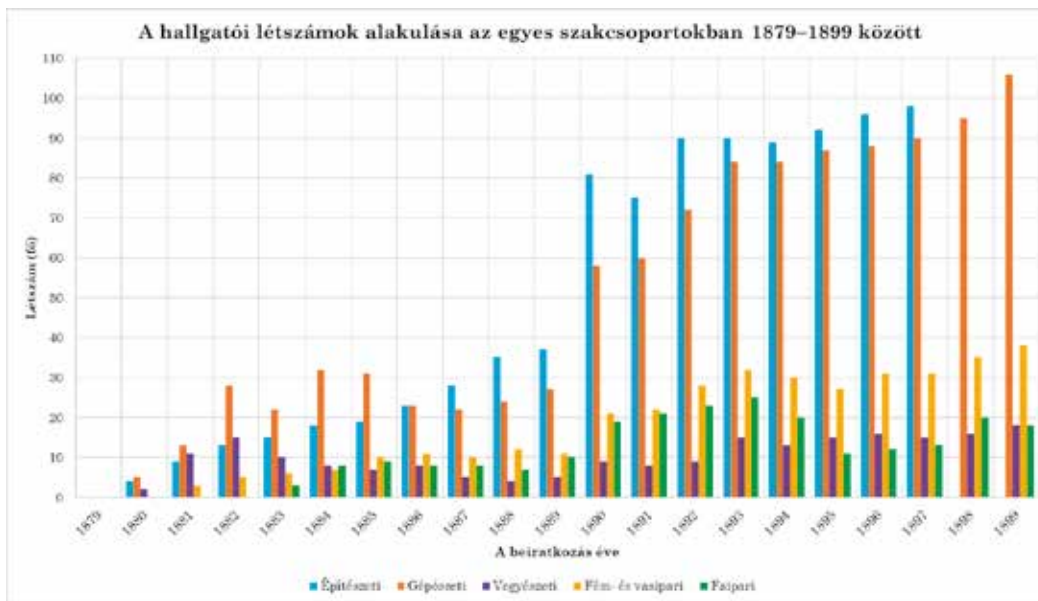
ből gyűjteményt állítottak össze), mivel emellett szakelőadásokat, gyakorlatias foglalkozásokat és rajztanfolyamokat is tartottak.

33 GÁTI József: A magyar iparügy palotája. *Honismeret*, 37. 2009. 6. sz. 28–31.

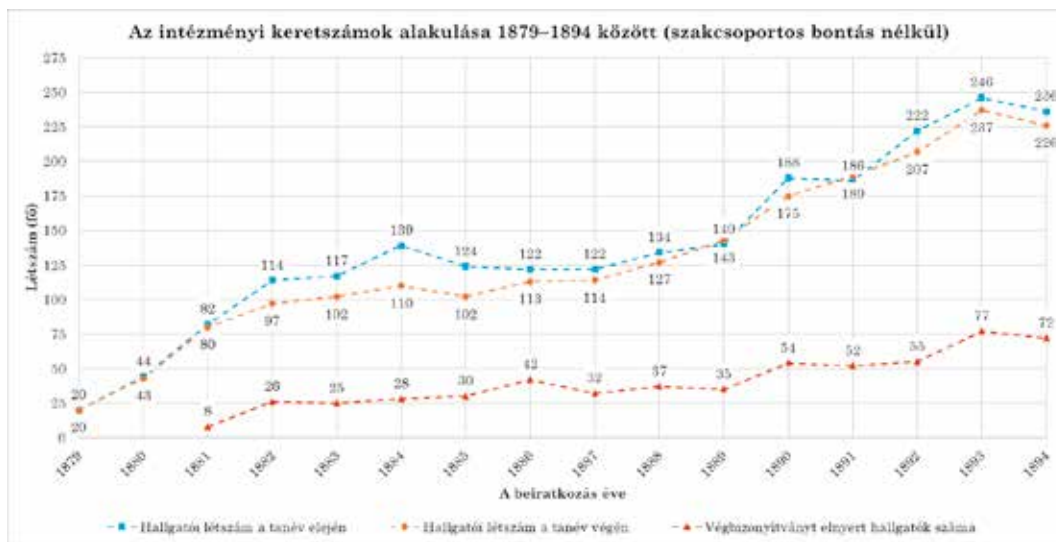
34 18.855/1884. VKM. sz. rendelet.

35 A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1891. július 4-én kiadott 24.224/1891. VKM. sz. rendelete.

36 A kereskedelemügyi miniszter 1898. szeptember 27-én kiadott 55.768/1898. K. M. sz. rendeletében említve.

1. ábra. A hallgatói bemeneti létszámok az egyes rendes szakcsoportok bontásában 1879 és 1899 között³⁷

2. ábra. A tanulók létszámadatai az egyes tanévek kezdetén és végén, valamint a kiadott végzettségnyitványok száma³⁸

37 JESCH 1939 (I. d. 2. j.) 240–241. adatai alapján.

38 HEGEDÜS 1896 (I. d. 2. j.) 4–5.

1. Az új épület Körút felőli homlokzata, 1900. Fortepan (kép száma: 82527, adományozó: Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei)

amelyek fokozatosan kerültek bevezetésre (lásd 1. ábra). A fém-vasipari képzés 1881 szeptemberében, a faipari pedig az 1883 őszen induló tanévben. (A rokon szervezetű intézményekhez képest mindvégig ez számított a legdifferenciáltabb szervezetűnek.)³⁹

Az öt szakcsoport képzése több ponton is egységes volt: a képzési idő három év, amely a tantárgyakat tekintve összesen hat félévre volt osztva, közös, általános tantárgyakkal⁴⁰ (legfőképpen nyelvtan, mennyiség, természet, szabadkézi rajz és mintázás, az utolsó két félévben pedig könyvvitel, illetve gazdaságtani tárgyak). Ezenfelül mindegyik szakcsoport számára ugyanazok a rendkívüli tárgyak voltak: német, francia és angol nyelv.

A legelső évfolyam nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Hegedüs úgy írt erről, hogy: „Az intézet benépesítése kezdetben sok nehézséggel járt, az első tanévben – melyet szokatlan időben, december hóban

nyitottak meg – csak 20 igen gyenge előképzettségű tanuló jelentkezett, kik közül 13 végezte el az első tanévet és csak 6 a három évfolyamot.”⁴¹ Később azonban (lásd 2. ábra) megindult az intézmény feltöltése tanulókkal – köszönhetően többek között a kormányzati és az egyházi illetékesek felhívásainak.

A felvételi szabályzat több fontos kritériumot tartalmazott: 14–15. életév betöltése,⁴² általános elvárás volt a választott szakcsoportnak megfelelő mennyiségű (pontos időtartam nincs meghatározva) előzetes műhelygyakorlat, amelyet legkésőbb az első tanév végével két hónapos nyári intézményi műhelygyakorlat keretében igazolni kellett. Több irányból is érkezhettek a jelöltek: a) akik a középiskola (gimnázium, reáliskola) vagy b) a polgári iskola négy osztályát sikeresen elvégezték, c) iparossegédek és mindazok, akik az a) vagy b) szerinti felkészültségüket felvételi vizsga útján bizonyították.⁴³

39 Kovács–Katus 1979 (ld. 29. j.) 1408.

40 A közös első évi tantárgyak rendszerét az 1891-ben életbe lépő, módosított szervezeti szabályzat eltörölte, innentől ezek oktatása is szakcsoportokra bontva történt.

41 HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.) 5. adatai alapján.

42 Az 1891-től hatályos szervezeti szabályzat már határozottan a tizenötödik életévet jelölte meg.

43 16.352/1880. VKM. sz. rendelet 2. § (ld. 27. j.).

Az intézmény képzési profilja és infrastruktúrája

A képzés az intézményben a szervezeti szabályzat értelmében elméleti és gyakorlati oktatást is tartalmazott. Ugyanakkor ezt követően rögtön ki is hangsúlyozza, hogy az oktatott tárgyak jelentős része elméleti vonatkozású, és „az intézet tanműhelyében a tanítás szorítkozni fog a kézi ügyesség gyakorlására, azonban a bevégzett mechanikai ügyesség megadása helyett, csak az elméletben kifejtett elvek alkalmazására, a szemléltetésre és a főbb műveletmódok lényegének átdolgozására lesz fő tekintettel.”⁴⁴ Például az első két félévben mindegyik szakcsoport ugyanazon alapozó tárgyakat tanulta, illetve a különböző előképzettségű tanulók nagyjából azonos tudásszintre való felhozatala is az első év feladata volt, amit a heti harminc tanóra keretében kellett megvalósítani.

Az egyes iparágakban való boldoguláshoz szükséges elméleti ismeretek lényegében a felhasznált nyersanyagok jellemzőinek ismeretére, a velük való munkavégzés és a gyártási módok mélyebb megismerésére irányultak, melyeken keresztül végső soron a tanuló azt a (szakcsoportok jellegéből adódóan eltérő mértékű) gépészeti alaptudást sajátítja el „tudományos szinten”, amely későbbi boldogulását elősegíti. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az elméleti oktatásnál (mint ahogyan az az iskola tantervének részleteiből is kiderül) nem kívántak a konkrét gyakorlati munkához szükséges tudástól túlzottan elrugaszkodni, az elvárt megtanulandó elméleti ismereteket annak alkalmazásával és gyakorlati hasznosításával együttesen tanították. Ennek támogatására állt rendelkezésre a Technológiai Iparmúzeum és az Ipariskola közös intézeti könyvtára, benne külön ifjúsági könyvtárrésszel (szakcsoportonként tan- és kézikönyvekkel, bővebb szakirodalommal és rajzgyűjteménnyel), továbbá általános „természettani” gyűjteménye, illetve természetesen maguk a műhelyek is.

A képzés időkerete és az oktatott tantárgyak eloszlása a második év két félévében a szakcsoportok között az azonos terhelésre törekedett: heti harminckét tanóra volt előírva, ennek fele, vagyis tizenhat óra volt a szaktárgyak oktatására, amelyek félévente jellemzően három-négy tantárgyat jelentettek az órateremben.

A harmadik évben ez az arány a szaktárgyak irányába tolódott el, a heti összes óraszámom belül a szaktárgyak aránya – bár nem volt azonos a szakcsoportok között, de – minden esetben meghaladta a 62%-ot. A következőkben az egyes szakcsoportok képzési sajátosságairól, illetve a hozzájuk kapcsolódó képzőhelyi specifikumokról⁴⁵ kívánunk tömör áttekintést adni.

Építészeti szakcsoport

Az építészeti szakcsoportra beiratkozók létszáma az 1886–1897 közötti időszakban hol kisebb, hol nagyobb arányban előzte meg a többi szakcsoportot – elsősorban a gépipart. Ez abból a szempontból is érdekes, mivel a 19. század utolsó évtizedeiben az egyik vezető ipari ágazatnak a gépipar számított, azon belül is – a jelentős vasúti fejlesztéseknek köszönhetően – a járműgyártás.

A szakcsoport képzési körülményeit tekintve itt lehet talán a leginkább azt feltételezni, hogy a képzés szinte teljes egészében elméleti síkon valósult meg (már csak abból adódóan is, hogy külön műhely nem épült kifejezetten a szakcsoport részére), egy építészeti szertár állt a rendelkezésre, amelyben a legfontosabb építőipari alapanyagok és a kőművesség, az ácsmesterség, illetve a vasszerkezet-tervezéshez kapcsolódó szerkezeti minták voltak elhelyezve.⁴⁶

Az oktatott szaktárgyak olyan ismeretkörökre összpontosultak, mint az általános építéstan, építőanyagismeret, az épületek külső és az egyedi épületrészek belső munkálatainak ismerete, illetve természetesen az építészeti rajz, a műépítészet és a motívumismeret is szerepelt a tantervben. A tervezés tanítása mind az egyszerűbb lakóházakra, mind pedig a konkrét funkcióval rendelkező (például gazdasági) épületekre is kiterjedt. A szakcsoportnak olyan elismert, állandósított oktatói voltak, mint Kolbenheyer Gyula építész, Ordódy Béla mérnök, Eder Géza vagy Grünwald István okleveles középiskolai tanárok.

Gépészeti szakcsoport

Mint arról már esett szó, a gépipar az építőiparral szoros versenyben volt a létszám tekintetében, ugyanakkor – habár a vizsgált időszakban döntően az építőipari szakcsoportba volt a legtöbb jelentkező – a képzés el-

44 Uo.

45 Mivel a szakcsoportok megfelelő képzési feltételeinek biztosítása a Népszínház utcai épület tervezésénél eleve fő szempont volt, így

az infrastrukturális háttér bemutatásánál csak erre a képzőhelyre utalunk.

46 HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.) 14.

2. Az építészeti rajzterem a Népszínház utcai épületben. Kép forrása: HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.)

3. A kovácsműhely a Népszínház utcai épületben. Kép forrása: HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.)

indulását követő néhány évben ez a szakcsoport élvezte a legnagyobb érdeklődést. Magyarázható ez talán azal is, hogy az 1880-as években a gépipar (és a malomipar) volt a hazai iparágak közül európai színvonalú.⁴⁷

A gyakorlati képzés háttere ennek a szakcsoportnak az esetében nevezhető a leginkább kidolgozottak: a képzés sajátosságaihoz, vagyis többek között az általános gépészeti ismeretek (alkatrész-alapanyagok, gépalkatrészek, a különböző gőzzel és vízenergiával hajtott gépek működése, illetve e gépekhez kapcsolódó fém-megmunkálási gyakorlatok) túlmenően – értelemszerűen az ipari igényekhez igazítva – mezőgazdasági és vasúti gépészeti szertár szolgált a specifikus gépek és alkatrészek tanulmányozására, valamint egy megosztott gépészeti műhelyben dolgozhattak a tanulók. Ennek egyik fele kovácsműhely, másik része pedig géplakatos- és gépműhely volt.

A gépészeti műhelyben egyszerűbb háztartási eszközökön (lyukasztó, körző, csavarkulcs) túlmenően gépalkatrészeket, szerszámgépeket és évente egy gőzgépet készítettek a tanulók. Emellett volt lehetőségük a kovácsolás, az esztergálás, illetve a gépészeti rajz gyakorlására is. A műhelymunkát külön órakeret nem határozta meg, a tanterv ezt mint a tanulók szabadidejében végzendő tevékenységet írta elő. A tantervben bizonyos fokozatosság jelenik meg a gépészeti szakcsoport kapcsán: a második tanév során az álta-

lános és a mezőgazdasági gépek gépészeti ismereteit kezdték el tanulni, amit a harmadik évben kiegészített a vasúti járművek gépészete mint harmadik különálló tantervi blokk.

Bizonyos fokú átfedés is van a fém-vasiparral és a faiparral a második tanévben: a gépipari szakcsoport tanulói nem csupán a fémek gépészeti hasznosításáról, de az egyes acéltípusok előállításának módjairól (tehát az ő esetükben a felhasználáson túlmenően az alapanyag-előállításról), illetve az egyes ipari felhasználású faanyagok típusairól és felhasználási lehetőségéről is tanultak. A tanterv lábjegyzet szintjén említést tesz arról is, hogy az építészeti csoporton túlmenően a többi, rendes szaktanfolyam is részben bizonyos szintű általános építészeti képzésben.⁴⁸

A szakcsoport szervezésében olyan oktatók vettek részt, akiknek tudása és szakmai felkészültsége mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jelentős volt, így többek között Lencz Ödön, Jalsoviczky Géza, Gaul Károly és Edvi Illés Aladár okleveles gépészmérnökök.

Vegyészeti szakcsoport

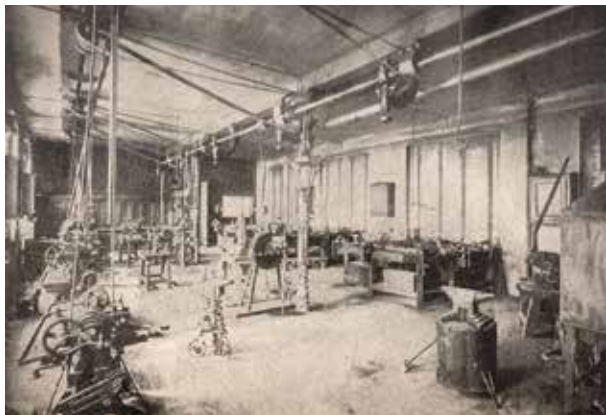
Elsősorban az energiahordozók (így például a kőolaj) ipari felhasználása,⁴⁹ illetve a századfordulóig megalakuló számtalan, a vegyipari alapanyagokra erőteljesen rászoruló termelőegység (főként műtrágya-, szóda- és

47 GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*, I. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934. 264.

48 Az 1880. évi szervezet szerint: „A gépészek, valamint a fém-, vas- és

faiparral foglalkozók, az építészekkel együtt fogják az általános építészeti főbb vonalait tanulni.”

49 KOZÁRI 2013 (ld. 4. j.) 56.

4. A fém-vasipari műhely a Népszínház utcai épületben. Kép forrása: HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.)

5. A faipari műhely a Népszínház utcai épületben. Kép forrása: HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.)

kénsavgyárok) működésének köszönhetően jelentősen megnőtt a vegyipari szektorban foglalkoztatottak létszáma: 1890-ben még csupán 3800 körüli,⁵⁰ 1899-ben pedig már 12 000 fő körüli⁵¹ az összlétszámuk. A szakcsoport a kisebb létszámú tanfolyamok közé tartozott, fejlődése is csupán 1893 után nevezhető jelentősebbnek (lásd 1. ábra).

A tantervet áttekintve elmondható, hogy a vegyipari szakcsoport képzése mutatja a legkevesebb változást a tantárgystruktúra tekintetében. A kémia hagyományos felosztása szerint a szervetlen és szerves kémiához kapcsolódó iparágak jellemzőivel ismerkedtek meg a képzésük során. Ezt két fő tárgykörbe sorolták be: vegyipari műtan és vegyipari laboratóriumi gyakorlat (kiegészítve leíró géptannal és műszaki rajzzal). Jellegéből adódóan a fókuszpontban a kémiai technológia állt, többek között a már említett vegyipari üzemek profiljához igazodva, de a képzés tartalmazta a fémkohászat, a robbanóanyag-gyártás, a cementgyártás, az agyag- és üvegyipar, valamint az élelmiszeripar (együttesen mégis eléggé komplexnek nevezhető) tudásanyagát.⁵²

Ehhez az összetettséghez mérten az épület alagsorában öt helyiség lett vegyipari laboratórium céljára kialakítva külön mérlegszobával és szertárral, a föld-

szinten pedig a szaktanárok kaptak elhelyezést külön dolgozóhelyiséggel.⁵³ A vegyipart kis létszámú tanerő képviselte, akik azonban szakmájukban annál nagyobb elismeréseket tudhattak magukénak: Petrik Lajos⁵⁴ vegyész, a szervetlen technológia tanára és a laboratórium vezetője, illetve Klemp Gusztáv⁵⁵ vegyész, aki a szerves kémiai technológia oktatója volt.

Fém- és vasipar, illetve faipar

Magyarországon a fém-vasiparnak a gépiparhoz viszonyított aránya ekkor 63:37 volt (míg Ausztriában 54:46), amit az eredményezett, hogy a századforduló táján is elsősorban nyersvasat termelt, a gépipar némely ága pedig teljes mértékben hiányzott.⁵⁶

Bár e két szakcsoport később került be képzési tervbe, a kézműipar fontos szegmenseiként, az együtt tárgyalást az is szükségessé teszi, hogy a szakcsoportok tantárgyfelosztása bizonyos egyedi szaktárgyaktól eltekintve nagymértékben megegyezik. A közös tárgyak a leíró géptan, a műszaki rajz, valamint a szabadidőben elvégzendő műhelylátogatás voltak. A fém-vasipari képzésben a vasöntés, a kovácsolás és az acélgépgyártás elmélete, a faipari szakcsoportban pedig a faipari alap-

50 KOVÁCS–KATUS 1979 (ld. 29. j.) 1018.

51 GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*, II. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934. 234.

52 16.352/1880. VKM. sz. rendelet (ld. 27. j.).

53 HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.) 15.

54 Az intézményben meghonosította az agyagipar tanfolyami szintű képzését, melynek vezetője is volt. 1913-ban az Iparosok Könyvtára

sorozatban megjelent *Az agyagiparos* című tankönyvjellegű jegyzete.

55 A 20. század első évtizedeiben egymás után jelentek meg a kémiai technológiát, illetve főként a gyakorlatias oktatást támogató könyvek: az *Ipari Kémia* 1909-ben, *A gyakorlati kémia vezérfonala* 1923-ban stb.

56 HANÁK Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, Gondolat, 1975. 307.

anyagok és feldolgozásuk gyakorlati ismerete voltak a külön tárgycsoportok.

A két szakcsoport számára külön-külön szertár és laboratórium állt rendelkezésre a munkához szükséges feltételek biztosításával (munkaasztalok, víz-, gáz- és elektromos hálózat bevezetésével). Előbbi esetében a galvanizálási műveletekhez szükséges eszközök, a gyártásközi termékek mintái, valamint a késztermékek, utóbbi esetében asztalos és esztergályos szerszámok, különböző pácolóanyagok⁵⁷ és a szükséges eszközök.⁵⁸

Összefoglalás

A tanulmány zárásaként szeretnénk a dolgozat kérdésselvetései alapján összefoglalni a budapesti Állami Felső Ipariskola századfordulóig ismertett történetével kapcsolatos lényegesebb megállapításokat.

A 19. század második felében (nemcsak Budapesten, hanem Kassán és Szegeden⁵⁹ is) létrehozott intézménynek a kor iparoktatási intézménystruktúrájába való illeszkedésével kapcsolatban elmondható, hogy a felső ipariskolák (korábbi nevükön középipartanodák) képviselték az ipari szakoktatás (mint az elemi

iskolai képzésre épülő középfokú iskolai képzés) szervezetének felső fokát, az oktatási hierarchiában azonos szinten állva a főgimnáziumokkal és főreáliskolákkal.⁶⁰ (A középfokú iparoktatás hierarchikus rendszerében az alsó fokot az ipari tanonciskolák, a felsőfokot pedig a már említett felső ipariskolák jelentették. Ez a kétféle intézménytípus közötti átmenet igénye vezetett egy új intézménytípusnak, az ipari szakiskoláknak a megszervezéséhez.⁶¹) Ennek a háromfokozatú intézményrendszernek a hatékonyságához járultak még hozzá az iparmúzeumok és a különféle tanfolyamok.⁶² A felső ipariskolákba legfőképpen a polgári iskolákból vagy az azokkal egyenértékű középiskolákból jelentkezőket (akik „jó sikerű bizonyítványt szereztek”⁶³) vették fel.

A szakcsoportokra való bontás megjelenik a műhelyi elkülönülés szintjén, azonban (mint ahogyan a tanterv bemutatásánál utaltunk rá) az egyes szakcsoportok saját képzési águk tananyaga mellett más szakcsoportok gyakorlati ismereteivel is találkoztak a képzés során.

Végül szeretnénk megemlíteni, hogy bár a dolgozat csupán a felső-középfokú képzés egyik intézményének megszervezését hivatott bemutatni, az intézményhálózat átfogóbb feltérképezése érdekében a kutatásokat a másik két hazai felső ipariskola történetére is érdemes a jövőben kiterjeszteni.

57 Megjegyzendő, hogy a fém-vasipari és a faipari tanulók ugyanúgy megismerkedtek a munkájuk során használt kémiai anyagok előállításának módjával, mint a vegyészeti szakcsoport tanulói, akiknek ez a képzés kötelező részét képezte.

58 HEGEDÜS 1896 (ld. 2. j.) 14–15.

59 Megjegyzendő, hogy az 1894 szeptemberében megnyíló Szegedi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola csak később, a századforduló után,

1908-ban kapta meg az „Állami Felső Ipariskola” rangot. Lásd VIG 1932 (ld. 1. j.) 337.

60 SZÉKELY 2017 (ld. 30. j.) 37.

61 VIG 1932 (ld. 1. j.) 265.

62 HALKOVICS 1999 (ld. 1. j.) 261.

63 16.352/1880. VKM. sz. rendelet (ld. 27. j.).

„Az iskola embere [...] az iskolai közélet munkása”

Szaktanárok a dualizmus kori középfokú iparoktatásban

A 19. században lezajló modernizációs folyamatok egyik alapvető jellemzőjének tekinthető professzionalizáció és ezen belül a pedagógusszakma története számos történeti és neveléstörténeti kutatás tárgyát képezte az elmúlt években.¹ Az oktatásügy modernizálódásának eredményeként horizontálisan és vertikálisan is egyre összetettebb intézményhálózatok alakultak ki. Az így létrejött különböző nevelési és oktatási célokat megfogalmazó intézménytípusoknak különböző, speciális képzettséggel rendelkező pedagógusokra volt szükségük. A műszaki szaktanárok professzionalizációja ennek a folyamatnak a szerves részeként értelmezhető, melynek egyik legmeghatározóbb eleme a korszakban képzésük kvázi-intézményesülése. A középfokú ipariskolák speciális szakmai ismereteket oktató tanáraival azonban csak érintőlegesen foglalkoztak eddig a hazai kutatók.² Magyarországon az ipariskolák viszonylag alacsony létszámának is köszönhetően az ipariskolai szaktanárok nem számítottak olyan jelentős, elkülönülő értelmiségi csoportnak, mint például a kereskedelmi iskolák vagy középiskolák tanárai, de a korszak végére egyre inkább markáns egyedi jellemzőket mutató szakmai közösséget képeztek.

„Nagyobb fontosságú közügyeink között nincsen tán egy sem...”³ Az oktatásügy modernizációja

Az 1867-es kiegyezést követő időszakban kétségtelenül az oktatásügy volt a legdinamikusabban fejlődő ágazatok egyike, aminek érdekében az állam is komoly erőfeszítéseket tett. A korszerűsítés azonban nem gyökértelenül zajlott le, hanem a polgári átalakulás reformkorban körvonalazódott irányvonalain és a neoabszolutizmus idején mind határozottabban kirajzolódó ösvényein építették fel a modern magyar oktatási rendszer sokfelé ágazó hálózatát. A belső munkaerő-kínálat kezdetben nem felelt meg a gazdaság növekedésének és a struktúrában végbe ment változásoknak. A rendszer kiépítésére és folyamatos fejlesztésére tett kísérleteket a korszak számos momentumában tetten érhetjük, amelynek az iskolahálózat differenciálódása, az oktatás tartalmi és módszertani elemeinek megújítása és a pedagógusszakma professzionalizációs folyamata egyaránt a részét képezték.

1 A pedagógusprofesszió historiográfiai áttekintésére lásd például: FIZEL Natasa: A pedagógusprofesszió és a hazai kutatástörténeti előzmények. *Pedagógiatörténeti Szemle*, 3. 2017. 3–4. sz. 55–67; KELLER Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*. Budapest, L'Harmattan, 2010; НОВИК Attila: *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmánsodás a dualizmus korában*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2019. 11–28; SZÍVÓS Erika: *A magyar képzőművészet társadalomtörténete, 1867–1918*. Budapest, Új Mandátum, 2009. A Korall egy külön tematikus számot szánt 2010-ben a hivatás és professzionalizáció kérdésének *Mesterségem címe... Hivatás és professzionalizáció* címmel, melyben több írás is vállalkozott a téma szakirodalmi előzményeinek összefoglalására.

2 FERICSÁN Kálmán: *Tanítómesterek és mestertanítók*. Budapest–Pécs,

[k. n.] 2001; HORVÁTH Márton: A hazai szakképzés és mérnöktanárképzés kultúrtörténete. In: BENEDEK András (szerk.): *A szakképzés-pedagógia alapkérdései*. Budapest, Typotex, 2006. 13–30; MAGYAR Erzsébet: *A hazai műszaki pedagógusképzés története (1945–1985)*. [doktori értekezés], Szeged, József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszék, 1985; OROSZ Lajos: A műszaki pedagógusok képzésének története. In: SZÖVÉNYI Zsolt (szerk.): *A szakmai pedagógusképzés története Magyarországon*. Budapest, Oktatáskutató Intézet, 1991. 9–54; PATVI Gábor: Tanárképzés, szakmai tanárképzés a 19. század második felében. *Képzés és Gyakorlat*, 13. 2015. 1–2. sz. 411–418; SZÉKELY Miklós: Iparfejlesztés az iparművészet és háziipar metszetében: kísérlet a köcsiszolás magyarországi meghonosítására 1894–1914 között. *Ars Hungarica*, 45. 2019. 103–118.

3 EÖTVÖS József: Népinevelési egyleteink. *Néptanítók Lapja*, 1. 1868. 6–7. sz. 6.

A szakoktatási hálózat kiépülését egyértelműen a gazdasági innováció és a folyamatos fejlődési igény hívta életre. Habár a vizsgált időszakban mindvégig az agrárszektor volt a meghatározó ágazat, a mezőgazdaság a szakoktatás legkiforratlanabb területének számított. A dualizmus korának legdinamikusabban fejlődő szakképzési ágazatait a kereskedelmi és az iparoktatás jelentették, melyek a középfokú oktatás területén többféle képzési formát is kínáltak.⁴ Jelentősebb előrelépést Trefort Ágoston és Baross Gábor minisztersége alatt vett a szakoktatás fejlesztése (ipartörvények, állami támogatások mértékének növekedése, tanulmányutak megszaporodása stb. révén), de a középfokú iparoktatás átfogó állami rendezésére – többek között a szaktanárok helyzetének vonatkozásában –, illetve az oktatási rendszer kiépülésére csak az 1890-es évek közepén került sor. Az első világháború kitörését megelőzően a kereskedelemügyi tárca főfelügyelete alatt négy felső ipariskola, huszonöt ipari szakiskola, hat kézműves iskola és tíz nőipariskola működött Magyarországon.⁵

Jelen dolgozat a középfokú iparoktatást ténylegesen megtestesítő intézmények (elsősorban: *felső ipariskolák és ipari szakiskolák*) szaktanáraival foglalkozik. A területi korlátok nem teszik lehetővé az adott intézményekben működő művezetők helyzetének részletes bemutatását, így a vizsgálat súlypontja a professzionizáció folyamatában „előrébb járó” ipariskolai szaktanárookra esik.⁶

Az ipariskolai szaktanárok kihívásai

A modern iparoktatási rendszer kiépülése fokozatosan és folyamatos állami kontroll mellett történt meg Magyarországon, így nem véletlen, hogy az ipariskolai szaktanárok hivatása a professzionizáció kontinentális modelljének jellemzőit mutatja. A döntően külföldi

minták alapján szerveződő középfokú iparoktatás új, a 18–19. századi hazai előzményekre csak kevésbé építő képzési formát honosított meg hazánkban, és mint ilyen, a kezdeti időszakban számos kihívással küzdött, többek között a megfelelő oktatószemélyzet „toborzásával” kapcsolatban.

A modern állam intézményeit működtető szakemberekkel szemben egyre jelentősebb elvárások fogalmazódtak meg. Az egyes szakmák a foglalkoztatási igényeknek megfelelően alakultak, vagyis a kereslet határozta meg, milyen tudástartalmakkal kell rendelkezniük a tagoknak, illetve rekrutációjuk miként szerveződik.⁷ A műszaki szaktanárok esetében ezt a keresletet elsősorban az állam generálta, hiszen a létrejövő szakiskolák az állami gazdaságpolitika részeként a meglévő, illetve meghonosítandó modern iparágak megerősítését szolgálták – nem mellékesen 1896 után jellemzően állami intézmények voltak.

A Kereskedelemügyi Minisztérium fennmaradt levéltári anyagai között szép számmal található olyan forrásokat, amelyek a szaktanárok helyzetével foglalkoznak. A vérmérsékletüktől és pozíciójuktól függően ugyan eltérő hangsúlyokkal, de a különböző oktatásügyi szereplők szinte valamennyien egyetértettek abban, hogy egységesítésre, stabilitásra és (állami tanúsítványokhoz kötött) szakszerűsítésre van szükség az iparoktatási intézmények, ezzel együtt tanáraik életében is. Az állami iparfejlesztést szolgáló új intézmények eredményességét a megfelelő szaktanárokkal és művezetőkkel látták biztosítandónak. Többek között Hegedűs Károly, a budapesti Állami Felső Ipariskola igazgatója 1895-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében meglehetősen plasztikusan fogalmazott a kérdéskapcsán: „Mint általában minden iskolára nézve a tanárok képzése: úgy az ipari szakiskolára nézve is a szaktanárok és művezetők előzetes kiképzése főfontosságú dolog.”⁸ Hegedűs véleménye szerint, hogy ezen intézmények rendeltetésüknek megfelelően – vagyis va-

4 Lásd részletesebben: Vörös Katalin: A modernizáció és a nacionalizmus keresztmetszetében: Nemzetépítési törekvések a dualizmus kori középfokú iparoktatás vonatkozásában. In: CSIBI Norbert–SCHWARCZWÖLDER Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs, Kronosz, 2018. 237–259.

5 SZTERÉNYI József: *Az iparoktatás Magyarországon*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1897. 140–328; VÍG Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta*. Budapest, Pátria, 1932. 371–372; N. n.: *Az iparoktatás az 1912–1914. években* (1915). Budapest, Kereskedelemügyi M. Kir. Minisztérium, 1915. 92–109.

6 A fenti indoklás, jóllehet nem mentes a közép-európai professzionizációs folyamatokat bemutató történeti munkák jellegzetes „fél

siker”, illetve „hiány” típusú elbeszélési módjaitól, az alábbiakban igyekszünk egy differenciáltabb megközelítési módot alkalmazni. A kérdésről részletesebben lásd VÁRI András: Félprofil, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában. *Korall*, 42. 2010. 151–178.

7 VÖ. GARAI Imre: A tudós tanár szerepének megformálódása a magyar oktatásügyben: A magyar középiskolai tanárképzés fejlődésének történeti áttekintése In: KÁROLY Krisztina–PERJÉS István (szerk.): *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 297–308.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Kereskedelemügyi Minisztérium K231 391 d. 4. tétel 17970. sz. Hegedűs Károly Budapesti Állami Ipariskola ig. levele a VKM-hez (1895. jan. 17.).

lóban gyakorlati haszonnal – működjének, „másodrendű kérdés az, hogy az ipari szakiskolák milyen időrendben és számmal állíttatnak fel; a fődolog, hogy csak akkor szerveztessenek, amidőn megfelelő számú szakképzett tanár és művezető áll rendelkezésre.”⁹ A korábban alapított iskolák és tanműhelyek esetében ugyanis ez a szempont nem minden esetben érvényesült. Víg Albert, a szegedi ipari szakiskola tervezője és igazgatója – aki nem mellékesen ekkor már miniszteri biztosként is tevékenykedett – a tanárképzés aktuális kérdéseiről értekezve hasonló véleményt fogalmazott meg a *Magyar Iparoktatás* című folyóiratban: „Építhetünk iskoláink részére célszerűen beosztott palotákat, berendezhetjük ezeket a modern technika minden leleményességével, dotálhatjuk iskoláinkat legbusásabban, a szakoktatási pályára termett és arra valóban hivatott és előkészült tanerők nélkül, a szakoktatás eredményessége legalábbis kétséges.”¹⁰

Az egységes tantervek, a megfelelő tankönyvek és taneszközök hiánya különösen a kezdeti időszakban rótt többletterhet a tanárookra. Szterényi József egy 1892-es, iparfelügyelői minőségében írt felterjesztésében a szaktárgyak oktatásának, így magának a szakképzésnek egyik meghatározó problémájaként határozta meg a taneszközök kérdését. „[N]emcsak nem kisebb, hanem még sokszorta nagyobb fontosságú hiány [...], mert ezen szaktárgyakra nincs egyáltalában tankönyv, az illető tanár részben csak előadása után készített jegyzeteket növendékeivel.”¹¹ A szakiskolák szükségleteihez illeszkedő tankönyvek és szemléltető eszközök nélkül az oktatás eredményessége és minősége még inkább egy-egy tanár szakmai felkészültségétől, elhivatottságától és pedagógiai „érzékétől” függött. A tankönyvhiány azonban nemcsak a szaktárgyak esetében, hanem a közismereti tárgyaknál is jelentős problémát okozott, hiszen a polgári iskolák és reáliskolák számára készült könyvek színvonala és tartalma meglehetősen távol állt az ipariskolai oktatás igényeitől. A különböző életkorú (akár tizenkét és huszonkét év közötti) és előképzettségű (elemi hat osztályát épp befejezett vagy középiskola négy osztályát végzett) növendékek tanítása valóban összetett feladat elé állította a tanárokat. A legtöbb

esetben kénytelenek voltak tehát saját jegyzeteket, sokszorosított füzeteket közreadni a diákoknak, valamint különböző szemléltető eszközöket és rajzmintákat készíteni, melyek a később állami támogatás mellett megjelenő tankönyvek és mintalapok előfutárait is jelentették egyben.¹²

Baross Gábor iparfelügyelője a megfelelő tankönyvek hiányából kiindulva rámutatott az iparoktatás további alapvető gyengeségére is: a tanári státuszok rendezettségére és a tanárok szakmai legitimitációjának kérdésére. „[S]zakiskoláink legnagyobb részénél [...] a szaktárgyakra nincsenek rendes képesített, állandó tanárok, hanem csakis alkalmas szakférfiak, mint óraadók, akik csak mellékesen foglalkoznak ezen tanítással.”¹³ Hiába szabályozta ugyanis az 1893. évi IV. törvénycikk a középiskolai tanárokkal egyenlő mértékben az ipariskolai szaktanárok juttatásait, rendszeresített tanári állásokat ekkor még csak elvétve találhatunk, így az állami tisztviselői pozíció egyéb előnyeit sem bírhatták (nyugdíj-ellátás, korpótlék stb.). Az Országos Iparoktatási Tanács (OIT) 1894-ben egy, a minisztériumhoz felterjesztett javaslatában szintén a tanári állások rendszeresítésének szükségessége mellett érvelt, hiszen „amíg azok [ti. a tanárok] járandóságait, illetőleg illetményeit megfelelően nem szabályozza, minden törekvés iparoktatásunk fejlesztésére meddő fog maradni”.¹⁴ Véleményük szerint megfelelő állami tisztviselői pozíciók hiányában „nem fog sikerülni oly jeles technikusokat találni, kik ezen tanári pályának szenteljék magukat, mert ha nem oly állásokat akarnak elfogadni, melyek jövőjüket nem biztosítják teljesen, akkor inkább a magánjellegű vállalatokhoz mennek, hol éppen ezen okból sokkal nagyobb dotációra is számíthatnak és amelyeknél ez idő szerint jobb képzettségű technikusok iránt igen nagy a kereslet.”¹⁵ Az OIT megállapítása a szakképzés e máig visszatérő problémájára, egyúttal a szaktanárok speciális, mindenkor gazdasági élettel szorosra fűzött viszonyára is rámutat.

Hiába számított a tanügy a költségvetés egyik legintenzívebben növekvő tételének, az egyes reformelképzeléseknek és nemzetépítési törekvéseknek gyakran mégis az anyagi lehetőségek korlátozottsága szabott

9 Uo.

10 Víg Albert: A tanárképzés kérdéséhez. *Magyar Iparoktatás*, 2. 1898. 16. sz. 532.

11 MNL OL K231 139 d. 4. tétel 18372. sz. 1892. március 14. Szterényi József M. Kir. iparfelügyelő felterjesztése az ipari szakiskolák részére szükséges szakrajzminták és tankönyvek kiadása tárgyában.

12 Vö. Víg 1932 (ld. 5. j.) 288–289.

13 MNL OL K231 139 d. 4. tétel 18372. sz. 1892. március 14. Szterényi József M. Kir. iparfelügyelő felterjesztése az ipari szakiskolák részére szükséges szakrajzminták és tankönyvek kiadása tárgyában.

14 MNL OL K231 391. doboz 4. tétel 17.970. (1894) Az Országos Iparoktatási Tanács jelentése a tanárképzés és tankönyvkiadás tárgyában.

15 Uo.

határt.¹⁶ A tanári állások rendezése azonban nem csupán költségvetési problémaként merült fel ekkor, hanem összekapcsolódott az iparoktatás felügyeletének, illetve államosításának folyamatával is. Hosszas tárgyalásokat követően az érdekelt szaktárcáknak 1896-ra sikerült megállapodniuk. Ennek értelmében a gyakorlati jelleggel bíró intézmények a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól egységesen a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz kerültek, és csak a tanoncoktatás maradt előbbi követlen irányítása alatt. A millennium körüli évekre az ipariskolák nagy része állami fenntartásúvá vált, az így kibontakozó rendszerképződési folyamat (*systematisation*)¹⁷ eredményeként megtörtént az iskolahálózat és a tantervek egységesítése, a tanári állások rendszeresítése. Az ipariskolai tanárok „rendes állami tisztviselői jelleget nyertek”¹⁸ és egyöntetűen a kereskedelemügyi tárcához kerültek, azonban nem minden kedvezményt terjesztettek ki rájuk egyszerre és egységesen. Az egykor a kultusztárca felügyelete alatt álló intézmények tanárai a századfordulói jobb anyagi helyzetben voltak, hiszen a korábbi gyakorlatnak megfelelően továbbra is részesülhettek az ötödéves pótlékban (200 korona), míg a rendezés előtt a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz tartozó intézetek tanárai és művezetői nem kapták meg ezt a kedvezményt. Az „anomáliát” végül 1901-ben sikerült megszüntetni, amikortól az utóbbiak is egységesen élvezhették az ötödéves pótlék „jótéteményét”. A középiskolai tanárokhoz hasonló anyagi megbecsülés sokáig csak az – ezen intézmények színvonalához leginkább közelítő – felső ipariskolák tanárait és az igazgatókat érintette.¹⁹ A tanárok anyagi helyzetének javítása és összehangolása több lépcsőben zajlott, melynek végpontját az 1912. évi költségvetéshez köthető státuszrendezés jelentette. A valamennyi állami iparoktatási intézmény sze-

mélyzetére kiterjesztett intézkedés anyagi helyzetük javításán és előmeneteli lehetőségeik bővítésén túl a felső ipariskolák és az ipari szakiskolák közötti fizetési különbségek felszámolását is szolgálta.²⁰ A korszak végére elmondható, hogy ténylegesen is a gimnáziumi és reáliskolai tanárokhoz hasonló anyagi megbecsülésben részesültek az ipariskolai tanárok. A társadalmi megbecsülés azonban – miként erre többek között Max Weber is felhívta a figyelmet – nem azonosítható maradéktalanul a gazdasági javak elosztásával, illetve a deklarált jogok körével, bár kétségtelenül hatnak egymásra. A reáliákhoz és műszaki ismeretekhez köthető szakmák és képzőintézmények presztízse jellemzően még továbbra sem érte el a klasszikus humaniorákét.²¹

A tanárok feladatai nem merültek ki a szűk értelemben vett óratartásban, számos egyéb tevékenységet is elvártak tőlük, melyeket Víg Albert átfogó módon igyekezett összefoglalni monográfiájában. A tanári munka egyik meghatározó elemeként írta le a növendékek erkölcsi nevelését: „Tanítványaikat folyton gondozzák. [...] atyai barátjai tanítványaiknak; de ha kell, szigorúan és tekintéllyel fegyelmező, erélyes gondviselői.”²² Ez a tanoncoktatás tradícióinak továbbélését jelentő szemlélet egy patriarchális viszonyrendszert tételezett fel tanár és diák között, amely nem mentes azon nemzetépítő törekvéstől, hogy a „rossz családból származó” tanítványokat távol tartsa az alsóbb osztályok körében egyre inkább terjedő „felforgató eszméktől” és a magyar nemzethez lojális egyéneket neveljen. A fent leírt ideáltipikus nevelői szerepkör – természetesen más pedagógusszakmák esetén is megjelent – szakoktatáson belüli érvényesülése azonban már a hagyományos tanoncoktatásnál is erősen megkérdőjelezhető volt.²³

Az ipariskolák alapításának deklarált céljai között szerepelt a helyi ipar megsegítése és támogatása is,

16 Vö. KATUS László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* 3., javított kiadás. Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2012. 522. A magyar kormányok gyakran voltak kénytelenek az ellenzéki sürgetésekre úgy felelni, miként Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter tette 1887-ben: „Méltoztassék elhinni, hogy én, ha nekem az a kellő pénzerő rendelkezésemre állana, sok üdvös dolgot tudnék alkotni, melyeknek így el kell maradniok.” Trefort Ágoston 1887. február 15-i képviselőházi beszéde. In: TREFORT Ágoston: *Beszédek és levelek.* Budapest, Méhner Vilmos, 1888. 217–218.

17 A nemzetközi szakirodalomban Detlef K. Müller nyomán a középfokú oktatást érintő *systematisation* kifejezéssel leírt folyamat magyar nyelvű ismertetését lásd SASFI Csaba: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében.* (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 4.) Budapest, Korall, 2013. 31–34.

18 SZTERÉNYI 1897 (ld. 5. j.) 331–332.

19 A felső ipariskolai igazgatók jellemzően a VII. fizetési osztályba,

míg a tanárok számára a VIII. fizetési osztály is elérhető volt már a századfordulón. N. n.: *Az iparoktatás az 1899–1901. években.* Budapest, Kereskedelemügyi M. Kir. Minisztérium, 1901. 138.

20 A státuszrendezés értelmében a tényleges igazgatók a VI. és VII. fizetési osztályba, a tanárok a VII., VIII. és IX. fizetési osztályokba tartozhattak, míg a tanítónőknek és művezetőknek a IX. fizetési osztályokat nyitották meg. N. n.: *Az iparoktatás az 1909–1911. években.* Budapest, Kereskedelemügyi M. Kir. Minisztérium, 1912. 108.

21 Vö. Max WEBER: *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai* 2/3. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996. 32–45; VÁRI 2010 (ld. 6. j.) 169–172; SASFI 2013 (ld. 17. j.) 32–33.

22 VÍG 1932 (ld. 5. j.) 294.

23 Lásd Vörös Katalin: „Kié a tanonc?”. A kettős felügyeleti rendszer a 19. század második felének tanoncoktatásában In: MÉREG Martin–SOMODI Imre–Vörös Katalin (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány pécsi műhelyéből.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, 2013. 55–64.

amely túlmutatott a következő iparos nemzedék ki-nevelésén és főként a helyi iparosoknak, vállalatoknak nyújtott különböző szakértői tevékenységben, szak-tanácsadásban, tervezői munkában öltött testet. „Az ipariskola többet nyújt, mint a programjában szükség-képp felvett ismeretek összessége, mert tulajdonképpen feladata: az iparosság munkájának és egész szellemi életének előbbre vitele.”²⁴ Víg Albert önértelmezésként is olvasható művében a szaktanárokat szinte heroizálta, amely a professziók kritériumkatalógusaiban előkelő helyen szereplő altruista törekvések érvényesülését látszik megjelteni.

Mindezeket túl az ipariskolai szaktanárok sikeres önszerveződését és érdekképviselőjük megerősödését alacsony létszámuk, illetve nagyfokú heterogenitásuk is gátolta.²⁵ Egy intézményen belül is tagolt, eltérő társadalmi státuszú oktatói személyzetet találhatunk: a közismereti tárgyak oktatását rendszerint óraadóként gimnáziumi, reáliskolai vagy felső kereskedelmi iskolai tanárok látták el. A szakmai ismeretek átadásáért a mű-egyetemet, illetve képzőművészetit végzett tanárokon kívül a művezetők (műhelyi oktatók) voltak a felelősök, akiknek fizetése és társadalmi megbecsültsége jócskán alulmaradt diplomás társaikéhoz képest. A szaktárgyakat oktató tanárok az egyes intézmények profiljának megfelelően különböző szakmákhoz, tudományterületekhez kötődtek, ami tovább erősítette tagoltságukat. Nem meglepő tehát, hogy a középiskolai vagy kereskedelmi iskolai tanárokéhoz hasonló egyesületekkel nem rendelkeztek a korszakban.²⁶

Az ipariskolai szaktanárok képzése

A képzés minősége (módja, szintje, illetve tartalmának piaci értelemben vett relevanciája) jelentős mértékben befolyásolhatja az adott professzió presztízsét, illetve

társadalmi legitimitációját, a kérdés vizsgálata tehát az ipariskolai tanárok esetében sem lehet mellékes.²⁷ Víg Albert így vezette be a szaktanárokról szóló leírását: „Első tekintetre hézagnak tűnhetik fel, hogy az utolsó évtizedek sok alkotása között ipariskolai tanár- és mű-vezetőképző intézetet nem szerveztek.”²⁸ A 19. századi oktatásipiaci igények még nem kívánták meg egy nagyobb létszámú, műszaki tanárképző intézet felállítását. Az egyetemi keretek között szervezett műszaki szaktanárképzés 1934-ig nem valósult meg Magyarországon, ezt megelőzően a tanárjelöltek képzéséről „egyéni módon” gondoskodtak.²⁹ Mit is jelentett ez a gyakorlatban? Kik lehettek ténylegesen ipariskolai szaktanárok?

A magyarországi neutischeini szövőszakiskolában tanuló huszonkilenc éves Weisz Ferenc 1892-ben azzal a felajánlással fordult a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy „hajlandó volna” magyar szövőipari szakiskolában tanítani, amennyiben államsegélyben részesülne, mialatt a következő egy-másfél év alatt a nevezett szakiskolában bővítené ismereteit. „Alulírott támaszkodván arra, hogy Magyarországnak a szövőszakiskolák terén kevés szaktanára van.”³⁰ Kérelmét a kérdésben illetékes kereskedelemügyi tárcához továbbították, ahol ekkor úgy vélték, mivel „jelenleg a szövőipari szakiskolákban nincs üresedés a tanári állások tekintetében, ezért a jelentkező szolgálataira nincs szükség.”³¹ Weisz további sorsáról nem tudunk biztosat az eddig feltárt források alapján, a hazai szakiskolák tanári névsorában később sem szerepelt. A késmárki szövőipari iskoláról 1894-ben készült iparfelügyelői jelentésében Rejtő Sándor az intézet egyik fő problémájaként jelölte meg, hogy az oktatók között nem volt magasabban képzett személy, amit az iskola újjászervezése miatt egyébként különösen szükségnek ítélt. Szerényi József viszont – aki ekkor már iparoktatási miniszteri biztos volt – az iskola helyzetét rendezettnek vélte, mivel Schön Gusztáv személyében képzett mérnököt neveztek ki, így Rejtő aggályait is tárgyaltannak tartotta. Schön azonban

24 Víg 1932 (ld. 5. j.) 291.

25 Az 1913–1914-es tanévben az összes ipariskola tanárainak száma a félezeret közelítette meg (492 fő), míg ugyanebben az évben a gimnáziumokban és reáliskolákban összesen 4794 fő tevékenykedett tanárnaként. N. n.: A M. Kir. Kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum, 1916. 147. 271.

26 Vö. KELLER 2008 (ld. 1. j.) 50–51; NÉMETH András: A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18–20. században. *Educatio*, 18. 2009. 279–290; NAGY Adrienn: A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867–1945). Doktori (PhD-) értekezés. [Kézirat], Pécs, 2014. 89–90.

27 NÉMETH András: *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudás-*

formák I. 1775–1945 – nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciós hatások. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 63–66.

28 Víg 1932 (ld. 5. j.) 284.

29 A rajztanárok képzése az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképzőben – a későbbi Képzőművészeti Egyetemen – zajlott, míg a közismereti tárgyakat oktatóké a budapesti vagy kolozsvári tudományegyetemen. Víg 1932 (ld. 5. j.) 284; HORVÁTH 2006 (ld. 2. j.) 25.

30 MNL OL K231 139 d. 4. tétel 48264. Ő Felsége Személye körüli miniszter átírt Weisz Ferenc takács ügyében 1892. július 15.

31 MNL OL K231 139 d. 4. tétel 36609 A VKM által átküldött Weisz Ferenc kérelme (1892. május 27.)

egészségügyi állapotára hivatkozva 1895-ben lemondott a tanári állásáról, így az intézmény ismét mérnöki végzettséggel rendelkező tanerő nélkül maradt.³²

A „gründolás időszakában” a szaktanárok között főként az adott mesterség vagy műszaki ismeretkör gyakorlott szakembereit találhatjuk, akik tevékenységét elsősorban nem diplomájuk megléte vagy nem léte látszott legitimálni. Egy-egy új, modern iparágat és termelési eljárást meghonosítani kívánó intézményhez a szakértőket sok esetben nem Magyarországon, hanem a fejlettebb külföldi ipari régiókban találták meg. Akárcsak az ipari szakmunkások esetében, a szaktanárok első generációja is főként a Monarchia Lajtán túli területeiről származott.³³ Ezen tanároktól az állam egyértelműen elvárta a „magyarosodást”, amelynek azonban nem minden esetben sikerült megfelelniük. A felügyelőbizottságok jelentéseiben visszatérő bíráló velük szemben, hogy nem tudják magukat megérettnek a csak magyarul beszélő diákokkal, így a tanítás eredményessége is megkérdőjeleződött.³⁴ Ez a kritika került megfogalmazásra a homonnai fafaragó iskola első tanárával, Wolf Hofmeisterrel szemben is, akit ugyan kiváló szakembernek tartottak, de nyelvi nehézségei miatt távozott az iskolából. A felügyelőbizottság azonban csak zárójelenesen rögzítette a jelentésében, hogy Hofmeister így is hét éven keresztül volt az iskola tanára.³⁵

A cseh-morva származású Tschörner József esetében is hasonló kifogások merültek fel. Rejtő Sándor iparfelügyelő negatív hangvételű beszámolóját ugyan némileg relativizálja Sztérényi hozzáfűzött kiegészítése, amely szerint a késmárki iskola tanárához hasonló felkészültségű szakembert alig találni hazánkban, a magyar nyelvet pedig „szorgalmasan tanulja, honpolgárságért már folyamodott, s így reá vonatkozó észrevétel is tárgytalan”.³⁶ Tschörner pályakezdő éveinek nyelvi kihívásait

látszik alátámasztani Baán József növendék szüleihez írt levele is 1886-ból: „Kedves Szüleim! Én hála Istennek jó egészségnek örvendek, amit mindnyájuknak kívánok. A tanulásban is könnyen haladok, pedig mindent németül kell csinálni, mert tanítónk nem beszél magyarul, és így csak németül magyaráz mindent.”³⁷ Az utókor végül Sztérényit látszik igazolni, ugyanis az 1883-ban Késmárkra érkező Tschörner a fiatal intézet meghatározó személyiségévé tudott válni (1883–1896 között, majd 1911-től ismét igazgató az 1918-as bezárásig), sikeresen elsajátította a magyar nyelvet, és a magyar szövőipar korszakban elismert szakemberének számított.³⁸

A megfelelően képzett tanerő hiánya nem csupán a szakiskolák sajátossága volt, hiszen az 1890-es években a középiskolák esetében is rendszeresen előfordult, hogy a gyakorlati idő letöltése nélkül már a négy egyetemi évet végzett tanárjelöltek kinevezést kaphattak.³⁹ A kezdeti nehézségeket követően, a különböző szakértők (többek között a budapesti és kassai ipariskolák igazgatói, az OIT) bevonásával zajló egyeztetések eredményeként a 19. század végére kialakult az ipariskolai tanárok és művezetők képzésének rendszere, amelynek tényleges megszilárdulása azonban még jó pár évet igénybe vett.⁴⁰ A kérdés kapcsán megnyilatkozóok valamennyien egyetértettek abban, hogy új ipariskolai szaktanárokat műegyetemet vagy képzőművészetet végzett fiatalokból képezzenek, vagyis megfelelő szakmai alapismeretekkel és műveltséggel rendelkező egyénekből. Az egyes szakvélemények között a legnagyobb nézetkülönbség a képzés szükséges időtartalmával kapcsolatban mutatkozott. Az OIT javaslata szerint a szakiskolában töltendő egy év első felében elméleti képzésben részesültek volna a jelöltek, a második félévben pedig tanítási gyakorlatukat töltötték volna, mindezt kötelezően egy-két év szakmai gyakorlat előzött volna meg.⁴¹ A Kereskedelemügyi

32 *Értesítő a késmárki állami szövőipari szakiskola működéséről az 1895/96. tanévben.* [Tschörner József íg.] Késmárk, Sauter Pál Ny. 1896. 25.

33 KATUS 2012 (ld. 16. j.) 512–513; SZÉKELY 2019 (ld. 2. j.) 108.

34 A felügyelőbizottság fenti megállapítását természetesen az egyes intézmények diákjainak nemzetiségi hovatartozására és tényleges nyelvismeretükre vonatkozó további vizsgálatok árnyalhatnák.

35 MNL OL K231 140 d. 4. tétel 59850. A homonnai műfaragó iskola felügyelő bizottságának jelentése 1892. december 7.

36 MNL OL K231 140 d. 4. tétel 59850. Sztérényi József iparoktatási miniszteri biztos jelentése/javaslattetele 1895. március 31.

37 Baán József szakonyi növendék levele szüleihez 1886. február 21. Idézi: DOMONKOS Ottó: A késmárki szövőipari szakiskola. In: NAGYBÁKAY Péter–NÉMETH Gábor (szerk.): VII. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1990. november 12–14. Veszprém, Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 1991. 115–121. 115.

38 Tschörner József az iskola értesítője szerint 1897-ben tette le a ma-

gyar állampolgári esküt. *Értesítő a késmárki Állami Szövőipari Szakiskola működéséről az 1896/97-ik tanévben.* Közli: THIERING Oszkár íg., Késmárk, Sauter Pál, 1897. 48. Tschörner József halála. *Textil*, 8. 15. sz. (1928. július 28.) 24.

39 LADÁNYI Andor: *A középiskolai tanárképzés története.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2008. 40.

40 MNL OL K231 391. d. 4. tétel 17970. sz. Az Országos Iparoktatási Tanács jelentése a tanárképzés és tankönyvkiadás tárgyában 1894. A szaktanárképzés megszilárdulásának fokozatosságáról lásd a kormányjelentések vonatkozó fejezeteit: SZTÉRENYI József (szerk.): *Az iparoktatás 1897. évben.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. 21–24.; *Az iparoktatás 1899–1901. években.* Budapest, Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter, 1901. 137–138.; *Az iparoktatás 1902–1905. években.* Budapest, Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter, 1906. 123–124.

41 MNL OL K231 391. d. 4. tétel 17970. sz. Szabályzat az ipari szakiskolák gyakorlati szaktanárainak és művezetőinek kiképzetésére nézve (1894. január 19.).

Minisztérium iparfejlesztésért és iparoktatásért felelős ügyosztálya szerint ugyanakkor, „mint a szakoktatás legfontosabb kérdésére, csak megjegyezni bátorokodunk, hogy az iparoktatási tanács által javasolt képzési mód igen hosszadalmas és felette költséges”.⁴² A minisztérium türelmetlenebb véleményéhez képest Hegedűs Károly, a budapesti ipariskola igazgatója egészen másként látta a tanács javaslatát: „S ez az idő valóban minimumnak tekinthető olyan tanárok kiképzésére, akiktől az kívánják, hogy valamely iparágat alaposan megtanulják, tanítsanak, s hogy gyakorlati iparosokat neveljenek.”⁴³ A gyakorlatban a képzés időtartamát végül több tényező is befolyásolta – egy évtől három évig terjedő időszakot ölelhetett fel –, de jellemzően legalább két évig tartott.

A „kiszemelték” a diploma megszerzését követően ösztöndíjas tanárjelöltként szakjukhoz illeszkedő hazai vagy külföldi „felsőbb” ipariskolához kerültek beosztásra. Az ösztöndíj mértéke elérte egy kezdő tanár fizetését, ami 1200 forint (művezetőknél 450 forint) körül mozgott. Az iparoktatás fokozott állami támogatását más szakképzési ágakhoz viszonyítva látszik alátámasztani, hogy a kezdő kereskedelmi iskolai tanárok fizetése (kb. 600 forint) meg sem közelítette a fenti összegeket, jóllehet ezen intézmények esetében az állam kevésbé volt domináns szereplő, ami más pedagógus pályák esetén is jelentős fizetéskülönbségeket eredményezett.⁴⁴ Az ipariskolánál töltött idő alatt a jelöltek képzéséért egy-egy vezetőtanár felelt, akinek előadásait, rajztermi óráit, laboratóriumi gyakorlatait is látogatták. Mindezeket túl, amennyiben a műegyetemen nem kaptak a tanári szakjukhoz szükséges megfelelő elméleti oktatást, vezetőtanárunktól kiegészítő képzésben is részesültek. Az ipariskolai tanárképzés színvonalá minden esetben nagymértékben függött a vezetőtanárok szakmai felkészültségétől és személyiségétől, hiszen annak meghatározó része az ő kezükben összpontosult.⁴⁵ A pedagógiai ismereteket csak gyakorlat útján sajátították el, didaktikai, nevelésméleti

vagy pszichológiai tárgyakat nem hallgattak, szemben a középiskolai vagy a felső kereskedelmi iskolák tanáraival, akik tanulmányaikat pedagógiai szakvizsgával zárták.⁴⁶ Az ipariskolai tanárjelöltek tanulmányaik végétével tárgykörükből próbaelőadást tartottak „s a viszonyokhoz mért időtartamra” – lehetőség szerint legalább egy évre – valamely iparvállalathoz kerültek beosztásra. Külön záróvizsga letételét nem írták elő számukra, így bizonyítványt igen, de külön oklevelet nem kaptak a képzésről, amely a pedagógusprofesszió szempontjából egyfajta legitimációs hiányként értelmezhető, de szakmai hitelességüknek ez csupán egyik szegmensét jelentette.⁴⁷ Ez utóbbi meghatározó elemét ugyanis továbbra is a gazdasági életben megszerzett empirikus ismeretek jelentették, ami az intézményszülő tanárképzésre is hatást gyakorolt – többek között a gyakorlati idő fontosságának hangsúlyozása révén.

Az „újoncok” képzésén túl a szaktanárképzés másik meghatározó szegmensének a már tanári alkalmazást nyertek ismereteinek megújítását tekintették. A különböző továbbképzések keretében rendszeresen szerveztek belföldi és külföldi tanulmányutakat, kiállításokat, illetve tanfolyamokat a nyári szünetekben, melyek tartásába a tekintélyesebb ipariskolai és műegyetemi tanárok mellett a gyakorlati életből érkező nevesebb szakembereket szintén bevonták.⁴⁸ Az iparoktatási rendszer egészének eredményességét és gyakorlati jellegét a helyi és állami felügyeleti szervek üzleti életből származó képviselői (jelentősebb iparvállalatok igazgatói, vezető mérnökei stb.) révén is biztosítani kívánta a kereskedelemügyi tárca. Mindazonáltal a tanerő szakmai tevékenységének akadémiai elismertségét is mutatja, hogy egyre többen futottak be sikeres egyetemistákotói karriert, így például Thiering Oszkár késmárki szövőipari szaktanár, Sándy Gyula felső építőipari iskolai tanár, Gaul Károly és Vásony Lajos, a budapesti felső ipariskola tanárai.⁴⁹ A felső ipariskolai vagy ipari szakiskolai állásuk nemcsak megélhetést biztosított számukra,

42 MNL OL K231 391. d. 4. tétel 17970. sz. Az Országos Iparoktatási Tanács jelentése a tanárképzés és tankönyvkiadás tárgyában ügyirat a VI/B 2. ügyosztálynak tett megjegyzései.

43 MNL OL K231 391. d. 4. tétel 17970. sz. Budapesti Állami Ipariskola igazgatójának, Hegedűs Károlynak a véleménye a szaktanárok és művezetők képzésével és tankönyvkiadással kapcsolatban 1985. január 17.

44 Az 1900–1901. tanévben a középfokú kereskedelmi iskolák fenntartói szerinti megoszlását tekintve a 37 intézetből 19 volt állami, míg 7 községi, 6 testületi, 2 felekezeti és 3 magániskola. NAGY 2014 (ld. 26. j.) 107, 168.

45 A középiskolai tanárképzés esetében is előfordulhatott Fináczy Ernő szerint, hogy „oly tanárok is működnek vezetőtanárokként, kik maguk

is vezetésre szorulanának”. Fináczy Ernő 1912-es gondolatait idézi LADÁNYI 2008 (ld. 32. j.) 41.

46 A kereskedelmi tanárképzés helyzetét 1895-ben rendeleti úton szabályozták, majd 1898-ban felállították a kereskedelmi iskolai tanárképző intézetet, amely a pedagógiai vizsgálatot kötelezővé tette a jelöltek számára.

47 VÍG 1932 (ld. 5. j.) 284–186.

48 SZTERÉNYI 1898 (ld. 40. j.) 23.

49 Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (BMEL) Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem jegyzőkönyvei (1934–1949) 4/a., 4/b. Sándy Gyuláról: A Kir. József-műegyetem rektori tanácsának 1914. évi június hó 8-án tartott üléséről. Thiering Oszkarról: M. Kir. József Nádor Műszaki és

hanem ugródeszkaként is szolgált (tanulmányutak és megbízások révén) tudományos karrierjük építéséhez.

A 19. század második felében a professzionalizáció folyamatában élen járó középiskolai tanárok – akik a legtöbb pedagógusprofesszió számára valamiféle viszonyítási pontot jelentettek – szakmai legitimitásukat többek között a tanárképzés folyamatos revíziója, tervszerű és tudományos alapokon történő megújítása révén kívánták megerősíteni, amit a bevezetésre kerülő újabb és újabb állami szabályozások is szolgáltak.⁵⁰ Az 1890-es évek elején nemcsak az iparoktatási rendszer rendezése indult meg, hanem általánosságban is megélnékültek az iskola- és nevelésügygel kapcsolatos viták és reformtörekvések, így az ipariskolai szaktanári professzió kialakulása abban az oktatáspolitikai erőterben értelmezhető, ahol a gazdasági és oktatásügyi törekvések markánsan összefonódni látszottak.⁵¹ A megfelelő szaktanárok biztosítása a kiépülő rendszer számára mint állami feladat jelentkezett. Ennek eredményeként egy új szakmai csoport kezdett kialakulni, melynek identitásformálódása heterogenitásának is köszönhetően csak lassan történt meg. Ezt a folyamatot a korszak végére megszerveződő különböző szakmai fórumok (például *Magyar Iparoktatás* folyóirat, országos értekezletek stb.), a tervszerű utánpótlás biztosítása és a munkavállalói oldalról nézve az állami tisztségviselői

juttatások elnyerése együttesen segítették elő. Szakmai legitimitásukat pedig adott szakterület gyakorlati képviselői (iparosok, gyárosok) előtt zajló nyilvános vitáik révén is biztosítani kívánták.⁵² Az ipariskolai szaktanárok története(i) természetesen még számos további kutatások tárgyát képezheti(k), amelyek a fent bemutatott képet tovább finomíthatják, illetve mélyíthetik el egyes részleteit. Mindezekhez példaként szolgálhat a késmárki szövőipari iskola – egyes szereplői révén már részben megidézett – esete. Ha végigpillantunk az iskola tanári karán (1. táblázat), egyértelműen láthatóak a „szakszerűsödési folyamat” egyes korszakai. A kezdeti időszak külföldről verbuvált, fluktuáló szakembereit követően az 1890-es évek közepétől új tanári állásokat csak egyetemi végzettségű mérnökök tölthettek be. A századforduló után már az „egyéni” tanárképzésben kinevelt hazai tanárjelöltek (például Bergmann Vilmos) és tanárok kaptak lehetőséget. Mindezzel együtt a „veterán” tanárok, mint Tschörner József, továbbra is a szakmai tekintélyt képviselték, aminek nem az egyetemi diploma megléte vagy a tanári képesítés volt az alapja, hanem a gyakorlati (oktatói és szövőipari) tapasztalat, nem mellékesen személyes elkötelezettségük választott hivatásuk iránt. Előbbi az állami gazdaság- és iparoktatás-politika realitásérzékeként, valamint a piaci igények reflexiójaként értelmezhető az ipariskolai szaktanárok professzionalizációja során.

1. táblázat. A késmárki szövőipari szakiskola tanárai és tanítói 1880–1918 között⁵³

Szaktanárok	Működési időszak	Megjegyzés
Kostial Ferenc, „hennersdorfi lakos”	1880–1882	
Kutzer Henrik, „freiwaldai lakos”	1882–1883. aug. 27.	
Tschörner József, „iglaui lakos”	1883–1918	1883–1896 és 1911–1918 között igazgató
Schön Gusztáv gépészmérnök	1894–1895	
Gaal István rajztanár	1895–1918	
Thiering Oszkár gépészmérnök	1896–1911	1896–1911 között igazgató
Bergmann Vilmos okl. mérnök, tanár	ösztöndíjas tanárjelöltként 1907-től, 1909–1910-től rendes tanári állásban 1918-ig	1911-től véglegesítés
Pólya László, okl. mérnök, tanár	1912–1914 ⁵⁴	1914. okt. 14-én meghalt.

Gazdaságtudományi Egyetem Gépészmérnöki Szakosztály jegyzőkönyvei, 1911–1916. 1912. február 24. *Értesítő a budapesti M. Kir. Állami Felső Ipariskola huszonhatodik tanévéről* 1904–1905. Szerk. HEGEDŰS Károly, Budapest, Pátria, 1905. 44–45.

50 Vö. LADÁNYI 2008 (ld. 32. j.) 31–42; KELLER 2008 (ld. 1. j.) 197–200; GARAI 2015 (ld. 7. j.).

51 A középiskolai tanárképzéssel kapcsolatos vitákról és reformokról lásd LADÁNYI 2008 (ld. 32. j.) 31–38; NÉMETH 2012 (ld. 27. j.) 47–50.

52 A generációk közötti nyilvános szakmai véleménykülönbséget láthatjuk kibontakozni a szövőipari képzés esetében a *Fonó-Szövő-Ipar* hasábjain Tschörner, Thiering és Bergmann megnyilatkozásaiban. THIERING Oszkár: Magyarország textiliparoktatásáról. *Fonó-Szövő-Ipar*, 1. 1914. 2. sz. 1–3; BERGMANN Vilmos: Magyarország tex-

tiliparoktatásáról. *Fonó-Szövő-Ipar*, 1. 1914. 3. sz. 7–8; TSCHÖRNER József: Magyarország fonó-szövőipari oktatásáról. *Fonó-Szövő-Ipar*, 1. 1914. 10. sz. 6–9.

53 *Értesítő a késmárki állami szövőipari szakiskola működéséről az 1895/96. tanévben.* [TSCHÖRNER József ig.] Késmárk, Sauter Pál Ny., 1896; *A késmárki M. Kir. Állami Szövőipari Szakiskola értesítője az 1912/13-ik tanévről.* Közli: TSCHÖRNER József ig., Késmárk, Sauter Pál, 1913; N. n.: Tschörner József halála. *Textil* 8. 15. sz. (1928. július 28.) 24.

54 Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII.12.b – 1920 – 189544. sz. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Peres és peren kívüli iratok. Hagyatéki ügyek. – Pólya László haltá nyilvánítás.

Jurecskó László

Növendék, tanár, mester: Mattis Teutsch János és a Brassói Állami Faipari Szakiskola

A mesékben a szegény parasztfiú vagy az iparostanonc király lehet, a valóságban a békéscsabai asztalossegéd világhírű festőművész lesz. Kevés az ismeretünk arról, hogy az ipariskolákban tanuló diákokból híres művész vált volna. A brassói születésű, kisebb megszakításokkal itt élő Mattis Teutsch János (1884–1960) azonban kivétel ez alól. Nemcsak azért, mert az itteni Brassói Állami Faipari Szakiskolában alapozta meg művészi indulását, hanem mert mint kiállító művész ide tért vissza, hogy tanárként átadva ismereteit nevelje faipari tanulók nemzedékeit. A tanulmány elsősorban a művész szobrászati tevékenységére koncentrál, mivel plasztikai kevés kivétellel mind fából készültek. A húszas évek második felében készített faszobairól bronz-, illetve alumíniumöntvényeket.

Mattis Teutsch János székely származású apa és elmagyarosodott szász anya gyermekeként 1884-ben született Brassóban. Édesapja – a szász városban dolgozó szabósegéd – nem élte meg fia világra jöttét. A szász nevelőapja nevét (Teutsch) hálából felvevő gyermek először magyar, majd német nyelvű iskolában tanult, hogy érdeklődésének és talán székely felmenőinek örökségként középiskolai tanulmányait a Brassói Állami Faipari Iskolában fejezze be 1901-ben (1. kép). A Brassói Állami Faipari Szakiskola 1899–1900. évi értesítője így foglalja össze a mintázás tanmenetét: első évfolyam heti 6 órában: „Egyszerű stilizált dombormű növényi motívumok gipszminták után nagyítva.” Második évfolyam heti 6 órában: „Másolás nehezebb antik, góth, román és reneszánsz stílus gipszminták után. Ezen kívül fríz-díszítések, bútorrészletek, könnyebb torzképek (álarczok), oszlopfejek.” Harmadik évfolyam heti 6 órában: „Másolás

oly domború fríz díszítések után, melyek figurális alakokkal vegyítve vannak, antik asztallábak, különféle bútor díszítések, oszlopfejek és álarczok, egyes kisebb testrészek, láb, kéz, arcz. Rajz utáni mintázás különféle stylusban, a fafaragásnak megfelelően.” Negyedik évfolyam heti 9 órában: „Másolás figurális gipszminták után, eleinte nehezebb testrészek, karok, egész lábak, domború fejek és mellszobrok; mintázás természet után, fej és redő tanulmány.”¹ A Faipari Szakiskolában a faragók a fafaragás mellett mértani rajzot, ábrázoló mértant, természetant, szépirást, könyvviteltant, közegészségtant, faipari szerkeztant és rajzolást, faipari technikát és építészeti alaktant is tanultak. A tanrendben szerepelt továbbá magyar nyelv és írálytan, számtan és mértan, illetve szabadkézi rajz is mindkét faipari szakosztályban. Szabadkézi rajz estében az előírt tananyagban 4. évfolyamnál ez szerepel: „Önálló tervezési gyakorlatok természetes nagyságban különösen bútor és építészeti díszítésekből.”²

A tanrend elsősorban azt tanúsítja, hogy a mesterség megtanulása, a történelmi stílusok másolása mellett lehetőség adódott az egyéniség kibontakoztatására, önálló munka végzésére is – természetesen számolnunk kell itt az oktató személyével, személyiségével –, főleg az utolsó évfolyamban volt lehetőség természet, azaz modell alapján rajzok készítésére. A tanítványok tanulmányuk végeztével vizsgafaragványt készítettek. Fennmaradt Mattis Teutsch faragott tányérja, amely a szecesszió stílusjegyeit mutatja, azaz a korszak legmodernebb iparművészeti irányzatát követi. Ebből arra következtethetünk, hogy a brassóiban, mint más szakiskolákban is, lehetőség volt az egyéniség kibontakoztatására

1 A Brassói Állami Faipari Szakiskola XV-ik Értesítője az 1899–1900. tanévről. Szerk. TIMON Zoltán, Brassó 1900. 4.

2 A Brassói Állami Faipari Szakiskola XV-ik Értesítője az 1899–1900. tanévről. (Id. 1. j.) 4. Itt köszönöm meg Vörös Katalinnak, hogy felhívta a figyelmet a tanrend további részére.

1. A Brassói Állami Faipari Szakiskola épülete, archív fotó

(2. kép). Vizsgadarabról lévén szó, a tárgy hátoldalára a tanuló szignója és a tányér elkészítésének dátuma került (3. kép). Bár nem tudjuk összevetni tárgyat a többi végzős munkájával, de már ez a mű is egyértelműen tanúskodik a fiatalember képzőművészet iránti fogékonyságáról, tehetségéről.

A Mattis Teutsch szakiskolai végzését megelőző évben, 1900-ban rendezték meg a Párizsi Világkiállítást, amely a modern magyar stílus bemutatkozása, későbbi sikerei elindítója volt. A magyar szecesszió egyik legfontosabb művésze, Nagy Sándor erre a következőképpen emlékezett: „Ráth György korát meghaladó elevenséggel fáradozott azon, hogy két, eddig egymásnak ismeretlen elemet kovácsoljon össze: a művészeket és az iparosokat. Azon múlt a siker, mint értik meg ezek ketten egymást. Minő fokán vannak az iparosok az ő mesterségüknek és mint tudnak a művészek alkalmaz-

kodni az anyag természetéhez. Az első tapogatódzás e két egymással sohasem találkozott elem, vagy legalábbis nagyon régen, talán a Lajosok idején, hogy fog boldogulni? És csodálatosképpen ment és maradt egy elintézetlen kérdés, vajon megmarad-e ez a hajlékonyság és készség az iparosok részéről akkorra is, amikor nem hozza a művész a megrendelést. De. Akkor erre nem gondoltunk, talán az iparosok se. Mert volt egy másik érzékeny oldala is a dolognak, az, hogy belelátott-e a művész elgondolásával az anyag természetébe. Itt foghatta meg az iparos a művészt. Tudunk egy esetet, ahol a művész elgondolta poharak eldőltek az asztalon, mikor beleöntötték a vizet vagy bort. Mindenesetre nagyon érdekes találkozó volt ez az együttműködés.”³

Valóban, a szecesszió összművészeti elve megvalósításához kellett az együttműködés, amely az iparisoknálban képzett, szakmájuk minden csínját ismerő,

3 Nagy Sándor: *Életünk Körösfői-Kriesch Aladárval*. (Gödöllői Múzeumi Füzetek 7.) Gödöllő, Városi Múzeum, 2005. 94. A művész egyértel-

műen Rippl-Rónai József Andrassy-ebédlő számára tervezett, 1898-ban elkészült Friedrich Zitzmann által kivitelezett poharaira utal.

2. **Mattis Teutsch János:** *Dísztányér*, 1901. Fa, átmérő 26 cm. Magántulajdon

nagy kultúrájú, képzőművészeti érzékkel megáldott iparosokra is építhetett. Gondoljuk el, hogy az ekkor épült magánházak, paloták, közintézmények, városházak berendezésének nagy részét nem a sztáriparosok, mint Thék Ede készíthették el, hanem sok-sok igen jól képzett vidéki iparosmester és segédjei.

Mattis Teutsch azonban ennél többre volt hivatott. Ezért először Budapesten az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola kisplasztikai szakosztályán kezdte el felsőfokú tanulmányait. Itt csak egy évet töltött, valószínűleg az oktatás színvonala, a tanrend nem sokban térhetett el attól, amit a szakiskola végzős növendékeként elsajátított. A következő évben már a Bajor Királyi Akadémia müncheni növendékei között találjuk. Itt is szobrászatot tanult. Nincs információ a következő döntése okairól, de 1905-ben már Párizsban találjuk, ahol furcsamód egyetlen hivatalos vagy magánakadémiára sem iratkozik be, és megélhetését a szakiskolában elsajátított ismereteit felhasználva, főleg Blondel-keretek faragásából biztosította. Párizsba inkább a pezsgő művészeti élet vonzotta, mint az akadémiai oktatás. 1907-ben egy rövid berlini kitérő után visszatért szülővárosába, és 1909. február 1-jén elfogadta a hajdani iskolája által felajánlott segédtanítói állást.⁴

3. A dísztányér hátlapja

Kisebb szünetekkel, egészen nyugdíjazásáig ebben az intézményben oktatott.⁵

A tanítvány, aki elsajátította, majd tovább csiszolta faipari szakismereteit, ezt követően továbbadhatta azokat tanítványainak. Mattis Teutsch ebben az évben nősült meg, majd négy éven belül megszületett két gyermeke. A család eltartásához a bizonytalan, teljesen független művészlét nem biztosította volna a megfelelő alapot. Annál is inkább, mivel 1916-ban megözvegyült. Bár nevelőapjától kapott támogatást, de a két gyermek felnevelése elsősorban rá hárult.

A képzőművészek alkotásainak elemzésekor általában kevés szó esik alkotóik vagyoni állapotáról, arról, hogy az alkotók miből biztosítják megélhetésüket. A művészeket ebből a szempontból két csoportra oszthatjuk, az egyik a független művészeké, akik teljes mértékben művészetükből élnek. Természetesen náluk sem zárható ki az államtól, megyétől, várostól vagy külféle egyesületektől, alapítványoktól kapott ösztöndíjak. Ezek azonban egy bizonyos program teljesítéséről szólnak, vagy tanulmányutakat finanszíroznak, és csak időlegesen biztosítják a művész megélhetését, így nekik elsősorban műveik eladásából kell fenntartaniuk magukat. E csoporton belül is azok megélhetése biztosított leginkább, akik közületi megbízásokat, megrendeléseket kapnak, vagy egy-egy mecénás támogatja őket, esetleg felkéri könyvek illusztrálására vagy alkalmazott grafikai feladatokat elkészítésére. Előbbiek általában a hivatalos művészet kategóriájába sorolhatók. A másik csoportba a valamilyen foglalkozást űzők, elsősorban művésztaná-

4 A Brassói Állami Faipari Szakiskola XXV-ik Értésítője az 1909–910. tanévről. Szerk. Dózsa János. Brassó 1910. 16. A dokumentum a művezetők között említi nevét, a következő évtől szerepel a segédtanítók között. Köszö-

nöm Vörös Katalinnak, hogy felhívta erre a különbségre a figyelmemet.

5 Mattis Teutsch János levele Lyka Károlynak. Brassó, 1929. V. 29. BTK Művészettörténeti Intézet Adattára, MDK-C-1-17/995.

rok tartoznak, valamint a katonatisztek, akik leszerelés után fél nyugdíjban részesülnek, ami általában elegendő nyugodt művészeti tevékenység végzéséhez. A biztos megélhetéssel rendelkezők csoportját végül azokkal kell kiegészítenünk, akik családjuk révén olyan jövedelemmel bírtak, hogy aktivitásukat teljes mértékben a művészetnek szentelhették. A független művészek és a biztos megélhetéssel rendelkezők számára egyaránt fontos a szakmai elismerés, a kiállításokon való szereplés, ezeken díjak elnyerése, az állami és különféle egyesületi, valamint magánvásárlásokban részesedés. Azonban állami és egyesületi vásárlásra is elsősorban a hivatalos, vagy már befutott, elismert művészek számíthatnak, nem pedig a kezdő, önmagukat fokozatosan felépítő, és főleg nem a legmodernebb stílusban alkotó művészek. Ezek alapján érthető Mattis Teutsch János, a magyar avantgárd, azon belül is az absztrakt expreszszionizmus, majd a konstruktivizmus kiemelkedő személységének ragaszkodása tanári állásához. Talán ezt indokolja neveltetése is, amely a százszok által preferált értékeket, többek között a munka szeretetét, a takarékos életvitelt helyezi előtérbe.

Mint későbbi leveleiben többször is hangsúlyozza: „Amúgy az iskolánál vagyok és ott igen jól megy dolgom, nagyon jól érzem magam ott” – írja 1922-ben Hevesy Ivánnak.⁶ Ezt erősíti meg egy Lyka Károlyhoz írt levelében is: „Néha egy erős vágy tovább vonz az élet központja felé, de nem lehet, családom van és az itteni felső ipariskola rajztanára vagyok, ami életünk létét részben biztosítja.”⁷ Ez utóbbi rávilágít Mattis Teutsch Jánosnak a független művész státusa iránti vágyára. Az „élet központjain” a művész elsősorban Budapestet, majd Bécsset, Berlin és Párizst értette, ahova bár eljutott, és kiállítást is rendezett, de nem tartózkodott huzamosabb ideig. Kassák Lajos *Ma* című folyóiratában sok művét reprodukálta, két egyéni kiállítását is megrendezte, tizenkét lapból álló linóleummetszet-albumát is kiadta. A reprodukciókért kapott honoráriumon kívül azonban nincs információnk arról, hogy a kiállításokon hány művet tudták értékesíteni, vagy a mappájából hány példányt adtak el. Ugyanez vonatkozik a bécsi kiállítására is, bár itt két avantgárd költő, Kahána Mózes és Simon Andor verseskötetében hozott illusztrációért

bizonyára kapott honoráriumot. Berlinben főleg a Herwarth Walden *Der Sturm*jában reprodukált linóleummetszeteiért részesült fizetségben, azonban a Sturm Galéria kiállításain szereplő művei eladásáról nincs információnk, ugyanúgy, mint az 1925-ös párizsi Visconti Galériában rendezett tárlatáról sem. A tárlatok főleg erkölcsi sikert hozhattak a Brassóban viszonylagos elszigeteltségében élő művészeknek. Ezek a „élet központjai”, de Brassóban, Kolozsváron, Nagybányán és Bukarestben is szerepeltek művei, eladási sikerekről kevés az információnk. Egyetlen esetben került veszélybe ez a biztos megélhetése. 1922 tavaszán írja Hevesy Ivánnak: „Nagy változás előtt állok, egy vizsgát kívánok 5 tárgyból, amit én nem tudok letenni, így még csak egy néhány hétig vagyok állásban, azután valahová ki kell menjek és saját erőmből megélni, a család itt marad, ők meg tudnak nálam nélkül is élni, de én merre megyek még nem tudom. Írtam Bortnyiknak, szívesen mennék egy Arbeitsgenossenschaftba. Berlinben nehéz valamit keresni és Pesten meg állás nélkül nem lehet. Nagy segítségemre volna, ha a kiállítás anyagilag sikerülne.”⁸ Valószínű, hogy a trianoni békeszerződés után létrejött új helyzetben a román hatóságok vizsgák letételére kötelezték a nem román anyanyelvű oktatókat. A szakmailag vitathatatlan tudású művészek bizonyára a román nyelv ismeretében voltak hiányosságai, ezért kételkedett a vizsgák sikerességében. Végül is sikeresen levizsgázott, és maradt az oktatói karban. Az iskola neve is természetesen megváltozott II. Károly Király Ipari Líceummá (Liceul Industrial Regele Carol II.). Az idők előrehaladtával aztán a tanári kar és a hallgatók nagy része is a román anyanyelvűek közül kerül ki, mint arról a hagyatékában fennmaradt egyetlen 1937-ben készült tablókép is tanúskodik.⁹ Ezen minden tanár és növendék keresztneve is szerepel, míg a művész fényképe alatti aláírás egyszerűen csak „Mattis Teutsch”.

A tanári fizetés biztosságot adott, de amint leveléből is kiderült, nagymértékben gátolta mozgásában, illetve kapcsolatai kialakításában. Szemben a művészeti központokban élő művészekkel, ő csak az oktatási szünetekben utazhatott. Például 1918 nyarán június 22-től július 22-ig tartózkodik Berlinben,¹⁰ ekkor mélyíthette el kapcsolatát a *Der Sturm* folyóirat szerkesztőjével, Her-

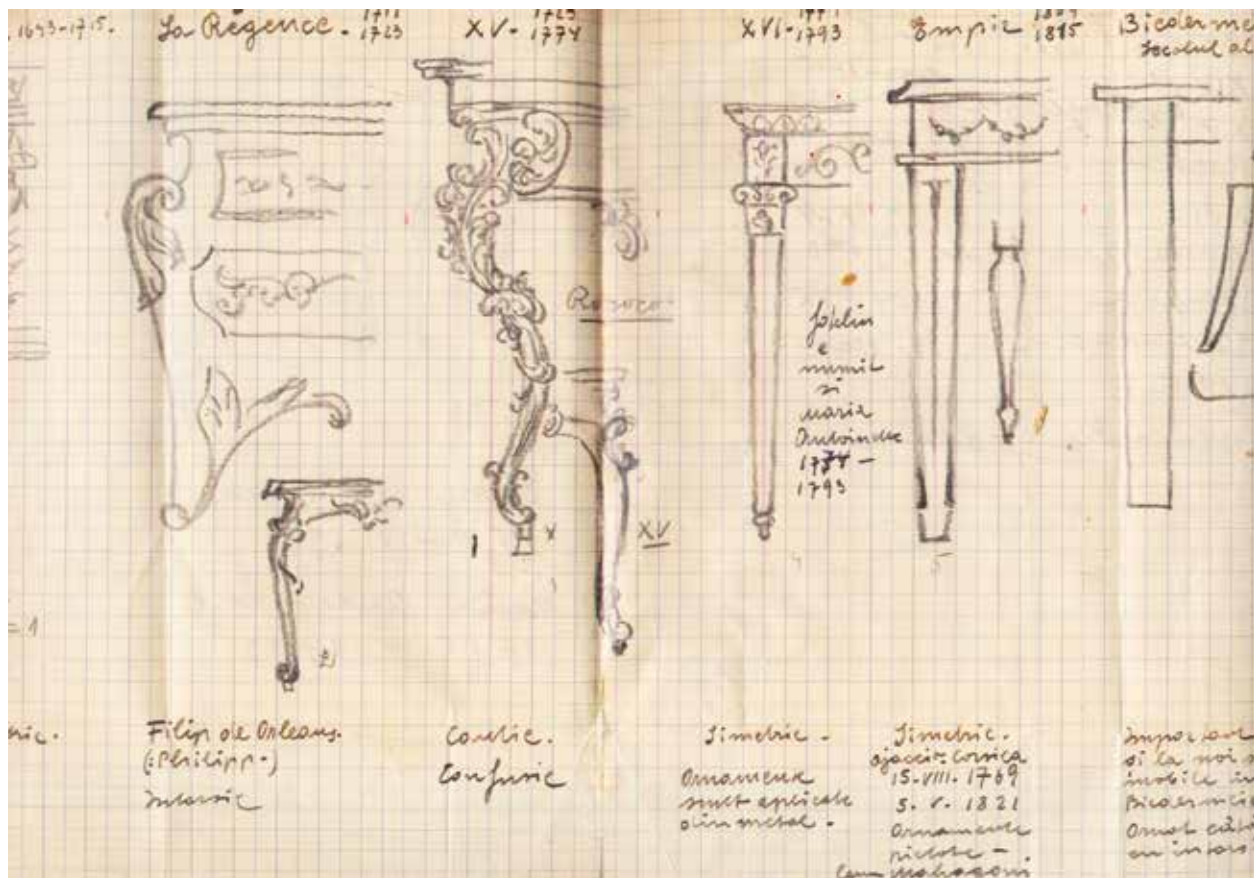
6 Mattis Teutsch János levele Hevesy Ivánnak. Brassó, 1922 tavasza. MTA Könyvtára Kézirattár MS 4512/131.

7 Mattis Teutsch János levele Lyka Károlynak (ld. 5. j.).

8 Mattis Teutsch János levele Hevesy Ivánnak. Brassó, 1922 tavasza. MTA Könyvtár Kézirattára MS 4512/130.

9 A II. Károly Király Ipari Líceum végzős hallgatóinak tablója 1936–1937. Mattis Teutsch Waldemár tulajdona, Brassó.

10 Mattis Teutsch János levele Bálint Zoltánnak. 1918. június. „22-én indulok Berlinbe”; Mattis Teutsch János levele Bálint Zoltánnak. Brassó, 1918. július 23. „22-én érkeztem haza Berlinből”. Mindkettőt lásd BTK Művészettörténeti Intézet Adattár, MKCS-C-174.

4. Mattis Teutsch János: Egy lap a vázlatfüzetből, 1920-as évek. Lapméret 160 × 180 mm. Lecca György gyűjteménye, Németország

warth Waldennel. Ennek eredményeként a magyarok közül az ő műveit reprodukálta legtöbbször a lap,¹¹ és rendszeresen szerepelnek alkotásai a Sturm Galéria kiállításain is.¹² Lehetőleg az iskolaszüneti időpontokra tervezhette kiállításmegnyitóját is. Csak rövid ideig tartózkodhatott a megnyitók után a helyszíneken. „Tudja ön, hogy elég sok munkába kerül egy kiállítás összehozása, itt még az a nehézség is hozzá járul, hogy én csak egynehány napig lehetnék Kolozsvárt” – írta egy 1918-ra tervezett, de nem megvalósult kolozsvári kiállítása kapcsán.¹³ Kevésbé vehetett részt a művészek társadalmi életében, nem volt tagja asztaltársaságoknak,

ahol folyamatosan információkat cserélhetett volna a művészeti élet eseményeiről, illetve a legújabb irányzatokról is, így pedig nem tudta magát megfelelően menedzselni.

A tanári munka egyrészt ismeretei állandó csiszolására, ébren tartására készítette, bár alapvetően nem térhetett el a tanrendben előírtaktól. Nem is tette, amint erről tanúskodik az egyetlen ismert és vélhetően fennmaradt, az oktatáshoz használt vázlatkönyve. A vázlatkönyv a lapjain látható feliratok szerint már 1920 után a román oktatási rendszerbe tagozódott, de még változatlan profilú intézményben rajzolta. A történelmi

11 Az első linóleummetszet reprodukciója még az útja előtt, az 1918. májusi számban jelent meg, az első címlapon szereplő metszetét az augusztusi számban közölte a folyóirat.

12 Ezek közül a 99. kiállítást Paul Klee és Mattis Teutsch névvel hirdetik, a 110. kiállításon pedig együtt szerepelnek művei többek között

Oskar Kokoschka, Otokar Kubin, Fernand Léger, Moholy-Nagy László, Gino Severini, Kurt Schwitters, Neil Walden alkotásaival.

13 Mattis Teutsch János levele Bálint Zoltánnak. Brassó, 1918. március 22. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet Adattár, MKCS-C-I-174.

5. **Mattis Teutsch János:** *Faplasztika*, 1920 körül. Festett fa, 30×20×5 cm, jelezve a talapzaton: „MT”. Magántulajdon

6. **Mattis Teutsch János:** *Faplasztika*, 1922. Fa, 33×21×5,7 cm, jelezve a talapzaton: „MT”. Magántulajdon

stílusokban készült ornamensek, bútorrészletek rajzai nem tartalmaznak olyan elemeket, amelyekből arra következtethetnénk, hogy alkotójuk önálló érvényű képzőművészeti tevékenységet is folytatott¹⁴ (4. kép). Ez arra utal, hogy Mattis Teutsch teljesen külön tudta választani az oktatást a művészi tevékenységtől, hiszen előbbi egyértelműen a megélhetést biztosította számára, míg a másik eredménye anyagi szempontból bizonytalan volt. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a tanítás nem korlátozta, gátolta művei megalkotásában.

A művész első, reprodukcióban fennmaradt körplasztikái még a naturalizmus jegyében fogant elejéről. Az első reprodukált, fából faragott szobrászati alkotásai még használati tárgyak voltak: két hamutartó 1914-ből. A három majmot és a Szfinxet ábrázoló hamutartók még nem árulkodnak a plasztikai probléma újszerű megoldásáról.¹⁵ Tömör, kicsi mértani formái viszont a korai naturalisztikus szobraitól már lényeges eltérést mutatnak. Önálló, saját stílusát megtaláló plasztikák faragásába csak az 1910-es évek végén fogott, amint ezt meg is írta 1919-ben Bálint Zoltánnak: „Legújabbban fába is faragok és egy sorozat faszobrom van készen.”¹⁶ Brassói kiállítása előszavában pedig így vallott erről: „A faplasztikákat szabadon faragom tölgybe, kisugárzó kísérő mozgásokkal. Részben erős színekkel festem őket, hogy a világítástól függetlenül legyenek, s a mozgást, kifejezést tisztábban és önállóbban képviseljék.”¹⁷ Felmerül a kérdés, hogy az 1914 körül saját stílusát megtaláló művész miért csak öt évvel később alkotja meg első önálló stílusú szobrait. Erre az a magyarázat, hogy, mint önmaga kifejti, őt mindig az ember érdekelte, festményein, grafikáin ekkorra alakította ki azt az emberábrázolást, amelynek jellemzői az erőteljes felsőtest karokkal, lefelé elvékonyodó altest lábakkal, stilizált, éppen jelzésszerű fej: „Túlnyomórészt olyan kompozíciókon dolgozom, amelyekben az ember a kiindulópont. Az ember, a maga lelki vibrációjában, testetlenül mint kontaktus az érzet számára” – írja 1921-es brassói kiállítása katalógusának előszavában. Ezek az alakok jelennek meg az *érzeteknek*

14 Vázlatfüzet, 1920-as évek, Lecca György gyűjteménye, Németország. Köszönetet kívánok mondani a gyűjtőnek, hogy a dokumentumokat rendelkezésemre bocsátotta.

15 Képeslap. Hamutartók, A Brassói Állami Faipari Szakiskola pecsétjével, Mattis Teutsch autográf aláírásával, Brassó, 1914. III/12. Lecca György gyűjteménye, Németország.

16 Mattis Teutsch János levele Bálint Zoltánnak. 1919. VI. 11. BTK Művészettörténeti Intézet Adattár, MDK-C-1-174.

17 *Előszó Mattis Teutsch János brassói német nyelvű katalógusához.* [Brassó], 1921. Ford. MAROSI ERNŐ.

nevezett grafikai és festészeti alkotásain. Aztán ezt a formát a húszas évek elején tovább stilizálja, sokszor elrejtí, *Lélekvirág* kompozícióin szinte csak a fej és a vállaktól elvékonyodó test formáit fedezhetjük fel. Hogy aztán a 1925-től egyre inkább teljes alakokat ábrázzon a konstruktívizmus formarendszerében. Végül az évtized végén eljut art decós alakjaihoz, amelyeket így jellemez egy 1932-es interjúban: „A szobrászatban pedig a művészi alkotás mindig csak, mint egység áll meg. Az anyag már konstrukciójánál, formájánál és térbeli tulajdonságainál fogva is egyszerű összefoglalásban adja meg a kiformálendő szobor külső feltételeit. Különösen alkalmas ezért szobrászatra, mint anyag, a fa.”¹⁸ Az ebben az időben készült szobrain már nincsenek különálló testrészek, hanem csak a plasztika alapelveit tükröző fej, mell, felsőtest és lábak egy tömbbe olvadó mozgalmass, csavarodó, ritmikus harmóniája.

Technikai szempontból Mattis Teutsch 1919 és 1924 között tölgyfából készült szobrain a véső megmunkálás nyomai látszanak. Ennek eredményeként feltűnik a fa erezete is, amelyet belekomponált plasztikáiba. Ez is mutatja anyagszerűség iránti elkötelezettségét, annak érdekében, hogy a megfelelő anyaghoz megtalálja a megfelelő technikát, formát, amelyek eszközei lesznek a kifejezni kívánt tartalmaknak. A plasztikákat barnára pácolta, illetve színesre festette. Technikai, anyagismereti tudásáról árulkodik, hogy anyaguk közel száz éve nem mozdul. A szobrok nem keletkeznek repedések, mivel megfelelően kiszárított fát használt, ismerte annak tulajdonságait, és a festésen, pácoláson kívül mindegyik aljára vagy papírt, vagy textilt ragasztott, hogy a kezeletlen részt se tudja elhúzni a fában keletkező feszültség. Szobrai látszólag absztrakt kompozíciók, de legtöbbjükben alakokat rejtett el a művész (5–6. kép). Mattis Teutsch ebben az időben használati tárgyakat is készített, elsősorban saját részére. Ezeknek a tárgyaknak a díszítése egyértelműen festészeti és grafikai munkásságának folytatása, azaz azok egyértelműen önálló képzőművészeti alkotásokként jellemezhetők (7. kép). A vésővel faragott szobrait aztán a húszas évek közepén felváltották lecsiszolt konstruktív formavilágú plasztikái (8. kép). Majd ezek átadják helyüket az art deco stílusban készült, már politúrozott, nyúlánk, hajladozó női aktjainak, amelyek felülete a csiszolás és a politúrozás eredményeként teljesen sima lett (9–10. kép). Más szempontból ezek is az anyagszerűség, a technika és a plasztika alaptételeinek

7. **Mattis Teutsch János:** *Doboz*, 1920. Fa, 8,5×12 cm átmérő. Magántulajdon

8. **Mattis Teutsch János:** *Faplasztika*, 1925 körül. Fa, 100×10,5×6,5 cm, jelezve a talapzaton: „MT”. Magántulajdon

18 MÉLIUSZ József: Látogatás Mattis Teutschnál. Brassó. 1932. szept. *Temesvári Hírlap*, 6. (1932. szeptember 21.)

9. **Mattis Teutsch János:** *Nyújtózkodó*, 1930. Fa, 53 × 8 × 13 cm, jelezve a talapzaton: „MT”. MissionArt Galéria tulajdona, Budapest

remek alkalmazásáról tanúskodnak. Mattis Teutsch 1932 után felhagyott a szobrászattal, több, ebben a műfajban készült későbbi alkotását nem ismerjük.

Végezetül hadd térjek ki Mattis Teutsch munkásságának grafikai vetületére. Közismert, hogy a művész már 1915-től készített magasnyomású metszeteket, amelyeket linóleumdúccról vont le. Egészen a húszas évek végéig csak ezt az anyagot használta nyomóformaként. Felmerülhet a kérdés, hogy a fát, annak tulajdonságait

10. Mattis Teutsch János a szobrai között, 1930 körül, fotó. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Adattár. Ltsz. MKCS-C-I-82

annyira ismerő művész miért nem fametszeteket készített. Valószínűleg a linóleum könnyebb megmunkálása erre az egyik magyarázat. De elképzelhetőnek tartom, hogy éppen a fának mint anyagnak a tisztelete miatt nem használta azt nyomatai elkészítésekor.

Mattis Teutsch faszobrászati tevékenysége bizonyítja, hogy az ipari szakiskolában megszerzette alapokra építve az invenciós alkotó a nagy művészet legkiválóbb szobrai hozhatja létre. Ugyanakkor felhívja arra is a figyelmet, hogy a mesterség és a művészet között lehetséges az átjárás, azonban elsősorban a nagy művészet felől. Azaz a mesterből nem feltétlenül lesz művész, de a művésznek előnyére válik, ha a mesterség alapvető szabályait ismeri.